

T. MATASOVIĆ: FESTIVAL PARTITOKRACIJE
M. ŽIVKOVIĆ: O KULTURNOJ POLITICI
TEMAT: S ONU STRANU SCHENGENA 2

12 kn (HR), 2,5 km (BIH), €1,6 (SLO)

ODJAVE

Boris Postnikov 2

DRUŠTVO

Festival partitokracije
Trpimir Matasović 3Obespravljani i oni koji će to tek
postati Milan Živković 4-6Samorazaranje eurozone
Costas Lapavitsas 7Je li razmjena zarobljenika židovska
vrijednost? Baruch S. Davidson 8-9

REAGIRANJA

Dosljedne svom feminizmu
Sandra Prlenda i Rada Borić 10Gde sam pogrešila?
Svetlana Slapšak 11

OBRAZOVANJE

Tržišno lomljenje kontinuiteta
Paula Zore 12SOCIJALNA I KULTURNA
ANTROPOLOGIJABauk koji obećava – "ljudski otpad"
protiv terora politike nejednakosti
Jasmina Husanović 14-15

VIZUALNA KULTURA

Nevidljiva povijest i produkcija
entuzijazma Branka Benčić 16-17

FILM

Pod okriljem jačeg spola
Dragan Jurak 18TEMA BROJA: S onu
stranu Schengena 2Krizna eurozone: politička cijena
stabilnosti Mislav Žitko 19-20Opaske o demokraciji u EU iz donjeg
rakursa Marko Kostanić 20-22Šesteroglava aždaja six-packa
Mate Kapović 22-24Europske integracije, tranzicija i
razvoj Nikola Vukobratović 25-26Unija privatnog vlasništva: EU i
privatizacija Stipe Ćurković 26-28Bankrot Evropske unije
Andreja Živković 29-30

BETON

Pismo novinarki Džeki Roland
Zoran Janić 31-32Fama o triciklistima
Milica Jovanović 32Starina Nogo i Deli Koljević
Tomislav Marković 32-33Dve lirske rasprave o Ivi Andriću
Predrag Lucić & Boris Dežulović 33

KAZALIŠTE

Razgovor s Borisom Vrgom
Suzana Marjančić 34-35Idealizam je (i dalje) subverzivan
Nataša Govedić 36

GLAZBA

Album puštanja Ivana Biočina 37

Pjevati ili ne pjevati? Pjevati!
Trpimir Matasović 38

Hiperkronija Trpimir Matasović 39

Vokalne jednadžbe
Karlo Rafaneli 40

Carstvo loopova Karlo Rafaneli 40

KNJIGE

Ekskluzivna izvrsnost
Nataša Petrinjak 41Hamburger-književnost
Dario Grgić 42Prikaz hrvatskog paradoksa
Gordana Bosanac 43Oduševljenje poezijom
Dario Grgić 44

KOLUMNA

Kapetan Koma preporučuje
Zoran Roško 42

Sudoku Neven Jovanović 46

NATJEČAJ

Najtužnija riječ u hrvatskom
Antonia Jurić 45

NAJAVE

Jelena Ostojić 47

KRIZA EUROZONE

Georgios Papandreu više nije premijer Grčke, Silvio Berlusconi dao je ostavku na mjesto predsjednika vlade Italije. Prvi je najavio referendum u novom paketu pomoći Europske unije od 130 milijardi eura koji će, po cijenu novih i oštrijih mjera štednje, navodno olakšati otplatu grčkoga duga, narasloga na razinu od 120% BDP-a. Pod pritiskom europskih političara, brzo je odustao i od referenduma i od premijerske funkcije. Drugi je godina uspješno preživljavao sudjenja za kriminal, seks-skandale i primitivne, politički nekorektno ispade, da bi ga naposljetku ipak smijenilo nepovjerenje tržišta spram također prezadužene Italije; svoj je odlazak uvjetovao prethodnim parlamentarnim usvajanjem novih mjera štednje. Kriza se eurozone, dakle, širi – za sada samo njezinom periferijom – a jedina reakcija kojoj se državnici i ekonomisti uspijevaju domisliti radikalizacija je štednje. Preduvjet za takvu politiku, čini se, suspenzija je demokratske procedure. Upravljanje Grčkom i Italijom preuze su stoga politički "neutralne", "stručne" vlade Lukasa Papademoša i Marija Montija, donedavno visokopozicioniranih bankara i bankarskih savjetnika. Hrabriji govore o "tihim državnim udarima" ekonomskih elita, a čak i srednjostrujaški mediji konačno su registrirali sve izraženiji demokratski deficit u Europi.

O krizi eurozone piše grčki ekonomist Costas Lapavitsas (str. 7), a problematiziraju je i neki tekstovi domaćih autora u tematu *S onu stranu Schengena 2* (str. 21 – 32) Riječ je o svojevrsnom nastavku temata objavljenog u veljači ove godine, u kojem se u širem kontekstu kritički propituje perspektiva eventualnog hrvatskog pristupa Europskoj uniji.

PREDIZBORNA
KAMPANJA

Problematiziranje eurointegracijskih perspektiva nije pritom nešto čime bi se bavile ovdašnje političke elite: zgodna je prednost parlamentarnog konsenzusa

o "ispravnom odgovoru" na skorašnjem referendumu te da – dok kriza stvara prve scenarije propasti eurozone, ali i podjelâ unutar Unije – o ovim pitanjima uopće ne morate govoriti. Zato se sukobi u predizbornoj kampanji, koja je službeno započela u srijedu, 16. studenog, iako realno traje već mjesecima, vode prokušanim retoričkim arsenalom: optužbama konkurenata za kriminal i nesposobnost, isticanjem nacionalnog naboja i mutnim optimizmom bez razumljivih temelja.

Rezultati izbora znaju se, manje-više, unaprijed pa se kandidati ponašaju u skladu s njima. HDZ-ova je defanziva agresivna, strategija stranke svodi se na kolektivno samoodrešenje od korupcijskih grijeha Sanaderovih godina, biračima poručuju da su "najbolji kad je najteže" i pokušavaju okupiti populističko-desničarski talog političke scene, što je rezultiralo i bizarnom alijansom s donedavno žestokim protivnikom Željkom Kerumom. Kukuriku koalicija uglavnom se trudi ne ugroziti sigurnu pobjedu tako što izbjegava iznijeti bilo kakav jasniji stav, a ta se taktika pokazuje ispravnom gotovo svaki put kada o nečemu konkretnom ipak progovore. Tada se ukazuju brojne kontradikcije i nedorečenosti njihove platforme pa se najavljuju "bolni rezovi", ali se od njih i bježi, promovira se povjerenje u vlastite snage, ali i zagovara aranžman s MMF-om, neprestano se poziva na *Plan 21*, nejasan i neprecizan središnji dokument koalicije...

Osim dva najjača igrača, veliki uspjeh najavljuju Laburisti, koji populizam Dragutina Lesara kombiniraju sa zagovaranjem radničkih prava posve atipičnim za ovdašnju stranačku politiku. Na suprotnom kraju ideološkog spektra, HSLS se profilira kroz jasno neoliberalno usmjerenje glorifikacije privatnog poduzetništva i kritike "glomazne" i "neučinkovite" države. Milan Bandić na samostalnoj listi ponovno govori isključivo o vlastitim, skoro pa natprirodnim radnim kapacitetima, HSS se drži poznatih konzervativnih vrijednosti... a komentatori se slažu da pratimo jednu od najdosadnijih i najbesadržajnijih kampanja do sada. Više o kampanji donosimo na idućoj stranici, u tekstu Trpimira Matasovića.

EGIPATSKA
REVOLUCIJA NIJE
GOTOVA

Na Trgu Tahrir, koji je postao jedan od najsnažnijih simbola ovogodišnjih arapskih pobuna, ponovno smrt. Iako je vojska garantirala tranziciju vlasti nakon pola godine interregnuma, prošlo je već deset mjeseci od svrgavanja Hosnija Mubaraka a stvari se nisu promijenile. Narod optužuje vojne sile da su im

"ukrale revoluciju", okupilo se preko 20 000 ljudi, a prosvjedi su eskalirali u ponedjeljak, 21. studenog: vojska je reagirala i pobila dvadesetoro ljudi. Egipatska je vlada nakon toga podnijela ostavku, ali, dok ovaj broj odlazi u tisak, rasplet zbivanja ostaje nepredvidljiv.

KAMENSKO

U utorak, 15. studenog, radnice planski upropaštene tvornice Kamensko protestirale su ispred zgrade Državnog odvjetništva zbog inercije tužiteljstva u procesuiranju ovog slučaja. Podršku im je pružila udruga Pravo na grad. Istraga bi trebala obuhvatiti financijske malverzacije Antuna Crljenka, Ninoslava Pavića, Ivice Todorčića, Miroslava Kutle. Tako, barem, izvještavaju oni mediji koji nisu u vlasništvu ili pod (in)direktnom kontrolom nekoga od njih.

INTERLIBER

Od 8. do 13. studenog na Zagrebačkom velesajmu održan je 34. Interliber, ni po čemu bitno različit od onih koje smo posjećivali prethodnih godina. Osim, donekle, po velikim sniženjima: kriza je u izdavaštvu, očito, sve ozbiljnija. Šteta što pritom ne potiče nakladnike i na neki inovativniji pokušaj komunikacije i pridobivanja čitatelja od rasprodaje skladišnih rezervi. Nove su knjige predstavili Ivica Đikić, Marinko Koščec, Branko Čegec, Josip Mlakić, Zoran Pilić... V.B.Z.-ovu nagradu za najbolji neobjavljeni roman dobila je Ankica Tomić za rukopis *Naročito ljeti*. Organizatori govore o rekordnom posjetu (oko 100 000 ljudi), izdavači su navodno zadovoljni. Najduhovitiji komentar sajma pročitali smo na portalu *Booksa.hr*: anonimni pisac u formi policijskog isljediivanja ispovijeda kako je i zašto navučen na Interliber. Prenosimo dio:

"Opet ste bili na Interliberu?
(gleda u pod)

– Jesam.

Pa zašto?

(sliježe ramenima, kašljuca, pripaljuje cigaretu)

– Ne znam. Kažem sebi – ove godine nećeš ići i doista, pokušavam se držati podalje, ali onda, ni sam ne znam kako, nadem se u sedmici koja tutnji preko Save. Mah, pomislim shvativši gdje se nalazim, idem samo malo do Novog Zagreba, nije to ništa. Kao, posjetit ću prijatelje koji žive u Sopotu...

Ali ne odete kod prijatelja?
(opet gleda u pod kao da se tamo prikazuje najnoviji nastavak serije Žica)

– Ne.

Čekajte da raščistimo nešto: vama je odlično poznato da je to jedan od najdepresivnijih sajmovi knjige u cijeloj regiji?

– Pričajte mi malo o tome.

Pa što radite onda tamo? Kako izgleda jedan vaš uobičajen posjet Interliberu?

(baca do pola popušenu cigaretu i odmah nervozno pripaljuje drugu)

– Razgledavam knjige u paviljonu broj 5, onda pojedem jednu debrecinku sa senfom, popijem pivo, ispušim dvije-tri cigarete i onda uđem u paviljon broj 6 gdje opet razgledavam knjige po štandovima i sve tako. (...)"

FESTIVAL PARTITOKRACIJE

Građanin Josipović vjerojatno nije bio svjestan koje sve konotacije njegova mudrost o izborima kao festivalu može imati, pa stoga na sebe preuzimamo - ne nužno ugodnu - dužnost da Predsjednikove misli nadopunimo i pojasnimo

Trpimir Matasović

Dicta et sententiae Ive Josipovića gotovo su jednako prepoznatljivim dijelom njegovog javnog imidža kao što su vicevi bili za Stjepana Mesića. (Sva sreća da nije obrnuto!) U ovom (sada konačno i službeno) predizborno vrijeme ne možemo se prisjetiti nijednog prigodnog Mesićevog vica (što ne znači da ga nema), ali se prisjećamo jedne mudre misli sadašnjeg Predsjednika Republike: *Izbori su festival demokracije*. Rečeno je to uoči završnice festivala na kojemu je upravo on odnio glavnu nagradu (fotelju na Pantovčaku), no posve je primjenjivo i na festival čiji nas finale čeka 4. prosinca – on je, doduše, po broju sudionika bitno veći i s većim brojem nagrada, iako je, s druge strane, trajanjem kraći, a i nagrade su skromnije – umjesto (jedne) udobne fotelje, dijele se nešto manje udobne saborske klupe. I ima u tome nekoga smisla – vremena su teška, pa treba štediti na svakom koraku. Ali se, kao i s većinom drugih domaćih festivala, i ovaj jednostavno mora održati, pa makar mu morali radikalno skresati i trajanje i kvalitetu.

KAO I NA SVAKOM FESTIVALU, NORMALNO JE DA I NA OVOM NAJVEĆU POZORNOST PRIVLAČE ZVIJEZDE, PA MAKAR I SAMO DVIJE. NO, POTCJENJIVANJE SVIH DRUGIH, AKO MOŽDA I JEST U SKLADU S KONCEPTOM FESTIVALA, NIJE U SKLADU S KONCEPTOM DEMOKRACIJE

VELEVAŽAN DOGAĐAJ Može se učiniti neprimjereno nešto tako prozaično kao što su manifestacije “kulturnih industrija” (jedan od ključnih pojmova u programu jednog od većih sudionika izbornog festivala!) uspoređivati s nečim tako (navodno) uzvišenim kao što su izbori. Ali, ako za to imamo legitimaciju s najvišeg (čak i po geografskom položaju) vrha vlasti – zašto ne? Građanin Josipović, doduše, vjerojatno nije bio svjestan koje sve konotacije njegova mudrost o izborima kao festivalu može imati, pa stoga na sebe preuzimamo – ne nužno ugodnu – dužnost da Predsjednikove misli nadopunimo i pojasnimo.

Sličnosti su, zapravo, fascinantne. Festival prati veliki PR pogon, koji mjesecima unaprijed najavljuje velevažan događaj – čija važnost, doduše, možda i nije onolika koliku mu PR magovi žele pridati, ali bit marketinga ionako jest

prodati proizvod onima koji ga inače nikad ne bi kupili. Mediji, naravno, prate marketinšku kampanju – uglavnom prepisujući gotovo PR tekstove, a tek povremeno nešto i sâmi smisle, kako bi stvorili barem privid neovisnosti, samostalnosti, a ponekad čak i takozvanog istraživačkog novinarstva – za potrebe kojeg se formiraju i posebni *investigativni timovi*. Izbori su pritom specifični utoliko što je riječ o festivalu oko kojeg se roji ne jedan, nego gomila PR timova – po (barem) jedan za svaki ansambl ili solista koji sudjeluje u festivalskom programu. U tom smislu, izbori nisu samo festival, nego i sportsko natjecanje (u kojem se natjecatelji natječu u raznim disciplinama, ali uglavnom eonima daleko od duha olimpizma), pa čak i (možda i najviše!) izbor za Miss i/ili Mistera. (Jedna od glavnih akterki ovogodišnjih hrvatskih izbora u mladim je danima i sâma sudjelovala u jednom izboru za Miss, ali se jako vrijeđa kad se to danas spominje.)

NITKO NEĆE NAPRAVITI NIŠTA Nazvali izbore, dakle, festivalom, prvenstvom, izborom za Miss, ili nekim objedinjavajućim pojmom (recimo, *sajam starih vještina i najstarijeg zanata ili proštenje*), ostaje činjenicom da je u Lijepoj našoj Zime Gospodnje 2011. forma bitnija od sadržaja – bitno je da su plakati i spotovi upadljivi, a ne što poručuju (jer ionako ne poručuju manje-više ništa); bitno je da se puno govori (po mogućnosti i viče) a ne da se pritom išta i kaže; kad se natjecatelji i udostojice obratiti publici (a većinu vremena radije se, iz rogovskih pozicija, obraćaju jedni drugima), sve se svodi na papagajsko ponavljanje općih mjesta, po prepoznatljivom ključu – red isticanja općepoznatih problema, red obećanja (uglavnom irealnih) o njihovom rješavanju. Između vrhova hrvatske partitokracije postoji samo jedna razlika – razlika između krilatice “*nismo napravili, ali budemo*” i “*nisu napravili, ali mi budemo*”. A vjerojatno neće napraviti ni jedni ni drugi.

Ipak, najbizarniji je element ovogodišnjeg hrvatskog festivala demokracije što se, čini se, prešutno prihvatilo da je završio prije nego što je i započeo. Predizborna kampanja vodi se tako već mjesecima i, koliko god to paradoksalno zvučalo, kao da je završila upravo trenutkom raspisivanja izbora. Sada, kad je čitav festival službeno počeo, slavodobitnici su unaprijed proglašeni – po inteligenciju publike (koja bi, je li, trebala biti i nekakav žiri) manje je uvredljivo nepriznavanje poraza već proglašenog gubitnika, a više bahata samouvjerenost (samo)proglašenih laureata, koji glupima proglašavaju sve koji ne izaberu upravo njih.

To je svakako novi element hrvatskih izbora, dok se u jednom drugom aspektu povijest ponavlja – po tko zna koji put, imat ćemo izbore na kojima će se glasati *protiv*, a ne *za*. Ono što je drukčije u odnosu na 2007. jest da se gundulićevsko kolo sreće začudno okrenulo – oni koji su tada pobijedili zato što oni drugi nisu htjeli pobijediti ovaj put će vjerojatno izgubiti upravo zato što žele ponovno pobijediti.

HTJELI STE KAPITALIZAM? EVO VAM GA! Kao i na svakom festivalu, normalno je da i na ovom najveću pozornost privlače *zvijezde*, pa makar i samo dvije. No, potcjenjivanje svih Drugih, ako možda i jest u skladu s konceptom festivala, nije u skladu s konceptom demokracije. U tom smislu, ono što zastrašuje nisu razlike između dviju najvećih političkih grupacija, nego ono što im je zajedničko. Ulazak u Europsku uniju nije tema – i za jedne i za druge to je gotova stvar, a birači služe samo tome da na skorašnjem referendumu zaokruže “za”; neoliberalni kapitalizam također nije tema – htjeli ste kapitalizam, dobili ste ga; očitovanje (sadašnje) oporbe na zahtjeve *Platforme 21* jednako je skandalozno kao njihovo ignoriranje od strane (sadašnje) vladajuće stranke – nadstranački nadzor nad “europskim” reformama ne dolazi u obzir; zahtjev za transparentnijim radom Vlade je “nerealna”; pred Saborom i Vladom i dalje neće biti prosvjeda jer “ne želimo kampiranje na Markovom trgu”; suočavanje s prošlošću “iziskuje najviše troškova”; i tako dalje i tako bliže. (U tom smislu, kao *post scriptum*, spomenimo i dražesne istupe jedne istaknute predstavnice izgledne buduće vladajuće koalicije, koja se svako malo ne može složiti sâma sa sobom, ili barem sa svojom koalicijom.)

JEDNA OD GLAVNIH AKTERKI OVOGODIŠNJIH HRVATSKIH IZBORA U MLADIM JE DANIMA I SÂMA SUDJELOVALA U JEDNOM IZBORU ZA MISS, ALI SE JAKO VRIJEĐA KAD SE TO DANAS SPOMINJE

Na kraju balade, hrvatski festival “reprezentativne demokracije” (čitaj: partitokracije) jednako je besmislen kao i mnogi hrvatski festivali takozvane “reprezentativne kulture” – festival, s pripadajućim nagradama publike, dode i prode, a ono što nakon toga ostaje je uvijek jedna te ista loša predstava, sa skupom scenskom opremom, ali lošim tekstom, gorim glumcima i najgorim režiserima. Koja je nešto poput Hrvatske televizije – htjeli je ili ne htjeli gledati, plaćati je moramo. ■

OBESPRAVLJENI I ONI KOJI ĆE TO TEK POSTATI

Kako su kultura i radništvo podjednako postali “živalj za odstrel” neoliberalne države i možemo li si dozvoliti stoičko prihvaćanje medijskih laži o “suvišnosti” otpora

Milan Živković

Poračuni za kulturu se smanjuju, broj zaposlenih opada, a pozivima na još bolnije rezove priključuju se, izgleda, i aspiranti na ministarske položaje. S pozicija (libertarijanske) desnice i (pseudo)ljevice podjednako, kao što ću uskoro pokazati, tzv. “kulturnjake” se – u smislu reduciranom na preostale pisce, glumice, slikare, koreografkinje... – serijski kleveće za – lijenost i, općenito, sklonost navikama javnog sektora. Kad se tome doda odnemarivanje tržišta i poslovično nizak “kapacitet za izvlačenje sredstava iz europskih fondova”, kupci ne samo jednih dnevnih novina mogli bi pomisliti: *pravo čudo* da su umjetnici uopće živi! U kulturi, međutim, kronično nedostaje toliko novca da se naslov tog, prema jednom filmskom kritičaru, “art trash” filma može primijeniti na sve što preživjeli (rječnikom tržišta: neka vrsta kulturalnih zombija) ipak uspiju proizvesti. Podfinanciranost kulture je izravna posljedica logike ekonomskog rasta. Ona i druga socijalna prava knjiži kao trošak koji si je navodno moguće priuštiti tek na određenoj razini blagostanja. Izvanškolske kulturne aktivnosti, naprimjer, već odavno su rezervirane za djecu roditelja koji ih (još uvijek) mogu platiti, dok svi ostali raspolažu jedino ciničnom kategorijom “jednakosti šansi”. Toliko puta ritualno zazivano, *tržište kulturnih proizvoda* ostaje rezervirano za nekolicinu ekscentričnih bogataša, uži sloj srednjeklasnih *achievera* i, kao što je poznato, jednog nogometnog golmana. Njihovi zahtjevi za diktiranjem vrijednosti i preuzimanjem upravljačkih prava u kulturi, sa ili bez većinskog paketa, koje čitamo u najnovijim priložima za raspravu o kulturnoj politici, stoga nisu nimalo neočekivani. Snagom samorazumljivosti, “if you can earn it” logika traži niže poreze za famozne pokretače rasta (financijski i uvozni sektor), paralizirajući novo kmetstvo u odgodi ostvarenja socijalnih prava “dok *zemlja* ne postane dovoljno bogata” (podvlačim kategoriju zemlje, a vi je proširite na šume, vode i ostalu *stratešku imovinu*). U tom razvojnom paradoksu nam se predlaže da odmah ostanemo bez mirovine, zdravstva, obrazovanja, kulturne participacije i javne rasprave, a tek kasnije će oni biti “dovoljno” bogati. Koliko je dovoljno, nikada, naravno, nije određeno, no saldo rezova u kulturi pod izgovorom krize sasvim je uočljiv.

PROIZVODNJA NEZAPOSLENOSTI Nije baš točno, kao što tvrde, da “otkaze daju tek honorarcima”¹: od 2008. smo izgubili 10 posto radnih mjesta u kulturi². U atmosferi rutinskog prezira prema sigurnosti zaposlenja, to, čini se, predstavlja problem malo kome osim još dvije tisuće obitelji u kojima djeca sada moraju, između ostaloga, prekinuti obrazovanje i slabije se hraniti. Imamo li u vidu, međutim, da je prekarni rad u kulturi – na više poslova, na određeno ili skraćeno vrijeme, a posebno bez zaposlenja (prosjeak EU je 29 posto) – tradicionalno mnogo učestaliji nego u drugim zanimanjima (14 posto)³, možemo početi računati koliko je kulturnih radnika bez dovoljnog ili ikakvog, a posebno plaćenog angažmana.

Sredstva Ministarstva kulture su smanjena s nešto više od milijardu i 192 milijuna u 2008. godini na 953,5 milijuna za 2011. Spominjem 2008. jer je dotad isti proračun koliko-toliko rastao, dosegaivši simboličnu razinu od 1 posto Državnog, da bi sada opet pao na 0,77 – iako su takve usporedbe slab orijentir: udio financiranja kulture u nacionalnom proračunu Slovenije je nešto iznad 2 posto⁴. Računamo li inflaciju, ispada da u aktualnom proračunu Ministarstva kulture trenutačno nedostaje 366 milijuna kuna da bi se uopće moglo govoriti o stagnaciji u financiranju kulture. Negativni saldo, međutim, treba uvećati za rezove u lokalnim proračunima. Jednako kao i za smanjene privatne donacije, zasad je teško precizno reći koliko. Primjera radi, u Proračunu Grada Zagreba za 2011. godinu je 41 milijun kuna za kulturu manje nego

KULTURNOINDUSTRIJSKO HUŠKANJE NA DODATNE REZOVE U FINANCIRANJU KULTURE JE PONAJPRIJE ČISTI FOL JER TRŽIŠTA TU GOTOVO NITI NEMA. CINIČNO JE POZIVATI, RECIMO, PISCE (KOJI SUSTAVNO NISU PLAĆENI ZA SVOJ RAD) DA “PREŽIVE NA TRŽIŠTU”, DOK JE POZNATO KAKO TO TEŠKO IDE I TABLOIDIMA, A KAMOLI NAKLADNICIMA KNJIGA (KOJI PRIMAJU KAKVU-TAKVU POTPORU)

prethodne godine. Inače, u ukupnom javnom financiranju kulture su gradovi, općine i županije standardno sudjelovali s oko 60 posto⁵. Sve to, zapravo, govori da se velik broj radnika i radnica u kulturi već danas pridružio “rezervnom radnom kontingentu” nezaposlenih, samo što službene statistike mnoge još uvijek smatraju slobodnim umjetnicima. (Ali ne zadugo, barem sudeći prema nacrtu nove regulacije njihova položaja.)

PREPORUKA UMJETNICIMA: PROMIJENITE POSAO!? Otprilike isto što je kultura neoliberalnoj državi – nepotreban luksuz kojeg se lakše odreći u teškim vremenima – to je nezavisni sektor kulturi. Veći dio izvaninstitucijskih programa je jednostavno ukinut kako bi se održao reprezentacijski privid “hladnog pogona”. Razgovarao sam nedavno s barem jednim ravnateljem manjeg zagrebačkog kazališta koji se našao suočen s problemom od oko 300 tisuća kuna manje u godišnjem proračunu. Toliko će, naime, ako ne želi otpuštati radnike, morati uštedjeti, što će vjerojatno dovesti do povećanja neravnoteže za koju se već dulje vrijeme sumnjiči čitav javni

sektor, između omraženog troška institucijskog pogona i opsega/kvaliteta programa. To jest velika poteškoća za kazalište koje se možda pokušava otvoriti, recimo, i prema nezavisnoj sceni. Iz perspektive nezavisnih umjetnika, međutim, čiji su projekti zahvaljujući istom rebalansu proračuna završili na nuli, velik problem institucije se promatra kao slaba utjeha.

Pristanemo li na takvu trijažu, koja još nekoliko tisuća ljudi ostavlja bez sredstava za život, posebno uznemiruju dvije stvari. Prva se odnosi na kapacitet umjetničkog i organizacijskog eksperimenta, u nezavisnim strujanjima prisutan, a u institucijama baš i ne. Izgubimo li ga, vjerojatno smo trajno ostali bez i one teoretske mogućnosti inoviranja mainstreama, koji je onda, naravno, sljedeći na udaru. Drugi problem je u prijetnji gubitkom bitnog uloga u ono što Jacques Rancière naziva intelektualnom emancipacijom. Ona ovdje proizlazi iz mogućnosti da se netko samoproglašuje umjetnikom, bez dozvole tržišta, obrazovnog sustava ili neke druge institucije. Taj potencijal je stvaran atribut nezavisne scene, bez obzira na nečiju procjenu njenih trenutačnih umjetničkih dosega (i bilo

**TRŽIŠTE KULTURNIH
PROIZVODA OSTAJE
REZERVIRANO ZA NEKOLICINU
EKSCENTRIČNIH BOGATAŠA,
UŽI SLOJ SREDNJEKLASNIH
ACHIEVERA I, KAO ŠTO
JE POZNATO, JEDNOG
NOGOMETNOG GOLMANA. A
IZVANŠKOLSKE KULTURNE
AKTIVNOSTI, NAPRIMJER, VEĆ
ODAVNO SU REZERVIRANE ZA
DJECU RODITELJA KOJI IH (JOŠ
UVIJEK) MOGU PLATITI, DOK
SVI OSTALI RASPOLAŽU JEDINO
CINIČNOM KATEGORIJOM
“JEDNAKOSTI ŠANSI”**

bi iznimno dobro da to shvate i oni koji odgovor na sva pitanja kulturne politike vide isključivo u meritokratskom kriteriju). Nezavisne kulturne aktivnosti zato treba poticati putem javnog financiranja i obrazovanja, a ne obeshrabrivati hladnokrvnom preporukom za preživljavanje u drugim zaposlenjima (usput, kojima točno?). Mogućnost nečije odluke da se samoproglaš, recimo, poduzetnikom općenito je poželjna (još više nego stvarna). Međutim,

kad je riječ o kulturi, emancipacijski potencijal biva razlogom nevjerojatne nervoze, tipične za svaki pritisak odozdo. Popis posljedica “otpisa” samostalnih umjetnika kao neke vrste kulturalnog “viška radne snage” lako je nadopuniti. Recimo, zagovornicima tzv. urbane obnove moglo bi se manje svidjeti kad shvate da su deprivacijom ovog kohezijskog miljea ostali bez pionirskih nasljednika gradskih četvrti pogodnih za kasniju gentrifikaciju, ali to je već, prije svega, njihov problem.

SOLIDARNOST UMJETNIKA I RADNIKA? Tako, razdjelnica između institucionalnoga i freelance-angažmana – umjesto da postaje sve difuznijom, da više povezuje nego razdvaja – postaje linija fronte između obespavljenih i onih koji će takvima tek postati. Stari spor oko odluka o raspodjeli novca za financiranje umjetnosti i kulturnih industrija postaje zahvaljujući politici proračunskih rezova još flagrantniji. Međutim, mnogi od onih 300 i nešto tisuća koji već dugo ne idu niti na posao, a kamoli u kazalište, smatrao bi sporove umjetnika burom u čaši vode, kad bi za njih uopće znao. Ili bi se pridružio nedavno izrečenoj strastvenoj želji onog filmskog kritičara, da zbog ekonomske krize barem jednog redatelja “pošaljemo na prekvalifikaciju”. Kako radnici koja je ostala bez plaće objasniti da je ugrožen festival? Pomanjkanje solidarnosti između zaposlenih i nezaposlenih umjetnika tek treba prevladati, a angažman pojedinaca koji preskaču linije razdvajanja može biti putokaz kako je moguće pristupiti rješavanju jednog od najvećih problema sektora hrvatske kulture: njegove izolacije od društva. Znakove solidarnosti između umjetnika i radnika, naime, još uvijek je teško pronaći u našim filmovima i predstavama. Jasno je da se dugoročno ti problemi ne mogu riješiti bez ozbiljno prodiskutirane politike. Nezaposlenima je, međutim, potrebna hitna intervencija kako bi u bilo kakvom razgovoru uopće mogli sudjelovati.

Umjesto rasprave o nekom “njudilovskom” fondu za zapošljavanje kulturnih radnika koji bi popunio proračunski minus od barem 700-800 milijuna (u odnosu na 2008. godinu, ne na neko optimalno stanje!), nezaposlene se sada još i proziva za “parazitiranje na proračunu”, “elitizam” pa i “lažni elitizam”. Prije nego što prijedem na stvar, moram reći da nemam namjeru braniti hrvatske umjetnike od svake kritike. I sam bih rado vidio: za početak, da se rasprava o kulturi ne svodi baš uvijek na probleme (financiranja) umjetničke scene, da umjetnici izadu iz izolacije i sami više rade na aktivnom sudjelovanju građana, prije svega putem umjetničkog obrazovanja pa i da tematski plan malo više govori, kao što je svojedobno istaknuo pjevač popularne grupe, “to me about my life”. Međutim, u pesimističkoj atmosferi kolektivne krivnje i individualnih sukoba jedna od najgorih stvari je gubitak kritičke pozicije. Kulturu se, naime, kao i državu, toliko optužuje, da ispada nemoguće govoriti o njezinim problemima kako bi ih se riješilo. Umjesto toga, u stilu Borislava Škegre se mrmlja da “sve to treba poslati na tržište”, a ako se netko želi istaknuti atributima “struke”, poslužiti će se, s karakterističnim ehom zlatnih vremena blerizma, idiomom kreativne klase i kulturnih industrija kao “prave priče o uspjehu i ključnom elementu današnje ekonomije znanja”⁶. Zanimljivo je da se u eshatologiju kulturnih industrija tako strastveno uživljavaju oni kojima ove obične, naprosto industrije, poput brodogradnje, strojarstva ili energetike, očito idu na živce. Prema njima, s privredom ogoljenom na banke i turizam, Hrvatska bi dugoročno trebala biti društvo znanja kako se iz ljudi i okoliša isumpavaju zadnji resursi, dok bi kultura složno ostavljala dojam da je sve to još i lijepo. Tko se ne zna ili ne želi uklopiti, uskoro će sasvim legalno moći početi tražiti slabije plaćen posao u svim zemljama EU koje ne uvedu “odgodu do najviše sedam godina”. Vide li oni koji se po najnovijem – od njujorških prosvjeda, čini se – počinju verbalno distancirati i od “globalnog neoliberalizma” da su u njegovoj lokalnoj, uvijek istoj jednadžbi kulturne industrije i tržište za koje se zalažu tek mala, poprilično sporedna nepoznanica, poput knjižare ili kina u bilo kojem hrvatskom gradiću?

PROIZVODNJA KRIVNJE Namjera mi je u nastavku pokušati analizirati medijska ocrnjivanja umjetničke scene ili, kako se to obično “sektorski” kaže, kulture s pozicija tržište – izvrsnost – kulturne industrije. Optužnica za nerad i rastrošnost se odavna standardizirala. Cvrčak i mrav: dok tisuće ljudi rade, a ne primaju plaću, “kulturnjaci” primaju plaću, a ne rade. Prvaci nacionalne drame “glume da glume”⁷, zajedno sa svima ostalima u ligi za opstanak. Medicinske sestre koje stalno kuhaju kave korumpiranim doktorima, učiteljice s najduljim godišnjim u poznatom svemiru, profesori i studenti, brodogradilište... znate već. U tom žanru izdvojio bih ipak tekstove filmskog kritičara i urednika na HRT-u Deana Šoša koji se efektno usprotivio odluci o javnom financiranju jednog igranog filma s 4,6 milijuna kuna i Daniele Angeline Jelinčić, ekspertice za kulturni turizam u Institutu za međunarodne odnose⁸. Oba teksta već su izazvala mnoge reakcije i vjerujem da je osnovna priča poznata. Za ilustraciju: “Vremena su teška,” piše Šoša. “Ako na burzi možemo imati stotine tisuća radnika, trgovaca i profesora, koji su u svojim zanimanjima bili itekako vrijedni i uspješni, zašto ne bismo imali barem jednog neuspješnog redatelja?” Dakle, to su akordi starih hitova koje nevidljiva ruka na našem vratu hvata rutinski poput Husa iz Parnog Valjka. Umjesto proizvodnje, proizvodnja krivnje: otpustiš polovicu radnika, dok drugima kažeš, e pa čekajte malo, a kriza i podjela odgovornosti?! Međutim, Šošin komentar (u stvarno “britkoj” kolumni, “Kratki rezovi”) ima i jednu dimenziju koju ću privremeno nazvati (pseudo)lijevom kritikom kulturne industrije. Što je tu lijevo i zašto pseudo? On optužuje domaću kinematografiju – ako “snimajući krimiče” i jest “pokušavala komunicirati s publikom” – da, nakon što je “propala u kinima”, traži “alibi u umjetnosti”. (Šoša je pritom vjerojatno svjestan svih distribucijskih, marketinških i tehnoloških aspekata “propadanja u kinima”, na koje još nisu našli odgovor ni tamo gdje još uvijek snimaju krimiče; zato se i kladi na zanemaruju gledanost domaćeg filma još u fazi scenarija. Isto tako se možete kladiti da niti tržišno najuspješnija domaća knjiga neće imati više od par tisuća kupaca, itd.) Ta primjedba za “opiskurne art filmove” je već ozbiljnija. Ona se svodi na otprilike isto što je još Walter Benjamin s toliko optimizma prema filmu i kulturnim industrijama zamjerao visokoj umjetnosti:

larpurlartističku nezainteresiranost za popularne zahtjeve radničke klase⁹. Šoša predlaže da bi se dio novca – umjesto u skupi cjelovečernji film (na kojem će se, doduše, zaposliti cijeli ansambl filmskih radnika) – mogao usmjeriti školskim filmskim udrugama, zatim za eksperimentalne i crtane filmove... dakle sve ono što bismo tehničkim rječnikom kulturne politike nazvali širenjem aktivno-participacijskog horizonta. Iako je u kasnijoj polemici¹⁰ Šoša zanemario tu liniju argumentacije, ona je posebno zanimljiva jer pokazuje specifičan manevar: kulturu se zaobilazi u širokom luku i zatim napada s lijeva. To je ista logika koja bi, recimo, potpore piscima – ako ih uspiju izboriti – mogla napasti da uzimaju lovu za nepostojeće literarne sekcije u školama, ili naprosto jedno socijalno pravo da isključuje drugo. Spomenuti manevar (pseudo) lijevog napada reflektira uhodanu sklonost neoliberala da na ideološkom planu improviziraju prema potrebama¹¹. Znajući da u školama filmskih udruga baš i nema, opravdano je sumnjati da bi Šoša u “popularnom” vidio aktivnu “kulturu naroda za narod”¹² koja zahvaljujući tehničkoj reproduktivnosti ubrzano širi granice sudjelovanja i potencijal otpora. Prije bi se reklo da je box office mjerilo popularnog pristajanja na nametnutu “kulturu Holivuda za narod”. Nazivajući sferu popularnog “arenom pristajanja i otpora”, Stuart Hall upozorava: “Kapital je imao materijalnoga interesa u kulturi najširih narodnih slojeva jer je konstitucija čitavoga novog društvenog poretka s kapitalom u središtu zahtijevala manje ili više stalan (...) proces reedukacije u najširem smislu te riječi.”¹³ Ta vrsta zahtjeva – da kultura (i popularna kultura: štoviše, čini se, posebno ona) reproducira ideje i vrijednosti vladajuće klase – neskriveno dolazi do izražaja u tekstu Daniele Angeline Jelinčić. Ona utvrđuje premalo “visokoobrazovanih stanovnika za koje se pretpostavlja da su češći konzumenti kulturnih sadržaja” i pita se: “Za koga onda radimo te kulturne programe (...) oslanjajući se na javni proračun kao izgovor za (...) ideje o grandioznoj hrvatskoj kulturi?” Standardna optužba za elitizam ovdje, međutim, ide u drugom smjeru. “Kulturnim djelatnicima” ne sugerira se zaokret prema onima “niskoobrazovanim stanovnicima” putem snimanja krimića ili čudovišta iz močvarne, nego na kulturnoindustrijsku službu urbanoj obnovi. Umjesto lažnog elitizma (“koji si mnogi kulturnjaci danas sami daju za pravo”), traži se izvrsnost (“na elitizam ima pravo Ivo Pogorelić”), “inovativni pristup” (“elitisti su trenutačno Luka Šulić i Stjepan Hauser”) i “prepoznatljivost u međunarodnim vodama”.

O IGRAMA OKO KRUHA I KRUHU ZA IGRE

Jelinčić se pita kako od kulture-troška doći do kulture-zarade: “Svako logičko razmišljanje dovest će nas do zaključka da ljudima prvo treba dati kruha, a tek onda igara. No može li se ta teza obrnuti, odnosno dokazati da su upravo igre (dakle, kultura) te koje ljudima mogu dati kruha?” Naravno da mogu, samo je pitanje: koje igre? I još više: kojim ljudima? Onima među 300 tisuća nezaposlenih sigurno ne.

U tekstu *Umjetnost rente: globalizacija, monopol i komodifikacija kulture* David Harvey pokazuje “kako se lokalne kulturne inovacije i tradicije apsorbiraju unutar političkoekonomske računice putem nastojanja na ubiranju monopolskih renti.”¹⁴ Polazeći od obaveze kapitalizma da teži ka monopolu čak i kad se zaklinje u konkurentsko natjecanje, Harvey utvrđuje da – u uvjetima prostornovremenske kompresije i ukidanja tarifnog potekcionizma – kultura može poslužiti kao nadopuna lokacijskim prednostima. Što da radite kada baš svi gradići u besćenje daju javno zemljište za gradnju skladišta? Što kad baš svi nude i sunce i plažu? Urbano poduzetništvo tada upreže kulturu, ali, naravno, ne bilo kakvu niti bilo čiju, nego upravo onu kulturu koja vrijedno usvaja jezik izvrsnosti, menadžmenta, “prepoznatljivosti naših kulturnih potencijala” i kulturnih prijestolnica. Ta kultura danas tržišne muze sluša s marljivim *pristajanjem* koje neodoljivo podsjeća na reprodukciju grmljavine topova još prekjučer. S obzirom na nemali trud u međuvremenu uloženi u promjenu imidža desnice, zanimljivo je koliko se položaj koji neoliberalizam namjenjuje kulturi malo razlikuje od onoga devedestih. Jelinčić, možda i nehotice, poziva kulturnjake da se složno ugledaju na Šukera i Bobana “90-ih godina prošlog stoljeća u kojem se mala zemlja radom i trudom dokazala kao istaknuta svjetska zvijezda”. Umjesto starog dobrog identitetskog obrta, sada se nudi small business brendiranje. Jedina razlika je u tome što je Tuđmanov režim svoje “prave elitiste” relativno uredno plaćao, a od novih se očekuje da im “to

neće biti niti važno jer će se kultura znati brinuti sama za sebe”. U suprotnom, naravno, može se uvijek uvesti kulturnoindustrijski proizvod koji se u brigu o profitu uklapa, dok se domaćem smiješi periferno mjesto u postkolonijalnoj perspektivi koju je Vjeran Katunarić precizno sažeo riječima: “Oni znaju lijepo pjevati, plesati, svirati ili nešto maštovito napisati, ali ne znaju ozbiljno misliti”¹⁵.

U TOM RAZVOJNOM PARADOKSU NAM SE PREDLAŽE DA ODMAH OŠANEMO BEZ MIROVINE, ZDRAVSTVA, OBRAZOVANJA, KULTURNE PARTICIPACIJE I JAVNE RASPRAVE, A TEK KASNIJE ĆE ONI BITI “DOVOLJNO” BOGATI. KOLIKO JE DOVOLJNO, NIKADA, NARAVNO, NIJE ODREĐENO

UVOZ JE UVIJEK JEFTINIJI? Zaključno, kulturnoindustrijsko huškanje na dodatne rezove u financiranju kulture je ponajprije čisti fol jer tržišta tu gotovo niti nema. Cinično je pozivati, recimo, pisce (koji sustavno nisu plaćeni za svoj rad) da “prežive na tržištu”, dok je poznato kako to teško ide i tabloidima, a kamoli nakladnicima knjiga (koji primaju kakvu-takvu potporu). Nadalje, kad bi “tržište kulturnih proizvoda” i postojalo u shemi velikih brojeva, primjerice da pišemo na engleskom, uspjeh na njemu više bi ovisio o distribuciji i marketingu, nego o samom “proizvodu”. Napokon, optužbe za “mentalitet socijalne države koji se proširio sektorom”¹⁶ treba u potpunosti odbaciti jer kulturne aktivnosti svode na računicu indirektno profitabilnosti neke lokacije. Nešto poput čistog zraka: ako ga nemate, možemo vam pomoći da investirate u muzej art-decoa.

Frederic Jameson jednom je napisao da teorija kulturne industrije nije teorija kulture, nego teorija industrije¹⁷. I to takva, bojim se, koja kulturnoj proizvodnji

namjenjuje sudbinu kakvu je većina domaće industrije već doživjela: tehnološkog viška, gašenja pogona i zamjene uvozom. Tržišna kulturna strategija podrazumijeva da umjetnici, dok rikavaju, umiju veoma lijepo pjevati, što privlači dosta stranih investitora. Latentna anksioznost, karakteristična za sve koji su se prekasno sjetili trećeputaškog optimizma, međutim provijava. Mnogo je tu posla: treba “razbiti strah od novoga”, odustati od proizvodnje “društvenih vrijednosti”, a to znači i “vlastitu edukaciju” i ostale “korjenite promjene”. Male ruke nikako da se slože, a glasno neslaganje i *otpor* umjetničkih radnika proglašeni nekom vrstom kulturnog otpada moglo bi nepovoljno djelovati na “kvalitetne goste”. Pa, budite sigurni da hoće. **E**

Bilješke:

- 1 Jutarnji list, 8. rujna 2011:17.
- 2 Državni zavod za statistiku (2011) *Zaposleni prema djelatnostima u kolovozu 2011.*, <http://www.dzs.hr>; Krešimir Jurlin (2010) *Zaposlenost u kulturnim djelatnostima*, u Nada Švob-Đokić (ur.) *Kultura/multikultura*, Zagreb, Jesenski i Turk: 141 – 145.
- 3 Eurostat Pocketbooks (2007) *Cultural Statistics*, Luxembourg, European Commission: 51 – 52. Isti naslov četiri godine kasnije iz (2011: 68) navodi da je u Hrvatskoj 2009. bilo aktivno 31.800 radnika u kulturi. Državni zavod za statistiku u publikaciji *Zaposleni prema djelatnosti u prosincu 2009.*, bilježi da je – od tog Eurostatova anketno utvrđenog broja – samo njih 20.256 imalo bilo kakav ugovor o radu.
- 4 Republika Hrvatska, Ministarstvo kulture (2008) *Godišnje izvješće za 2008. godinu*, http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/flash/Izvjescje_MK_2008.pdf; *Proračun Ministarstva kulture za 2011.*, http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/odobreni%20programi%20u%202011.%20godini/proracun_2011.pdf. Ministarstvo financija (2009) *Godišnje izvješće o izvršenju Državnog proračuna Republike Hrvatske za 2008. godinu*, <http://www.mfin.hr/hr/drzavni-proracun-2008>; *Državni proračun Republike Hrvatske za 2011. godinu i projekcije za 2012. i 2013.*, <http://www.mfin.hr/hr/drzavni-proracun-2011-godina>. Arjo Klamer, Lyudmilla Petrova, Anna Mignosa (2006) *Financing the Arts and Culture in the European Union*, European Parliament, Brussels, <http://www.europarl.europa.eu/activities/expert/eStudies.do?language=EN>. Podaci za Hrvatsku – a zašto ne – uključuju i (oko 7 %) sredstava za zaštitu prirode.
- 5 Službeni glasnik (28. prosinca 2009) *Proračun Grada Zagreba za 2010.*, <http://www1.zagreb.hr/slglasnik.nsf>; *Proračun Grada Zagreba za 2011.*, <http://www.zagreb.hr/default.aspx?id=368>. Krešimir Jurlin (2010) *Ulaganja u kulturu iz Državnog proračuna i lokalnih proračuna za kulturu 2004. – 2009.*, u Nada Švob-Đokić (ur.) *Kultura/multikultura*, Zagreb, Jesenski i Turk: 131 – 139. Za indekse potrošačkih cijena vidi <http://www.dzs.hr> > Priopćenja i Statistička izvješća > 13. Cijene, koje su u 2008. bile za 1,3 posto više nego prethodne godine, 2009. još 2,4 posto više u odnosu na 2008. godinu, dok je za 2010. taj indeks 1,6 posto.
- 6 Creative Industries Mapping Document (2001) *Predgovor državnog tajnika za kluturu, medije i sport Chrisa Smitha*, Vlada Velike Britanije: 3, http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.culture.gov.uk/reference_library/publications/4632.aspx. Isti dokument određuje kreativne industrije kao “industrije utemeljene individualnom kreativnošću, vještinom i talentom koje posjeduju potencijal za stvaranje bogatstva i radnih mjesta putem stvaranja i eksploatacije intelektualnog vlasništva...: reklama, arhitektura, tržište umjetninama i antikvitetima, obrti, dizajn, dizajnerska moda, film i video, interaktivni softver za slobodno vrijeme, glazba, izvedbene umjetnosti, nakladništvo, softverske i kompjuterske usluge, televizija i radio, prepoznajući također blizak ekonomski odnos s drugim sektorima poput turizma, ugostiteljstva, muzeja i galerija, baštine i sporta.”
- 7 Globus (21. prosinca 2009.) *Kazališni trutovi na državnoj plaći*.
- 8 Globus (25. ožujka 2011.) *Neee! Platit ćemo još jedna dosadan film...* i Nacional (27. rujna 2011.) *Car hrvatske kulture je gol*.
- 9 Walter Benjamin (1936) *Umjetničko djelo u razdoblju tehničke reprodukcije*, u *Estetički ogledi*, Zagreb, Školska knjiga, biblioteka Suvremena misao, 1986: 125 – 151.
- 10 Vidi: Jutarnji list (6. travnja 2011.) *Šoša: Hribar kaže da će mi razbiti glavu i uzeti emisiju na HTV-u, prijeti mi i Brešan* i F. I. L. M., <http://film-mag.net/content.php?review.11102>
- 11 Stipe Ćurković (2011) *Lažna smrt neoliberalizma i uspon novog autoritarizma, intervju s Davidom Harveyjem*, *Zarež* (XIII) 313-14, 7. srpnja 2011.: 8 – 9.
- 12 John Storey (2001) *Cultural Theory and Popular Culture*, Harlow, Pearson education: 10.
- 13 Stuart Hall (1981) *Biljške uz dekonstruiranje “popularnog”*, u: Dean Duda (ur.) *Politika teorije*, Zagreb, Disput, 2006: 297 – 309. Vjeran Katunarić, autor neprocjenjivo vrijednog prethodnog doprinosa ovoj raspravi, predlaže pojam kulture s dvije jezgre: rušilačkom i stvaralačkom.
- 14 David Harvey (2002) *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*, New York, Routledge: 402, također <http://www.16beavergroup.org/mtarchive/archives/001966.php>
- 15 Vjeran Katunarić (2006) *Kolonizirana misao: periferija bez razvojne perspektive u Lica kulture*, Zagreb, Antibarbarus, 2007: 398.
- 16 Béla Rásky (1998) *Cultural Policy/Policies in Europe – The General Nation-State Concitions* u: Veronika Rattenböck (ed.) *Cultural Policy in Europe – European Cultural Policy?*, Vienna, Kulturdokumentation: 60.
- 17 Frederic Jameson (1990) *Late Marxism – Adorno, or, The Persistence of the Dialectic*, London and New York, Verso, prema: Jim McGuigan (1996) *Culture and the Public Sphere*, London and New York, Routledge: 74.

SAMORAZARANJE EUROZONE

Dužnička kriza Italije i uspostava nove vlade mimo demokratskih procedura najava su kraja Europske monetarne unije

Costas Lapavitsas

Kriza eurozone je istinski zahvatila Italiju - no radi li se o insolventnosti države ili jednostavno o nemogućnosti lakog pristupa sredstvima s financijskih tržišta? Ako je Italija samo insolventna, onda možda možemo povući distinkciju između nje i zemalja koje preživljavaju na sredstvima za spašavanje od strane Europe i Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) - Grčke, Portugala i Irske. Rješenje bi, u tom slučaju, bilo da Europska centralna banka na određeno vrijeme osigura talijanskoj vladi jeftinu likvidnost - kroz zajmove. Tržišta bi bila umirena i kriza bi se počela razrješavati.

KRIZA SE PRIMIČE JEZGRI Kad bi barem bilo tako jednostavno. Razlika između insolventnosti i nemogućnosti pristupa sredstvima s financijskog tržišta je možda prirodna za korporacije, ali nije tek tako primjenjiva na suverene države. Italija zasigurno ima poteškoća u pristupu sredstvima - tržišta obveznica postupno zatvaraju slavinu podižući kamate na desetogodišnje obveznice iznad 7%. Ali kako utvrditi insolventnost?

Talijanski problemi proizlaze iz stagnirajućeg gospodarstva, a ne rastrošne države. Štednja će gotovo sigurno pogoršati stanje stvari, tako što će zemlju gurnuti u recesiju, a time povećati opterećenje duga

Solventnost bi značila da se od Italije može pouzdano očekivati da servisira javni dug iz rastućeg BDP-a. Ako su zaposlodavci sigurni u rast i dovoljne prihode od poreza, nastavit će zadovoljavati talijanske potrebe za javnim zaduživanjem. Ukoliko u to nisu sigurni, za državu nastaje problem likvidnosti, što se upravo i događa. Solventnost i likvidnost su tijesno povezane u slučaju suverenih država.

Financijska tržišta su s pravom zabrinuta za talijansku solventnost. Iako su često griješila u posljednjih nekoliko godina, ovaj put ne griješe. Od sredine 1990-ih, talijanski rast je manji od 2% godišnje; investicije i potrošnja praktički stagniraju; povećanje realnog osobnog dohotka je među najnižima u Europi, niže čak i od Njemačke. Tradicionalno štedljiva talijanska domaćinstva povećala su svoja zaduženja do razine od 45% BDP-a.

Samo jedna riječ može opisati talijansku situaciju u razdoblju monetarne unije: stagnacija. Zemlja bilježi sustavno opadanje konkurentnosti u odnosu na Njemačku. To rezultira jednim od najviših

javnih dugova u Europi, koji se kreće oko 120% BDP-a. Usljed pritiska na talijanska domaćinstva nacionalna štednja se neprestano smanjuje, što otežava državi da servisira svoj dug.

Zajmodavci su opravdano zabrinuti, budući da po svim tim pokazateljima Italija nalikuje grcajućim manjim gospodarstvima periferije eurozone. Od male je važnosti pritom što se radi o većem gospodarstvu sa širokom industrijskom bazom. Europska monetarna unija - sustav unutar kojeg funkcionira euro - vezala je više država divergentnih konkurentnosti unutar rigidnog okvira fiksnih deviznih tečajeva, jedinstvene monetarne politike, čvrste fiskalne discipline i konstantnog pritiska na radništvo. Tržišta uviđaju da problem talijanskog duga nalikuje onome perifernih zemalja te osjećaju da se kriza postupno primiče jezgri.

UDAR NA SUVERENOST Reakcija Europske unije svjedoči o njezinoj slabosti. Kako bi umirila tržišta, EU zahtijeva nametanje štednje Italiji. No politika štednje uopće nema smisla. Talijanski problemi proizlaze iz stagnirajućeg gospodarstva, a ne rastrošne države. Štednja će gotovo sigurno pogoršati stanje stvari, tako što će zemlju gurnuti u recesiju, a time povećati opterećenje duga. Grčka je ekstreman slučaj, ali jasno prikazuje opasnost. Italija kreće rizičnim putem - i tržišta to znaju.

Povrh toga, nametanje štednje je direktan udarac na suverenost Italije i njezin unutarnji demokratski proces, jednako kao što je to bio slučaj s ostalim zemljama periferije. U sve većoj mjeri raste dojam kako EU vodi mala zavjernička skupina zemalja jezgre koja ostalima nameće odluke, ignorirajući državne institucije i prakse, do te mjere da smjenjuju izabrane vlade i postavljaju takozvane nepolitičke upravitelje.

Dok se kriza likvidnosti zaoštrava, a Italiji prijete tržišna izolacija, Europska unija na raspolaganju ima samo jedno oružje: Europsku centralnu banku. EU mora zaustaviti daljnji razvoj procesa koji vodi prema kolapsu monetarne unije tako što će dopustiti ECB-u da otkupi velike udjele talijanskog duga. No to bi riješilo samo nelikvidnost - problem talijanske insolventnosti će se nastaviti te vjerojatno i pogoršati mjerama štednje.

Kada bi, nadalje, ECB počela slobodno otkupljivati javni dug ostalih 16 zemalja, time bi ugrozila vlastitu platnu bilancu, što predstavlja vrlo rizičan smjer s obzirom da ne postoji država koja bi je podupirala. Kredibilitet eura bi bio ugrožen širom svijeta, uklanjajući svrhovitost monetarne unije za Njemačku i ostatak država jezgre.

EKONOMSKA DISFUNKCIONALNOST I NEMAR ZA DEMOKRACIJU S previranjima u Italiji, EMU se suočava s vlastitim proturječjima i vjerojatno kreće prema raspadu. Kombinacija ekonomske disfunkcionalnosti i otvorenog nemara za državnu suverenost i demokraciju je iznimno zapaljiva. Periferne države, posebno Grčka, izložene su neprestanom pritisku u smjeru izlaska iz Unije.

U sve većoj mjeri raste dojam kako EU vodi mala zavjernička skupina zemalja jezgre koja ostalima nameće odluke, ignorirajući državne institucije i prakse

Čini se kako je to jedini izlaz iz zamke monetarne unije te jedini način za ponovnu uspostavu suvereniteta i demokracije. Ukoliko se to i dogodi implikacije po europsku i globalnu ekonomiju će biti teške. No krivci za to su isključivo sami kreatori politike Europske unije. ■

Tekst je objavljen 10. studenog na CNN-u i dostupan na <http://edition.cnn.com/2011/11/10/business/eurozone-tearing-apart/index.html>

Oprema redakcijska.

S engleskoga preveo Goran Matić.

COSTAS LAPAVITSAS je profesor ekonomije na Orijentalnim i afričkim studijama londonskog Sveučilišta (SOAS - School of Oriental and African Studies) i član RMF-a (Research on Money and Finance). Glavni je autor novog RMF-ovog izvještaja *Raspad? Smjer izlaska iz krize eurozone.*

JE LI RAZMJENA ZAROBLJENIKA ŽIDOVSKA VRIJEDNOST?

Slučaj Gilada Shalita iz talmudskog gledišta

Baruch S. Davidson

Nedavni povratak Gilada Shalita iz zarobljeničtva izazvao je u židovskom svijetu slatkokorku mješavinu sveopćeg slavlja i zahuktale prije-pore. Takvi prijepori oko otkupljivanja zarobljenika nisu, nažalost, nikakva novost u židovskom iskustvu. Tijekom nekoliko tisuća godina, brojni su se židovski učenjaci posvetili razradi židovskog zakona (halaha) na tom polju.

U nedjelju, 25. lipnja 2006., u 5,40 ujutro, osam naoružanih muškaraca prešlo je južnu granicu između Izraela i Pojasa Gaze kroz tunel blizu Kerem Šaloma. Napadači su se probili oko stotinu metara unutar suverenog izraelskog teritorija. Ispalili su raketu i bacili nekoliko granata na tenk koji se nalazio u blizini. Tenkom su upravljala četvorica vojnika, među kojima je bio i Gilad Shalit. Raketa je pogodila stražnji dio tenka te usmrtila zapovjednika i još jednog vojnika. Jedan je vojnik ranjen.

Gilad Shalit, četvrti vojnik u tenku, ranjen je u rame te je otet i odveden u Pojas Gaze.

Izraelska javnost bila je podijeljena oko toga da se pregovara o Shalitovu oslobađanju u zamjenu za velik broj zatvorenika koji služe kaznu u Izraelu. Nastala su dva suprotstavljena tabora.

Jedan tabor podržao je Shalitovo oslobađanje prema uvjetima Hamasa, što bi uključivalo puštanje nekoliko stotina zatvorenika, odnosno deportaciju nekih od njih izvan područja Palestinske samouprave.

Drugi tabor inzistirao je da Izrael treba poduzeti sve što je u njegovoj moći da osigura Shalitov povratak, ali se opirao predloženoj razmjeni zarobljenika. Mnogi koji su se u Izraelu oglasili protiv razmjene zarobljenika bili su ljudi koji su izgubili članove obitelji u terorističkim napadima te su se sada suočili s mogućnosti da ti počinitelji budu oslobođeni.

U srednjem vijeku bilo je uobičajeno da židovske zajednice u lučkim gradovima održavaju fond za izbavljanje Židova koje su zarobili gusari kako bi ih prodavali u roblje na tržnicama

PIDJON ŠEVUJIM - OBVEZA IZBAVLJANJA ZAROBLJENIKA Kao što sam spomenuo, izbavljanje i plaćanje otkupnine za zarobljenike bio je vrlo stvaran dio židovskog iskustva od samih početaka naše povijesti. Židovsko iskustvo, pogotovo u dijaspori, uvijek je bilo prepuno pogibelji, i Židovi su često bili prepušteni na milost i nemilost neprijatelja i razbojnika, koji su vrlo brzo shvatili da je za židovske zarobljenike bolje tražiti otkupninu, nego ih ubijati. Židovske zajednice uvijek su imale spremne fondove za otkupljivanje ratnih zarobljenika ili ljudi koje su zatočili gusari, pohlepni carevi, feudalni velmože i poreznici.

Najraniji zabilježeni precedent jest Abrahamov herojski napor da izbavi svog nećaka Lota, zarobljena u bitci mezopotamskih i kanaanskih kraljeva, kao što piše u *Knjizi Postanka* (14,14-16):

“Kad je Abram čuo da mu je bratić zarobljen, skupi svoju momčad – rođenu u njegovu domu – njih trista osamnaest, pa pođe u potjeru do Dana. Podijeli svoje momke u dvije čete, napadne noću te one potuče. Progonio ih je do Hobe, sjeverno od Damaska. Povrati sve blago, svoga bratića Lota i njegovo blago, žene i ostali svijet”.

Slično tomu, nalazimo u *Knjizi Brojeva* (21,1) da je, dok je mladi židovski narod lutao pustinjom,

“Kralj Arada, Kanaanac koji je živio u Negebu, ču da Izrael dolazi Atarimskim putem, pa navali na Izraela i neke njegove zarobi”.

Tijek događaja koji je uslijedio opisan je u sljedećim retcima (21,2-3):

“Tada se Izrael ovako zavjetova Gospodinu: ‘Ako u moje ruke izručiš ovaj narod, potpuno ću uništiti njegove gradove’. Gospodin usliša glas Izraela i predade mu Kanaance. A Izrael njih i njihove gradove ‘heremom’ uništi. Stoga se ono mjesto prozva Horma”.

Kako vojna akcija nije uvijek moguća (ili nije najbolje rješenje), *Talmud* i midraš donose brojne priče o pravednicima koji su se posvetili otkupljivanju zarobljenika, djelujući kao izaslanici zajednice i često prelazeći velike razdaljine na trošak karitativnih fondova koji su bili ustanovljeni upravo u tu svrhu. U srednjem vijeku bilo je uobičajeno da židovske zajednice u lučkim gradovima održavaju fond za izbavljanje Židova koje su zarobili gusari kako bi ih prodavali u roblje na tržnicama. Ta praksa nastavila se u raznim oblicima u različitim povijesnim uvjetima, kao što to bilježe ljetopisi židovskih zajednica širom svijeta.

Tu zapovijed, ili *micvu*, da se otkupljuje zarobljenike, koja je na hebrejskom poznata kao *pidjon ševujim*, opisao je Mojsije Majmonid u svojem zakoniku židovskog prava *Mišne Tora*:

“Otkupljivanje zarobljenika ima prednost pred hranjenjem i odijevanjem siromašnih. Uistinu, nijedna vjerska obveza ne donosi veću zaslugu od otkupljivanja zarobljenika, jer ne samo da zarobljenik spada u opću kategoriju gladnih, žednih i golih, već mu je i sam život u opasnosti. Tko okrene glavu da ga ne bi otkupio, krši zapovijed: ‘ne budi tvrda srca niti zatvaraj svoje ruke’ (Pnz 15,7), ‘ne izvirgavaj pogibli krv svoga bližnjega’ (Lev 19,16) i ‘neka se na tvoje oči s njim ne postupa grubo’ (Lev 25,53). Nadalje, on obezvređuje zapovijedi: ‘nego mu širom rastvori svoju ruku’ (Pnz 15,8), ‘neka tvoj brat živi s tobom’ (Lev 25,36), ‘ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe’ (Lev 19,18), ‘izbavi one koje vode u smrt’ (Izr 24,11), kao i mnoge slične opomene. Ukratko, nema veće vjerske obveze (*micva raba*) od otkupljivanja zarobljenika”.

BRIGA ZA OPĆU DOBROBIT U sljedećem odjeljku, Majmonid objašnjava da je otkupljivanje zarobljenika tako važno da se bilo koji sakupljeni novac, čak i u vjerske svrhe, može prenamijeniti za otkupljivanje zarobljenika, čak i ako je novac bio sakupljen za izgradnju sinagoge. Čak i ako je već kupljen i pripremljen sav građevinski materijal, ako iskrnsne potreba, mora ga se prodati da se otkupi zarobljenika, usprkos odredbi da se građevinski materijal za sinagogu ne smije prodavati za makar kako važan drugi fond.

Ipak, i to ima svoje granice. Mudraci *Mišne* (3. st. pr.n.e. do 2. st.n.e.) izričito kažu:

“Zarobljenike se ne smije otkupljivati za više nego što vrijede, i to radi opće dobrobiti” (u hebrejskom izvorniku *tikun ha-olam*, doslovno “popravljanje svijeta”).

Talmud nastoji pojasniti svrhu tog zakonodavstva. Briga za opću dobrobit, kako ističe Talmud, može značiti dvoje: a) poštediti zajednicu tereta pretjeranih otkupnina, koje bi je mogle osiromašiti; b) ne poticati otmičare da otimlju nove zarobljenike i traže visoke otkupnine.

Zanimljivo je primijetiti da, prema prvom obrazloženju, financijska dobrobit zajednice ima prednost pred brigom zbog opasnosti od budućih reperkusija. Prema toj logici, da nema financijskog tereta za zajednicu, opasnost da će se ohrabrivati otmičare u budućnosti nije dovoljan razlog za zabranu prekomjerne otkupnine.

Praktična razlika nastupa kad se neki pojedinac ponudi da plati cijelu otkupninu. Tad ne važi briga da se zajednica ne opterećuje novčano, ali se time ne umanjuje strah od porasta otmičara. Talmud stoga navodi slučaj kad je neki pojedinac doista sam i platio punu otkupninu, što, kako se čini, pokazuje da je jedina briga bila teret za zajednicu.

Postavlja se pitanje: odnosi li se opća dobrobit na golemi teret što bi se time nametnuo zajednici, ili je to zato da se spriječi bandite da ne rašire svoje otmičarske aktivnosti?

“Čujte i počujte: Levi ben Darga otkupio je kćer za trinaest tisuća zlatnih denarija. Reče Abaje: ‘No uzdaš li se da je to učinio uz suglasnost mudraca? Možda je to učinio protiv volje mudraca?’”

Abajin odgovor glasi da nemamo zašto vjerovati da je židovske vjerske vođe i predstojnike zajednice usrećilo to što je Levi ben Darga isplatio toliku otkupninu. Pitanje o razlozima za to ograničenje, kako se čini, ostavljeno je neriješenim.

plaćanje “trenutnog tečaja razmjene” ne bi zaustavilo sve buduće otmice, time Židovi ne bi u većoj mjeri bili meta otmice od drugih. Somalski gusari, na primjer, nisu izbirljivi oko nacionalnosti otetih brodova

IZNIMKE Unatoč tom ograničenju postavljenom na svotu koja se smije isplatiti za otkupninu, koju stranicu dalje u Talmudu nalazimo sljedeću priču o patnji židovskog naroda pod Rimljanima:

“Pošao jednom rabi Jošua ben Hananja u velegrad Rim te mu ondje rekoše da u zatvoru ima neko dijete krasnih očiju, lijepa lica i kovrčave kose. Zaputi se i stade uz dovratka zatvora pa zausti (iz proroka Izaije 42,24): ‘Tko je pljačkašu izručio Jakova i otimačima Izraela?’ Dijete mu odvrati (zaključkom tog stiha iz Izaije): ‘Nije li Gospodin, protiv koga smo griješili, čijim putima ne htjedosmo hoditi, čiju Toru nismo slušali?’

Reče [rabi Jošua]: ‘Uzdám se da će ovaj biti učitelj u Izraelu. Kunem se da se ne mičem odavle dok ga ne otkupim, koju god cijenu za njega zatražili’. Kažu da se nije maknuo s mjesta dok ga nije otkupio za veliku svotu te ne prođe mnogo, a taj uistinu i postade učiteljem u Izraelu. Tko to bješe? Nitko drugi do rabi Jišmael ben Eliša [jedan od najvećih mudraca Mišne].”

Izravna je poteškoća s tom pričom to što prije spomenuta Mišna propisuje da se zarobljenika ne smije otkupiti za više nego što vrijedi. Kako je onda rabi Jošua mogao platiti toliku otkupninu, koja bjelodano prelazi svaku mjeru?

U svom komentaru uz tu priču, Tosafot (antologija mišljenja i rasprava srednjovjekovnih židovskih europskih učenjaka, otisnuta na margini standardnog tiskanog Talmuda) nudi niz razlikovanja između te priče i uobičajenijeg slučaja, u kojem važi ograničenje iz Mišne. Jedno takvo važno razlikovanje jest da se smije platiti prekomjerna otkupnina ako je zarobljenikov život u igri. Kako je to važno u slučaju ovog djeteta, rabi Jošua bio je, u stvari, dužan da ga otkupi, čak i za više nego što je dijete vrijedilo.

Drugi objašnjavaju da se priča odvijala u razdoblju netom po razaranju Hrama, kad su Židovi bili u izgnanstvu i potpuno podložni Rimljanima. Stoga, osloboditi to dijete nije moglo pogoršati situaciju, jer je cijeli narod bio njima na milost i nemilost, i u suštini su već bili u zarobljeništvu.

Šulhan Aruh, izuzetno autoritativan zakonik židovskog prava, što ga je u 16. stoljeću sastavio rabi Josef Karo, propisuje ovako:

“Ne otkupljujemo zarobljenike za više nego što vrijede, i to radi dobrobiti cijelog društva – što će reći, da neprijatelji ne bi progonili ljude kako bi ih zarobili. Ipak, da bi otkupio samog sebe, čovjek može platiti koliko hoće”.

Šulhan Aruh ne spominje razlikovanje što ga donosi Tosafot. On prihvaća brigu da se ne potiče daljnji teror kao primarni razlog za ograničavanje obveze (otkupljivanja zarobljenika) na svotu koja ne prelazi stvarnu vrijednost zarobljenika, i ne spominje neposredni financijski teret.

PITANJE VRIJEDNOSTI Kako se određuje zarobljenikova vrijednost i tečaj razmjene? Mišna samo kaže: “za više nego što vrijedi”. Većina tumači da se to odnosi na vrijednost te osobe na tržištu roblja. Međutim, neki tumače da se Mišna odnosi na “trenutni tečaj razmjene” za taoce među prosječnim stanovništvom. Drugim riječima, u kontekstu međunarodne zajednice, koliko bi otmičari naplatili nežidovskoj zajednici ili zemlji nekog od njihovih članova da su ga zarobili.

Suvremeni međunarodni precedenti za to postoji. Na primjer, u srpnju 1969. Britanija je razmijenila Morrisa i Lonu Cohen za Geralda Brookea, britanskog podanika kojeg su zatočili u Sovjetskom Savezu. Drugi su poznati primjeri razmjena sovjetskog špijuna Rudolfa Abela za pilota U2 Garyja Powersa te Gordona Lonsdalea za Grevillea Wynnea.

Iako plaćanje “trenutnog tečaja razmjene” ne bi zaustavilo sve buduće otmice, time Židovi ne bi u većoj mjeri bili meta otmice od drugih. Somalski gusari, na primjer, nisu izbirljivi oko nacionalnosti otetih brodova.

VAŽAN POVIJESNI PRECEDENT Rabi Meir od Rothenburga važio je za najistaknutijeg židovskog mudraca u Europi svog naraštaja. U dobi od sedamdeset godina, 1286., zatočio ga je sveti rimski car Rudolf te ga pristao pustiti uz otkupninu od tada astronomskih 20 000 maraka.

Gotovo svi rabini i čelnici europskih židovskih zajednica tog naraštaja bili su učenici rabi Meira, poznatog kao Maharam. Napisao je tisuće halahičkih *responsa*, a tako i komentar (Tosafot) uz talmudsku raspravu Joma. Najslavniji njegov učenik bio je rabi Ašer ben Jehiel, poznat kao Roš, čije se odluke opsežno navode u Šulhan Aruhu.

Rudolf se nadao da će iskamčiti golemu otkupninu od židovske zajednice upravo zato što je Maharam bio tako važna ličnost. I doista, caru je zli naum zamalo uspio: Maharamovi učenici bili su spremni sakupiti potrebnu svotu da oslobode učitelja.

Njihovo se obrazloženje temeljilo na spomenutoj priči kako je rabi Jošua izbavio budućeg rabi Jišmaela, koji je tada bio dijete, “koju god cijenu za njega zatražili”. Već smo naveli jedno od opravdanje što ga pruža Tosafot za uvjete tog izbjavljanja: bilo je to pitanje spašavanja života. Drugo opravdavanje iz Tosafota jest da je rabi Jošui, zbog djetetove neusporedive učenosti, koju je on već tad naslutio, bilo dopušteno da plati prenapuhanu otkupninu.

Maharamovi učenici slično su razmišljali. Iako zakon zabranjuje da se za zarobljenika plati više od uobičajene svote, dopušteno je platiti svaku cijenu kad je dotični zarobljenik vodeći židovski učenjak tog naraštaja pa je, zbog svoje mudrosti, potreban čitavoj zajednici.

Međutim, to je obrazloženje odbacio sam Maharam, smatrajući da bi to vodilo do zarobljavanja drugih vođa iz svijeta Tore. Kao što je objasnio halahist rabi Šlomo Luria iz 16. stoljeća, Maharam se bojao da bi takva otkupnina izazvala mnogo veću prijetnju kontinuitetu židovstva, jer bi time svi židovski učenjaci postali lak mamac za otkupninu pa zajednica više ne bi imala novaca da ih otkupljuje te bi naposljetku ostali bez vodstva.

Rabi Meir umro je sedam godina poslije, u zarobljeništvu, u tvrđavi Ensisheim.

Tragična priča o njegovu zarobljeništvu okončala se kad je, četrnaest godina poslije njegove smrti, njegovo tijelo otkupio Alexander ben Salomon (Susskind) Wimpfen, kojeg su potom pokopali uz njega.

KAD JE ZAROBLJENIKU UGROŽEN ŽIVOT Da se vratimo na talmudsku priču o otkupljenju djeteta, rekli smo da Tosafot ukazuje na to da je, kad je zarobljeniku život ugrožen, dopušteno platiti više od uobičajene vrijednosti.

Međutim, talmudski komentatori ne slažu se jednoglasno s tim gledištem. Nahmanid, na primjer, odbacuje to razlikovanje zbog očitog pitanja: nije li, u suštini, ugrožen život svakog zarobljenika? Već smo naveli Majmonida, koji piše: “Jer ne samo da zarobljenik spada u opću kategoriju gladnih, žednih i golih, već mu je i sam život u opasnosti”. Unatoč tome, Majmonid ipak zaključuje (kao i Mišna) da se zarobljenika ne smije otkupiti za više nego što vrijedi.

U obranu tog odgovora iz Tosafota, neki objašnjavaju da, iako je svakom zarobljeniku život ugrožen, ograničenje glede plaćanja više nego što zarobljenik vrijedi važi samo u slučajevima kad je jasno da otmičari zarobljeniku ne kane oduzeti život, već su njihovi motivi prvenstveno novčani. U tom slučaju možemo sa sigurnošću pretpostaviti da će oni naposljetku osloboditi zarobljenika ili sniziti otkupninu pa zato ne pristajemo uz njihove zahtjeve. U slučaju židovskog djeteta u zarobljeništvu, rimski neprijatelj podjednako bi se zadovoljio time da ga ubije, što predstavlja neposrednu prijetnju njegovu životu pa nije moguće cjenkati se niti čekati da se otmičari predomisle.

Utoliko, prema ovom pristupu, ako pretpostavimo da je zarobljeniku život ugrožen, smije se platiti svaka cijena za njegovo oslobađanje.

Iznesen je sljedeći prigovor: neće li, naprotiv, takvo razlikovanje samo pogoršati stvar? Uspije li otmičarima, kad zaprijete da će zarobljenika ubiti, da iskamče goleme svote, to će ih samo potaknuti da prijete kako će ubiti i buduće zarobljenike!

Odgovor na to pitanje nalazimo u već spomenutoj talmudskoj raspravi, o dva posebna obrazloženja za

ograničenje na visinu otkupnine: kao prvo, financijski teret za zajednicu, a kao drugo, opasnost da će to potaknuti buduće otmice. Ukazali smo na to da, prema prvom obrazloženju, opasnost da će se time ohrabriti buduće otmice nije sam po sebi dovoljan razlog da se zabrani plaćanje prekomjerne otkupnine.

U skladu s tim, moglo bi se reći da je razlikovanje iz Tosafota – koje dopušta otkupljivanje zarobljenika, kojima su životi neposredno ugroženi, za više nego što vrijede, i to usprkos budućoj opasnosti koju to izaziva – u skladu s prvim obrazloženjem što ga pruža Talmud, prema kojem buduća opasnost nije dovoljan razlog da se ne spasi zarobljenika iz neposredne patnje. Ipak, to nije ono što propisuje Šulhan Aruh.

Da zaključimo, ova je rasprava ključna u diskusiji o razmjeni zarobljenika u zamjenu za zarobljenog izraelskog vojnika te nas upoznaje s tri strane u raspravi:

1. Prema nekima, nema nikakvog razlikovanja, čak i ako je zarobljeniku život ugrožen. Ograničenje na otkupninu ostaje i dalje na snazi, i to zbog buduće opasnosti za druge ljude.

2. Drugi prihvaćaju razlikovanje u slučaju situacija opasnih po život, ali za njih to važi samo ako postoji neposredna opasnost po zarobljenikov život i ako motiv za njegovu otmicu nije tek otkupnina – što nas vodi do sljedećeg spora:

a) tijekom zarobljeničtva Gilada Shalita, na primjer, neki su, na osnovu izvještaja iz arapskih medija o njegovu stanju, inzistirali da neprijatelj Izraela ne samo da iskorištavaju vojnika kao monetu za cjenkanje (*bargaining chip*), nego ga zapravo i ne kane ubiti. Ako je to istina, tad još uvijek ostaje na snazi ograničenje na otkupninu.

b) drugi dokazuju da mu je život neposredno ugrožen time što neprijatelj očito uživa u tome da ubija Židove pa nijedna cijena nije previsoka (što se poklapa s razlikovanjem iz Tosafota).

Bez obzira na tu halahičku i političku raspravu, radosno dočekujemo našeg Gilada, koji je postao dijete svake židovske obitelji. Želimo mu da u potpunosti ozdravi i da židovski narod više ne iskusi nikakva zla. ■

Ulomak teksta objavljenog na Chabad.org i dostupnog na: http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/1668252/jewish/Is-Prisoner-Exchange-A-Jewish-Value.htm

Oprema redakcijska.

S engleskoga preveo Roman Karlović.

DOSLJEDNE SVOM FEMINIZMU

REAKCIJA ORGANIZATORICA IZ CENTRA ZA ŽENSKÉ STUDIJE NA PISMO DR. SC. NADE LER SOFRANIĆ OBJAVLJEN U PRETHODNOM BROJU, A U POVODU KONFERENCIJE REDAKTURA: TRANSJUGOSLAVENSKI FEMINIZMI I ŽENSKO NASLJEDE

SANDRA PRLENDA I RADA BORIĆ

Ponajprije, smatramo najblaže rečeno nekorektnim govoriti i suditi o konferenciji na kojoj osoba nije sudjelovala niti se *istinski* potrudila sudjelovati iako je bila pozvana. No, budući da njezin tekst obiluje malicioznim netočnostima i interpretacijama koje se izravno tiču organizacije Konferencije, smatramo da čitatelji i čitateljice *Zareza* imaju pravo čuti mišljenje organizatorica.

POTKOPAVANJE POKRETA Dr. sc. Nada Ler Sofranić na neprimjeren način propituje ime i sadržaj konferencije kao i prisustvo ili odsustvo žena na konferenciji. Namjera je organizatorica konferencije *REDaktura: transjugoslavenski feminizmi i žensko nasljeđe* bila okupiti feministkinje iz prostora koji se može nazivati *bivše, post ili trans jugoslavenskim*, kako bi zajednički promišljale, temeljem oslanjanja na zajedničko nasljeđe i vlastita teorijska promišljanja, ima li feminizam potencijal za značajnijim sudjelovanjem u socijalnim zbivanjima. Dakako, program se konferencije od prvih poziva *moogućim* sudionicama i prvoga *drafta* djelomice i mijenjao, ne zato što su organizatorice željele "da arbitriraju, redigiraju i revidiraju blisku povijest našeg feminizma i da se neodgovorno poigravaju sa njegovim referentnim tačkama" – već stoga što je proces organiziranja velikih događaja uvijek dinamičan i zahtjevan, a neke od pozvanih nisu se mogle odazvati. Ovo se čini bespredmetnim šire obrazlagati. Organizatoricama ove konferencije zasigurno razlog nije bio "po(t)kopavanja progresivnog ženskog pokreta kod nas" – to se svakako ne čini objavljivanjem otvorenog poziva i posebnim pozivanjem nekoliko stotina žena i muškaraca različitih generacija i interesa (teoričarki, umjetnica, aktivistkinja, povjesničarki, znanstvenica, urednica, studentica...) od Slovenije do Makedonije, od kojih je na konferenciji sudjelovalo više od 130 osoba, u otvorenom modelu koji se sastojao od ograničenog broja izlaganja i dovoljno vremena za diskusiju, svakako više od uobičajenih "čitajućih" konferencija s monopolom na mikrofon.

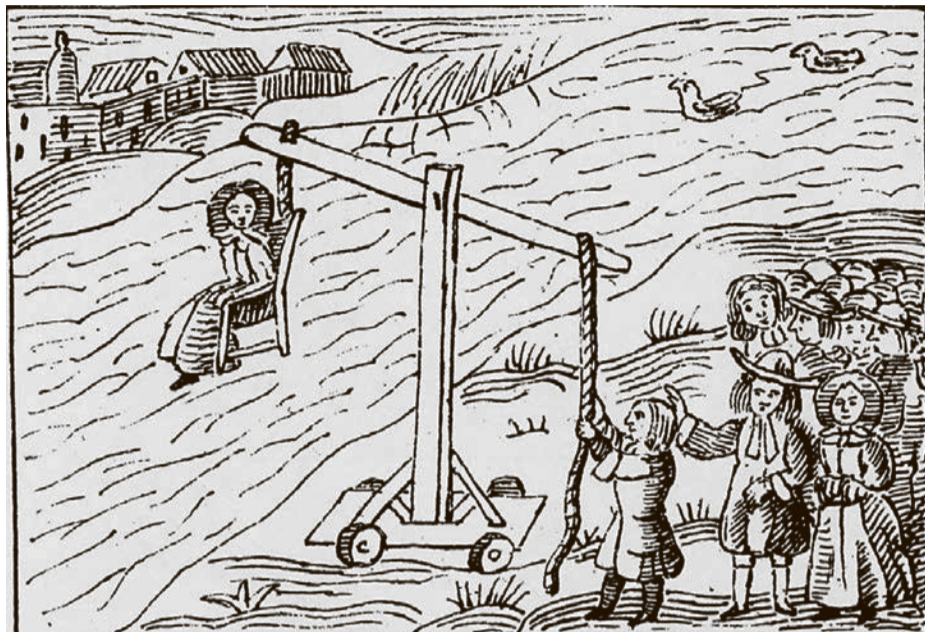
Pozivane su brojne žene, u nekoliko krugova poziva; neke smo žene pozvale kao izlagateljice i ne namjeravamo se zbog toga ispričavati – sve su bile briljantne. Dr. sc. Sofranić smo zvale u nekoliko navrata i pokušavale je uvjeriti da dođe na konferenciju. Naravno da smo pozvale apostrofirane Vesnu Kesić, Vesnu Pusić i Slavenku Drakulić. Zaista nam je neugodno baviti se problemom je li netko na konferenciju pozvan osam, šest, ili četiri tjedna ranije, a čini se da je ovdje o tome bila riječ. Moguće da je problem u samoj namjeri da se ovakav skup uopće održi, jer otkud inače nedokučiva želja autorice za njegovim naknadnim poništenjem?

"Ovo je bila još jedna od onih bezbojnih, skupih regionalnih konferencija na tzv. ženskoj sceni koje ničim ne plijene." Na konferenciji je sudjelovalo više od 130 žena i muškaraca. Konferencija je bila preplet teorije, istraživanja, aktivizma, umjetnosti i izdavaštva, a ne mjesto odvojenosti. Namjeravale smo ovaj susret izdignuti iz

obzora onog što se danas usko smatra tzv. ženskom scenom. Pored iznimnih postignuća suvremene feminističke teorije i istraživanja u književnim, antropološkim, povijesnim i drugim istraživanjima kojima svjedočimo i kojima smo željele dati dovoljno prostora, ovog trenutka nam se čini da feminističke umjetničke prakse imaju najzorniji potencijal da dekodiraju i kritički reflektiraju društvenu stvarnost. Uz konferenciju je i interaktivna izložba *Take in Bring out/The Living Archive* grupe kustosica, umjetnica i aktivistkinja *Redmin(e)d* pokazala feminističke interese i djelovanje mlade generacije u suvremenom transjugoslavenskom prostoru. Ovakvo povezivanje i dijalog feministkinja koje se često kreću u odvojenim krugovima i "scenama" može samo biti dobrodošlo i djelovati posebno kao kreativna injekcija posustalom aktivizmu. Toliko o "uključivanju i isključivanju" "prema vlastitim *dealovima*". Zlonamjerne procjene o "ženskim interesnim grupacijama, koje posluju na principu profita, ličnih promocija, konkurentne borbe i klijentelizma" promašile su adresu.

REDAKTURA I DRUG-CA Ne bi nas zabrinjavalo "lično neslaganje sa konceptom ove konferencije" dr. sc. Sofranić jer svaka ima pravo priželjkivati i imaginirati sadržaje različitih konferencija i eventualno žaliti zbog neispunjenih očekivanja, ali smatramo da se niti jedno iskustvo ne smije proglašavati "najrelevantnijim feminističkim iskustvom u nas". No apsurdno je da to tvrdi osoba koja nije mogla niti ovjeriti očekivanja jer nije na Konferenciji sudjelovala te nije jasno temeljem čega ih je i mogla stvoriti. Niti na jednome mjestu nismo navele da ćemo raditi izravne poveznice s *Drug-com* jer smo vjerovala da nije ni nužno povlačiti paralele, jer je riječ o drugom povijesnom kontekstu i posve drugoj situaciji feminizma i svake mehaničke paralele bile bi neprimjerene. A da je dr. sc. Sofranić bila prisutna na konferenciji, znala bi da je "iskustvo 70-ih, i ono *Drug-ce* bilo prisutno".

Konferencija *Drug-ca* je bila iznimno važna u svom vremenu. Govorimo, dakle, za one koji ne poznaju povijest feminizma na ovim prostorima, o skupu iz 1978., koji na neki način simbolički označava javno imenovanje feminizma i neku vrstu početka feminističkog zbivanja u ondašnjoj Jugoslaviji, otvarajući novi prostor za propitivanje "ženskog pitanja". Učinila je zastarjelim i smiješnim i posve neutemeljenim stav službene ideologije da je feminizam "buržoasko pitanje", strano tijelo, nepotreban, čak i štetan za uspostavljenu jednakost žena i muškaraca. Dakle, *Drug-ca* je bila važna, prije svega, po učincima koje je proizvela u teoriji, aktivizmu i medijima u osamdesetima. *Drug-ca* je bila međunarodni skup koji je, u zadanim okvirima socijalističkog sustava, uvodio feminizam, dok je naša konferencija bila prije svega regionalni skup žena koje, u današnjem vremenu neoliberalnog kapitalizma, kao vlastito nasljeđe propituju taj isti socijalizam, i pitaju se može li danas sinergija

feminizma i lijeve misli dati odgovore na suvremene probleme i kreirati društvene promjene. Dok su na konferenciji *Drug-ca* sugovornice bile socijalističke feministkinje sa Zapada, na *REDakturu* smo, uz Radu Iveković koja je referentno teorijsko mjesto našeg i svjetskog feminizma, pozvale odlične teoričarke Madinu Tlostanovu i Irinu Novikovu, kako bi svojim dekolonijalnim teorijskim razradama procesa u postsovjetskom prostoru zajedno teorijski reflektirale vlastito samolociranje.

REDaktura iz naslova odnosila se na uvide u "činjenje" u socijalizmu (otuda *RED* velikim slovima), a ne stavljanjem u središte zanimanja bilo kojeg "najrelevantnijeg feminističkog iskustva u nas", kako bi to htjela dr. sc. Nada Ler Sofranić, računajući ono iskustvo u kojemu je sudjelovala i propisujući ga organizatoricama obvezujućim: što smo i kako trebale raditi i koga smo trebale zvati na svoju konferenciju. Dr. sc. Nada Ler Sofranić nam upisuje, da ne kažemo podmeće, da je konferencija "svojom neprikrivenom namjerom da rediguje i revidira" i "skrivenom" agendom kojoj je bio glavni cilj da relativizira i izbriše dvadeset najvažnijih godina djelovanja feminističke lijeve alternative u Jugoslaviji krivnju i za "stanje ženskog pokreta u regiji" koje da je "tako jadno", a tu odgovornost ne bismo preuzimale na sebe. Ideja nam je bila, pored ostalog, iznova javno progovoriti o vrijednostima i važnosti feminiz(a)ma u trenutku njegova obesmišljavanja, posebice zahvaljujući *gender mainstreamingu*. Na konferenciji je bilo ohrabrujuće vidjeti upravo snagu novih generacija žena koje se bave feminističkom teorijom i feminističkom umjetnošću, od Skopja, Prištine do Sarajeva i Ljubljane.

BREME I NASLJEDE SUKOBA I TAŠTINA Feminizam je uvijek otvarao pitanja svog ženskog nasljeđa kao kontinuiteta i diskontinuiteta, kao kreiranje mogućih feminističkih kanona i kritičko reflektiranje, ali prije svega kao živo dijalogiranje. Za uvođenje specifičnih teorija i neposredno komuniciranje sa svjetskim feminizmima su nesumnjivo bili važni i dubrovački svjetski kongresi o ženskome

pismu (1986., 1988., 1990.) i "ženska srećanja" (1987.-1991.) I *Drug-ca* i dubrovački kongresi su već postali predmet ozbiljnog akademskog istraživanja, u radovima Chiare Bonfiglioli i Marijane Mitrović (obje prisutne na ovoj "bezbojnoj i nevažnoj konferenciji"), jugoslavenski feminizmi između dva svjetska rata su doživjeli i obradu u obuhvatnoj doktorskoj disertaciji Jelene Petrović (članica Programskog odbora, jedna od organizatorica *Living Archive*). Mlada generacija sasvim suvereno istražuje i piše o feminističkoj prošlosti. Ono s čime se teže nositi je breme i nasljeđe sukoba i taština. Za razliku od dr. sc. Nade Ler Sofranić, koja nam post festum govori što i koga smo morale a što nismo uvrstiti u konferenciju i koje je to "najrelevantnije feminističko iskustvo", mi doista ne pretendiramo biti nikakav "mail-stone nekog novog feminističkog vala".

Ukoliko smo omogućivši transgeneracijski, transdisciplinarni i geografski širokoobuhvatan susret i prostor za raspravu današnjim feministkinjama doprinijele povećanju međusobnog razumijevanja i poznavanja, na čemu su nam brojne sudionice u svojoj iskrenim zahvalama čestitale, mi smo ostale dosljedne svome feminizmu: antidogmatskom, antikapitalističkom i antikolonijalnom. I utopijskom, dakako - ako ga razumijemo kao kritičko zamišljanje različitih narativnih scenarija realne politike. ■

GDE SAM POGREŠILA?

DONOSIMO ODGOVOR SUDIONICE KONFERENCIJE "REDAKTURA", A POVODOM PISMA NADE LER-SOFRONIĆ OBJAVLJENOG U PROŠLOM BROJU ZAREZA

SVETLANA SLAPŠAK

Kao članica Programskog odbora skupa na koji su se obrušile Đurđa Knežević (pre nego što je počeo) i Nada Ler-Sofronić (pošto je održan), obe na skupu neprisutne, osećam obavezu da razumem šta smo to mi sve i ja posebno uradile da izazovemo tako neobičnu reakciju. Nije naime uobičajeno napadati neki skup pre nego što se održi, a još je besmislenije napasti skup na kome se nije bilo, na osnovu programa koji se

tokom skupa inače menjao. Uzroci dakle mogu biti samo u odnosima izvan skupa, u ljudskim motivima, problemima – neću navoditi nijedan jer u takve spekulacije ne mogu da ulazim, sem ako nije reč o mojoj odgovornosti. Svoju odgovornost ne vidim u optužbi Nade Ler-Sofronić da, kao i druge članice Programskog odbora, "nemam mandat" jer mi je termin, kao i način mišljenja povezan sa njim, potpuno stran. Znam da sam u toj stvari izvesno

uradila nešto bez konkretnog unutarnjeg mandata, odnosno saglasnosti drugih članica odbora, a to je da sam odmah po prijemu poruke ponudila Nadi Ler-Sofronić da umesto mene ima i *key-note* govor, i prilog na panelu, dakle ne samo ovo drugo: zašto je Nada Ler-Sofronić ovo prećutala u svome pismu javnosti, izmiče mome razumevanju. To sam uradila jer verujem da u feminističkim krugovima treba negovati solidarnost izvan propisujućih ili konvencionalizovanih okolnosti, te da u tome nije najvažnije ko je više u pravu, već ko se oseća više povredjenim. Takav način ponašanja nema u svome registru nikakav "mandat".

OPSKURNI RASIZAM Prvi momenat povredjenosti je očito poziv, bilo da je upućen i uručen, i to više puta, kao u slučaju Nade Ler-Sofronić, ili da nije. Budući da se pozivi upućuju po izboru organizatora, i da se zatim uskladjuju na mnogo mirnih ili prećutno sporazumnih načina, ostaje zaključak, na osnovu tih reakcija, da su u ovome slučaju zaista neke nepozvane smatrale da je skup tako velikoga značaja, da njihovo odsustvo mora opredeliti skup kao neuspešan. Tu bih se potpuno saglasila sa gnevnom nepozvanima: uistinu, skup je imao ogroman značaj i trasirao je neke od mogućnosti pisanja istorija, opredeljenja za otpor i odličnost, i borbe protiv kolonijalizma. Sasvim otvoreno, nisu pozvane osobe koje u tome smislu nisu ranije ili sada doprinele otvaranju onoga što smatramo nepravdično i nerazumno zapostavljenim prostorom feminizma, studija roda i aktivizma. Naglašavam – reč je o odsutnosti zanimanja, ne o suprotstavljanju, jer su na skup pozvane upravo i one istraživačice i aktivistkinje koje su u svojim tekstovima ili na drugim skupovima izražavale drugačija mišljenja – ali su o tim temama mislile! U oba slučaja, i u pisanju Đurđe Knežević, i u pisanju Nade Ler-Sofronić, vidim upravo odlične razloge da ih se ne pozove (ovo je naravno naknadno razmišljanje): obe na isti, superiorni, tačnije naduti način govore o latvijskim, češkim i ruskim problemima feminizma, suočavanjima sa kolonijalizmom i drugim, prilično uništavajućim pojavama, pokazujući pri tome ogoljen i opskuran rasizam. Toga u mojoj i našoj prepisci sa Nadom Ler-Sofronić nije bilo, što znači da je naknadno usvojila ovaj "argument" koji bi je mogao ozbiljno diskvalifikovati za

buduće rzgovore. Nije na meni da ocenjujem, čak ni da se pitam, koja mera uvredjenosti može dovesti do toga: ostaje samo da mi je jako žao.

PROSTOR MEDUSOBNOG POŠTOVANJA Svoju odgovornost dakle vidim drugde, izvan pomenutih problema sa hiper-pozvanima i nepozvanima: nisam, bez obzira na to što ne prihvatam folklor "mandata", nigde još predložila skup ili publikaciju koji bi bili posvećeni doprinosu Nade Ler-Sofronić, Vesne Kešić, Vesne Pusić i Slavenke Drakulić – navodim imena koja navodi, kao analogiju sa svojim slučajem, Nada Ler-Sofronić – da ne bih unosila nikakav svoj arbitrarni izbor. Dozvoljavam sebi procenu da u sličnom kontekstu ne moram razmišljati o Đurdi Knežević. Prilika za to su bile godišnjice, okvir za to je davno postavila stara akademija, kao svečanu publikaciju, Festschrift, ili povratni dar (antidoron), u kojem bi predstavnice/ci različitih generacija osvetlile, istražile, ocenile njihov doprinos poljima u kojima su delovale, stvarale i pisale, sve to u obliku sednice, skupa, ili samo publikacije – knjige, zbornika, posebnog broja časopisa, itd. Feministkinje bi morale imati svoj prostor međusobnog poštovanja i nege, potvrđivanje svojih kanona, liberalno prihvatanje svih raznolikosti, istraživačku strast da se otkriju zaboravljene/i, cenzurisane/i, zapostavljene/i. Nema posebnog razloga da se ne iskoriste postojeći ritualni oblici iskazivanja poštovanja i utvrđivanja sećanja, kako prema mrtvima tako i prema živima. Predlažem dakle da se takvi poslovi odmah preuzmu – ko god je u stanju da ih obavi. Ja ću vrlo rado pomoći, ali izvesno neću učestvovati, jer mogu poštovati nečije rituale "mandatiranja", čak i ako ih ne priznajem. Možda uopšte nemam pravo, ali mi se čini da bi na taj način bilo omogućeno mladim generacijama da nauče (čitajući) stvari koje se visoko uzdižu iznad *cheap thrills* blogerskog samopotvrđivanja i "ja mislim" banalnosti. ■

SVETLANA SLAPŠAK, red. prof., koordinatorica je programa *Antropologija antičkih svetova* i *Antropologija roda*, dekanica ISH (Institutum Studiorum Humanitatis) Ljubljanskog postdiplomskog fakulteta za humanistiku.

OGLAS

TRŽIŠNO LOMLJENJE KONTINUITETA

UZ SEMINAR FEMINISTIČKE PERSPEKTIVE NA KRITIČKE KULTURNE PRAKSE; ŠTO, KAKO I ZA KOGA / WHW I CENTAR ZA ŽENSKJE STUDIJE, 10. - 11. LISTOPADA, ZAGREB

PAULA ZORE

Mit o umjetniku kao neovisnom geniju te umjetnosti kao djelatnosti koja izmiče ideološkim okvirima konteksta u kojem nastaje još su vrlo živi, stoga svako sagledavanje umjetničkog djela iz drugačijeg okvira, recimo onog političkog, a posebno onog feminističkog izaziva zazor. Sintagma feministička umjetnost djeluje vrlo odbojno i u feminističkim i umjetničkim krugovima, jer aktivira prijepore oko pojmova, visoko/nisko, elitizam/politika/aktivizam. Na prvi pogled čini se da ulazak iz feminizma olakšava čitanje (takve) umjetnosti, a s druge izuzetno komplicira bavljenje i umjetnošću i feminizmom. Simplificira li takva perspektiva čitanje umjetničkih djela banalizirajući njihova značenja ili umjetnost može zamagliti jasnoću kojoj feministička politika ili aktivizam teže? Što je važnije u feminističkoj umjetnosti, feminizam ili umjetnost? Kako neko umjetničko djelo interpretiramo kao feminističko? Je li etiketa "feministička umjetnost" simplifikacija, geto ili dobra marketinška strategija?

POJEDNOSTAVLJIVANJE I (LI) USLOŽNJAVANJE Ove dileme sažete u pitanje "Što znači sintagma feministička umjetnost, kako se ona deklarira i/ili zašto se izbjegava deklarirati?", navedenom u najavi seminara *Feminističke perspektive na kritičke kulturne prakse*, izazvale su vrlo živu raspravu već prvog dana seminara organiziranog u suradnji Centra za ženske studije i kustoskog kolektiva Što, kako i za koga/ WHW, 10. i 11. listopada u Zagrebu. Koncipiran tako da na spomenuta pitanja odgovori iz različitih perspektiva; teorijske, kustoske i umjetničke, ali smješten u pomalo neuobičajeni kontekst i prostor – ne–galerijski ili vezan za neku od znanstvenih ili muzejskih institucija, nego aktivistički i obrazovni, kao dio jednogodišnjeg obrazovnog programa Centra za ženske studije – doveo je tako u raspravu i ponešto drugačiju "publiku" – onu izvan stručnih krugova bližu aktivističkom miljeu.

RODNA OBILJEŽENOST JAVNIH BUDŽETA Putem jednog predavanja i dva panela, diskusija je strukturirana oko dvije ključne točke: odnosa feminističke kritike i teorije prema institucijama i institucionalnim praksama i problema čitanja umjetnosti iz feminističke perspektive u zapadnom i postsocijalističkom kontekstu uz primjere iz suvremene umjetničke produkcije. Prvi predstavljani kustoski projekt bio je onaj Bojane Pejić *Gender check – ženskost i muškost u umjetnosti Istočne Europe* pokrenut 2008. godine. Uz izložbu projekt je imao i istraživački karakter, pokrivaio je razdoblje od 1960–ih do danas i uključio 24 postsocijalističke zemlje, a proizveo je i *Gender Check Reader*. Fokusirao se na reprezentacije muškosti i ženskosti u istočnoeuropskoj umjetnosti, ukazao na posebnosti i različitosti kulturnih i političkih konteksta u ovim zemljama, odnosno nastojao je razbiti stereotip o unificiranost ovog prostora

i njegove umjetničke produkcije najčešće (opet stereotipno) prikazane kroz socrealističku umjetnost.

IZLAGANJA I RASPRAVE POKAZALA SU RAZNOVRNOST METODOLOGIJA I TEMA KOJIMA SE BAVI UMJETNOST KOJA UKLJUČUJE FEMINISTIČKU KRITIČKU PERSPEKTIVU, RUŠEĆI TAKO JOŠ JEDAN ČEST STEREOTIP O FEMINISTIČKOJ UMJETNOSTI KAO UMJETNOSTI KOJA SE BAVI OGRANIČENIM RASPONOM PROBLEMA I TEMA

Izlaganja na panelu *Institucionalizacija feminističke kritike: između teorije, prakse i povijesti* koji je moderirala povjesničarka umjetnosti i kustosica Ivana Bago bavila su se problemima rodne ravnopravnosti u području umjetničkih praksi, kritikom rodne teorija iz postkolonijalnih perspektiva, odnosom prema feminističkom nasljeđu u različitim političkim i društvenim kontekstima "istoka" i "zapada".

Kulturni centar Montehermoso predstavio je direktor Xabier Arkistain; djelatnost tog u svijetu jedinstvenog centra temelji se na primjeni feminističke politike na područje suvremene umjetnosti te se izlaganje fokusiralo na neravnopravnost žena i muškaraca u svijetu suvremene umjetnosti, tj. kritiku rada umjetničkih institucija iz pozicije politika ravnopravnosti. Xabier Arkistain istaknuo je da je vrijednosti i politike rodne i spolne ravnopravnosti potrebno dosljedno provoditi u svijetu umjetnosti, tj. kroz institucije koje djeluju u području umjetničkih praksi te je na tim temeljima nastao i *Manifest ARCO 2005*, a koji eksplicitno navodi u kojoj mjeri su žene još uvijek podzastupljene u odnosu na muškarce na području umjetnosti, uzimajući kao primjere izložbe kojima se španjolska umjetnost predstavljala u inozemstvu i koje su financirane od strane Ministarstva vanjskih poslova. Upravo i zbog toga što se umjetnost financira iz javnih budžeta, naglašava se u manifestu, potrebno je primjenjivati zakonske odredbe i preporuke za postizanje ravnopravnosti spolova i na tom području, uključujući i primjenu kvota. U svom radu i sam je primijenio princip

spolne kvote kao kustoskog kriterija na izložbi *Trans Sexual Express* (1999.), koja je istraživala konstruiranje kategorija spola, roda i spolnosti u proizvodnji umjetnosti u suvremenom baskijskom kontekstu.

OTIMANJE SVESTRANOSTI Ketki Čukrov je ponudila kritičku perspektivu na zapadnu rodnu teoriju, pojam roda i njegovo korištenje te, kako je naglasila, stalno mazohističko vraćanje u kategoriju roda. U izlaganju *Metodološka i etička proturječja između postsocijalističke i zapadne rodne teorije* istaknula je problematičnu primjenu zapadne rodne teorije na postsocijalistička društva – negativnu genealogiju pojma roda na zapadu, primjenjivost određenih pojmova (pojam i praksa subverzije) u sovjetskom i postsocijalističkom prostoru te ekonomske i društvene uvjete koji su drugačije strukturirali moć nego u zapadnoj kapitalističkoj ekonomiji.

Biljana Kašić se iz perspektive postkolonijalnih teorija također kritički osvrnula na korištenje zapadnih modela rodne ravnopravnosti u postjugoslavenskim kontekstima. Prije svega o odbacivanju socijalističkog feminističkog nasljeđa danas i nadomještanju istog zapadnim modelima te o potrebi da se pronađu drugačije strategije koje bi kreirale otpor upravo iz lokalnog konteksta i nasljeđa uz nadilaženje podjele na teoriju, umjetnost i aktivizam. U samom terminu post–socijalističko krije se takva strategija koja reducirajući ovim pojmom socijalizam na vremensko oduzima prošlost i time onemogućuje kontinuitet političke zajednice, raskida veze zajednice s prošlošću i oduzima nasljeđe – smatra Kašić.

U panelu *Čitanje slike* koji su moderirale kustoske kolektiva *Što, kako i za koga/ WHW* predstavile su se umjetnice Michelle Dizon i Maryam Jafri, a kroz izlaganje Bojane Pejić predstavljani su radovi Toma Gotovca i Sanje Iveković. Panel je pokazao raznovrsnost metodologija i tema kojom se bavi umjetnost koja uključuje feminističku kritičku perspektivu, rušeći tako još jedan čest stereotip o feminističkoj umjetnosti kao umjetnosti koja se bavi ograničenim rasponom problema i tema. Michelle Dizon umjetnica, filmašica i spisateljica u svojim radovima bavi se problematikom postkolonijalnosti, globalizacije, migracije, ljudskih prava i povijesnog pamćenja prelamaajući ih kroz prizmu privatno/javno. Problemima viđenja i pamćenja, zaborava i povijesnog pamćenja, bavi se u radu *Transmigration of Memory* analizirajući riječ "video", odnosno politiku videa kao medija u globalnim procesima. Istom temom, ali fokusirajući se na probleme postkolonijalne dijasporu i djece nastavlja se baviti i kasnije u radovima *Civil Society* i *Perpetual Peace* – oba rada nude transformirajuće prakse za feminističku metodologiju kroz prelaženje jaza između političkog pamćenja/povijesti i subjektiviteta.

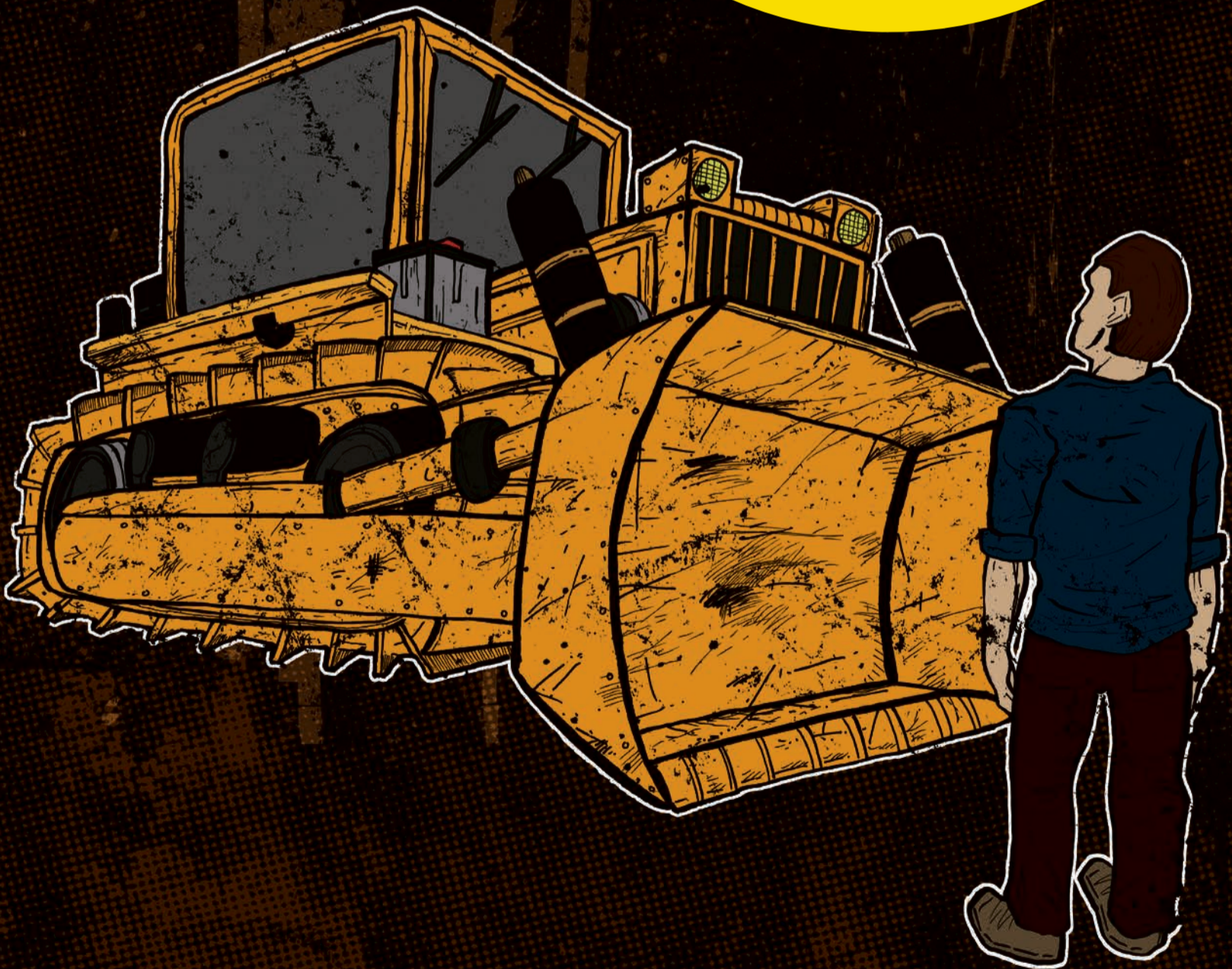
O ODNOSIMA RODA I RADA Maryam Jafri radi na području videa, performancea i fotografije, njezina djela se

temelje na istraživačkim i interdisciplinarnim procesima što karakterizira i videorad *Avalon* u kojem analizira odnose roda i rada u globalnom kontekstu, razmatrajući pitanja proizvodnje i potrošnje kao pitanja geografije i roda te procese proizvodnje spolne razlike kao svojstvene globalnom kapitalu. Umjetnica je predstavila i rad *Independence day* koji kroz fotografski medij analizira prve trenutke neovisnosti bivših kolonija i ritualne i teatarske elemente prisutne u stvaranju ikonografije neovisnosti.

Bojana Pejić govorila je o dva rada, radu *Eve's Game* (2009.) Sanje Iveković i radu *Foxy Mister* (2002.) Toma Gotovca. Performance Sanje Iveković referira se na fotografiju iz 1963. za vrijeme retrospektivne izložbe Marcela Duchampa, na kojoj je on (odjeven) u društvu gole djevojke. Umjetnica obrće uloge u performanceu te je ona sada obučena, a sjedi u društvu golog muškarca, umjetnica istražuje i povijest žene sudionice performancea, otkriva njezino ime (Eve Babitz), ali i stvaralaštvo, i izgovara njezine riječi iz intervju iz 2000–te, postavši u međuvremenu i sama "važna". Rad se tako ne bavi samo subverzijom postojećih odnosa, već govori o zanemarivanju povijesti čak i kad ona nije stereotipna, nego kad sama nudi i emancipacijski potencijal. Rad Tomislava Gotovca, kako znamo, kroz ironizaciju dekonstruira pornografski diskurs, a istodobno otvara pitanja o muškom aktu, ostarjelom tijelu i autoportretu.

SEKSIZAM JE JOŠ UVIJEK U MODI Seminar je pokazao da se i trideset godina poslije paradigmatskog teksta Linde Nochlin *Why Have There Been No Great Women Artists?* ponovo vraćamo na iste probleme, da je najvažniji emancipacijski faktor, ako ga tako možemo nazvati, za feminističku umjetnost postalo – tržište. Usprkos revolucionarnoj ulozi koju su feministička teorija i praksa odigrale u mijenjanju strukture i metodologije suvremene umjetnosti, da parafraziramo Guerrilla Girls, seksizam je još uvijek itekako u modi, a feminizam i feministička umjetnost su prije svega, samo još jedan proizvod od kojeg se očekuje da zadovolji samo potrebe tržišta i pritom odustane od revolucionarnih ambicija. ■

**HUMAN
RIGHTS
FILM FESTIVAL**
kino Europa | Dokukino Croatia
5. – 10. 12. 2011.
ZEMLJA

ORGANIZATORI:

Mi2 Multimedijalni institut i Udruženje za razvoj kulture "URK"

www.humanrightsfestival.org

BAUK KOJI OBEĆAVA

AUTORICA POKAZUJE DA U BOSNI I HERCEGOVINI DANAS UPRAVLJANJE TRAUMOM URUŠENOG PROJEKTA ZAJEDNIŠTVA I JEDNAKOSTI PERPETUIRA ISTE POLITIKE TERORA I RASISTIČKE IDENTIFIKACIJE ZASNOVANE NA KRV I KOSTIMA ETNONACIONALNOG SRODSTVA.

JASMINA HUSANOVIĆ

“Terror kao i obično” (Taussig, Michael. 1992. “Terror As Usual: Walter Benjamin’s Theory of History As State of Siege”. U: *The Nervous System*. London: Routledge) metafora je administriranja ljudskim životom i smrću već decenijama u Bosni i Hercegovini, kao zajednici koju konstituira iskustvo abjektivnosti – uništenja, izopćenja, progona, podređenosti i iskorištenosti od strane režima vladanja. Iskustva abjektivnosti i abjektivnosti koja dijelimo kao ljudska bića odnose se na ljudsku reakciju (užas, nagon za povraćanjem, gadenje, odbijanje) onda kada nam zaprijeti kolaps simboličkog poretka kroz radikalni rez u značenju, koji nastaje uslijed gubitka distinkcije između subjekta i objekta, života i smrti, ili sebe i drugog. Kristeva (*Powers of Horror. An Essay on Abjection*, 1982.) definira abjekt kao neodređeno polje koje opkružuje granice, ono granično koje prijete stabilnosti formacije subjekta, samo naličje realnog kojem svakodnevno svjedočimo i u čijem se obzoru prepoznajemo kroz traumatična iskustva separacije u simboličkom poretku. Moglo bi se reći, onda kada smo traumatično suočeni s užasom vlastite materijalnosti. Takva su iskustva smrt, gubitak, izloženost obezljude-nju, svjedočenje nasilju: to znači biti pretvoren u žrtvu, društveno i politički mrtav, pretvoren u žrtvu, otpad...

Valja se suočiti s onim što je nasilno izbačeno iz našeg svijeta, a jednom je bilo subjekt, jezik, smisao, onda kada osvanemo naseljavajući zemlju masovnih grobnica. Iz tog iskustva dolazi i uvid da se subjekt-objekt vladanja ne da tek tako iskorijeniti – to su abjektiva tijela kolonijalnih, neoliberalnih, patrijarhalnih, državotvornih režima koje Zygmunt Bauman smatra proizvodom ljudskog otpada što opstaje kroz razmontirano zajedništvo (*Liquid Love*. Cambridge: Polity Press, 2003; *Wasted Lives*. Cambridge: Polity Press, 2004).

Naime, u stanju abjektivnosti se ne nalazi samo ono “drugo” koje je društveno mrtvo i politički irelevantno, kao pasivna žrtva, nego i svi subjektiviteti koji su graničnici neke zajednice, ono što je negdje između, na rubu, neodredivo, opasno, uznemirava i potkopava vladajući poredak. Oko nas su materijalni ostaci onoga što su abjektiva tijela suverenih politika (siromašni, žene, isključeni, kolonizirani...) izvojevala kroz mnoge pobjede u ime slobode, jednakosti i zajedništva u modernom dobu.

RASPODJELA PLIJENA U BOSNI I HERCEGOVINI JOŠ NIJE GOTOVA. ONA TEČE KROZ EKONOMIJU OŽILJAKA U RAZNIM SFERAMA JAVNOSTI, I KROZ VRLO SPECIFIČNA (INTER)NACIONALNA PREUSTROJAVANJA IDEOLOŠKO-REPRESIVNIH APARATA

UPRAVLJANJE TRAUMOM: MASOVNA GROBNICA I GETO U BIH Važno je izaći iz partikularnog i promišljati nasilje *bio-kratije* univerzalno, s obzirom na upravljanje životom kroz razne “bijele režime” međunarodne politike dok se ova koprca između pitanja sigurnosti i pitanja jednakosti u multiplicirajućim “sigurnim zonama” i getima širom svijeta. Bosna i Hercegovina eksperimentalno je polje raznoraznih intervencija u ovom smislu, pri čemu takve (inter)nacionalne režime upravljanja prate različiti mehanizmi isključenja i segregacije. Životi agregirani u getoiziranim prostorima BiH prolaze kroz pojačane stepene osiromašenja, eksploatacije i

javnog obesmišljanja time što su relegirani na poziciju društvene anomalije, uskraćeni za mogućnost kolektiviteta koji bi se odupro simboličkoj i materijalnoj pljački koja ih proizvodi u društvene otpadnike.

Kao što pokazuju Baumanova promišljanja, geta su zatvori bez zidova, zahvaljujući kriminalizaciji siromaštva kao strategije “vezivanja nepoželjnih za tlo”, s ciljem da ih se imobilizira i izolira na omeđenom prostoru. No, Bauman nas također opominje da pored istinskih geta (kojima su poreknute slobode, jednakost i sigurnost, kao što su to urbane periferije naseljene siromašnima), postoje i ona lažna “dobrovoljna geta” u kojima se ustvrđuje da služe slobodi i sigurnosti, kao što je EU (usp. Bauman, Zygmunt. 2001. *Community. Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge: Polity Press). Getoizacija je niz mehanizama uklanjanja otpada kroz tijela i živote onih koji više nisu od koristi kao “rezervna armija proizvođača”, nego su se pretvorili u neispravne i beskorisne potrošače iz ugla moći/profita i njihovog sigurnog teritorija.

Masovna grobnica kao metafora ljudskog otpada proizvedenog političkim nasiljem etnonacionalne grabeži za kapital jeste i smetlišta odbačenog subjekta, materijalnog ostatka što svjedoči “moćima užasa”. Abjektivi se subjekt mora uvijek i iznova proizvoditi kroz matrice nasilja, rasizma, terora i atrociteta, koje ne samo da čine politiku genocida i legitimiraju njezino perpetuiranje, nego su konstitutivne globalnim oblicima političke ovlasti, i njezinim “domaćim” materijalizacijama. U Bosni i Hercegovini se radi o kontinuiranom upravljanju životom “nakon traume” putem istih političkih projekata čija je mračna tajna to da im *logor* postaje *logos* svijeta poredanog na užasu gubitka i onome što preostaje. Upravlja se materijalnim ostacima života kroz nasilno podređivanje ideološkoj laži etnonacije u tranziciji koja je zaposjela svakodnevni život kao jedino moguće mjesto mišljenja i jedini mogući horizont djelovanja.

Bio-kratija označava menadžment javnim životom kroz kulturalizirano administriranje životom u svrhu akumulacije kapitala i moći. Pitanje radikalnog reza iz ove matrice, koje postavlja pitanje nove političnosti, društvenosti i zajedništva nakon genocida, jeste i pitanje univerzalne politike emancipacije od institucionalizirane politike terora danas. Razmišljati o trenutnim režimima upravljanja traumom, dok nam je cilj emancipatorska politička praksa, znači suočiti se sa masovnom grobnicom – ne samo metaforom za ljudski otpad proizveden političkim nasiljem, nego i metonimijom za društveni poredak nakon atrociteta koji se normalizira i pripitomljava kroz paradigmu terapeutske vladanja abjektom i afektom populacije, odnosno združenim strategijama sigurnosti i razvoja u režimu “tranzicijske pravde”.

Ovakvom društvu danas svjedočimo na pustoj zemlji, u užasu uništenog zajedništva koje preostaje iza genocida jednako kao i iza aktualizirane ideologije pomirenja kroz društvo apartheida.

NESTALI I/LI PREOSTALI: NEDJELJIVI OSTATAK POLITIČKOG ZAJEDNIŠTVA U BIH U Bosni i Hercegovini danas upravljanje traumom urušenog projekta zajedništva i jednakosti perpetuiira iste politike terora i rasističke identifikacije zasnovane na krvi i kostima etnonacionalnog srodstva. Vidimo to čak i u radu Međunarodne komisije za nestale osobe čiji se rezultat svodi na to da su nestale osobe identifikacijom ponovo reinsertirane u poretke države, etnonacije i religije, u ime pravde i budućnosti koju nude režimi terapeutske vladanja. Ono što se javlja oko nas je utvarni suvereni režim znanja/moći na graničnici života i kapitala – novi oblici ovlasti nad životom koji izbjegavaju odgovornost za proizvodnju sve većih nejednakosti u ime stabilnosti i razvoja, a svoje terapeutsko lice pokazuju kroz prakse tranzicijske pravde. Ubitačna logika ovih režima sveprisutna je, zbog toga što se vremenom traume ne može

nikada ovladati u potpunosti ni na ličnom ni na kolektivnom nivou. Uzalud svi institucionalizirani naponi, međunarodni tribunali, komisije za istinu i pomirenje, institucije za već nestale osobe i osobe koje trebaju nestati (nepoželjni imigranti), jer živa tijela u kretanju uzdravaju sigurne zone biopolitike.

Bosna i Hercegovina je samo jedna od primarnih testnih zona za oblike upravljanja na nultom nivou krize suverenosti danas. Revizionističke diskusije o politici genocida u međunarodnom i domaćem kontekstu upotrebljavaju klasične strategije depolitizacije kao što su partikularizacija, kulturalizacija i normalizacija masovne proizvodnje ljudskog otpada. Uza sve to, institucije koje treba da kažnjavaju kršenja slobode i sigurnosti na međunarodnom planu u ozbiljnoj su krizi legitimiteta.

Kategorije međunarodne pravde, njezine institucije i aparati, često ukazuju svoje monstruozno lice, kao što je to slučaj s uništavanjem materijalnih dokaza zločina u Srebrenici (najmanje 1000 artefakata koji su pronađeni pored mrtvih u masovnim grobnicama, kao što su fotografije, lične stvari i dijelovi odjeće) od strane Haškog tribunala za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji, što je javnost saznala u maju 2009. godine. Vijest je osvanula u brojnim domaćim i stranim medijima 6. i 7. maja 2009. godine kada je Serge Brammertz potvrdio uništenje dokaza srebreničkog masakra, a to prenijele brojne agencije. (Vidi: http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/sr_latn/features/setimes/newsbriefs/2009/05/07/nb-08)

U pokušajima da se dođe do istine o ovom događaju kao razlog se spominje loše stanje artefakata, opasnost po javno zdravlje, sve do toga da su artefakti uništeni jer su “užasno smrdjeli” (usp. Montgomery, Micheal. 2009. “UN admits evidence from Srebrenica was destroyed”. Centre for Investigative Reporting, 6. maj 2009., 2009.). Pojam opasnosti po javno zdravlje zaista je metafora za abjektivu materijalnost, smrad onoga što preostaje iza uništenog subjekta u Bosni i Hercegovini, a životi unutar Bosne i Hercegovine i dalje su ili opasnost po dominantno javno zdravlje, ili nevidljivi i irelevantni iz njene perspektive, stoga što im nije visoka ni politička

**KATEGORIJE MEĐUNARODNE
PRAVDE, NJEZINE INSTITUCIJE
I APARATI, ČESTO UKAZUJU
SVOJE MONSTRUOZNO LICE,
KAO ŠTO JE TO SLUČAJ S
UNIŠTAVANJEM MATERIJALNIH
DOKAZA ZLOČINA U
SREBRENICI OD STRANE
HAŠKOG TRIBUNALA ZA RATNE
ZLOČINE U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI,
ŠTO JE JAVNOST SAZNALA U
MAJU 2009. GODINE**

niti ekonomska upotrebna vrijednost. Slabi stomaci onih u komfornim zonama međunarodne administracije zasigurno su daleko važniji od "brige za traumatizirani subjekt međunarodne pravde". S nestalim objektima koji previše smrde na ubijeni subjekt i mistifikacijama oko njihovog uništenja, cijela se paradigma terapijskog upravljanja atrocitetom urušava. Tako još jednom afekti odjekuju getima, još jednom se postavlja pitanje poretka koji treba uspostaviti da bi život u njemu bio koliko-toliko upravljiv, omeđen, kontroliran i izoliran, u svrhu nečije sigurnosti i razvoja.

Ono što podcrtava rad međunarodnih i domaćih institucija, humanitarnih organizacija i organizacija za ljudska prava koje su uključene u demokratske transformacije po pitanju pravde nakon ratnih zločina, jeste upravo to da podjednako reproduciraju opasni koncept nacionalnog srodstva, time što mrtve i njihove ostatke smatraju za ključni element u mobiliziranju ideje o nekom imaginarnom kontinuitetu između moći, prava na teritorij i vlasti. Taj se afekat oko nestalih osoba "menadžira" kroz bijele i plave rukavice, i to one duboko kontaminirane spregom nauke, tehnologije, politike i kapitalizma, koje u javnoj sferi ustupaju mjesto procesima kulturalizacije afekta u etnoreligijskom ključu (recimo, javne prakse memorijalizacije) da proizvode novi subjekt vladanja.

Ali, još nešto preostaje kada su u pitanju abjektni subjektiviteti, ono što dovodi u sumnju matrice upravljanja, što pokazuje kako aktivno građanstvo i nacionalna pripadnost nisu nešto što se međusobno podudara i koincidira jedno s drugim. Postoji taj nesvarivi ostatak traumatiziranog života koji se mobilizira kroz politiku afekta i koji na zaostavštine političkog nasilja odgovara pokušajima da se društveni odnosi iznova zamisle – sada utemeljeni na kritičkoj refleksiji o uzrocima i metodama nasilja uslijed biopolitičkog upravljanja životom i smrću koje kulminira atrocitetom. Umjesto prekomjernog ovlašćivanja žrtve kao sekularnog svetca i monopolizacije iskustva, potreban je drugačiji rad na pitanju zajedništva nakon trauma, kako prazninu nakon gubitka ne bi ispunila upravo sakralizacija užasa. Problem s javnom komemoracijom onoga što je neizgovorivo je u tome što se oživljavaju mrtvi i gradi javno pamćenje koje je integriralo konstitutivni zaborav (iskustva nasilja) i koje prestaje žaliti te gdje je, kako bi rekao Benjamin, glavna prevara u tome što nas se pokušava uvjeriti kako je simbolički spas mrtvih učinjen kroz napore zajednice da opravdaju njihovu žrtvu i zanemare njihovu nespasivu bol.

Umjesto toga, treba se traumatski sjećati onoga što se ne da inkorporirati u vladajući poredak, kada insistiramo na politici nade, solidarnosti i jednakosti ne posustajući zbog plijena koji ide protivniku.

O KRVOSLJEDNICIMA I LJUDSKOM OTPADU U suvremenom kapitalizmu i u smislu društvenih struktura upregnutih u svrhu moći/kapitala, ono što je korupcija politički, a osiromašenje ekonomiji, to je banalizacija kultura (Sullivan, Stefan. 2002. *Marx for a Postcommunist Era: On Poverty, Corruption, and Banality*. London i New York: Routledge). Sve ove strategije operativne su u polju krvosljednčkog kapitaliziranja na političkom zločinu protiv ljudskoga, u pogonu mašinerije vladanja, kroz ideološko-represivne mjere. "Sve revolucije do sada su samo usavršile ovu mašinu umjesto da je slome", a strane koje su se borile za ovlast upravo su nju smatrale za

glavni plijen pobjednika (Marx, Karl. 1960. *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte*. Beograd: Kultura, 7. poglavlje).

Stoga priča o prostoru javne odgovornosti počinje kritikom političkih ekonomija, novim radikalnim pedagogijama i proizvodnjom znanja koje utiru put emancipatorskoj politici. Svakako jesmo laboratorij, u kome se ljudski otpad preprodaje, ali u kojem se – usprkos psa tragača i krvosljednika nasljeđa mrtvih generacija, materijalnih ostataka i bauka koji ih pohode – javlja i bespoštedna kritika, radikalna kritika kroz transgresivne prakse.

Laboratorij zvani post-SFRJ iz perspektive svakodnevnog života u Bosni i Hercegovini nakon dvadeset godina krvosljednog državitvorenja i industrije pljačke doživljava svoje drugo izdanje: nakon tragedije masovne grobnice, danas je tu farsa zvana "pošto genocid?"

Ne može se ne kriknuti kada se svakodnevno proživljava kulturno-politička produkcija života i smrti, u svrhu vladanja ljudskim otpadom u Bosni i Hercegovini, kao i svuda danas. Ovaj fašizam svakodnevnice i ekonomija ožiljaka koje sve dublje ulaze u pukotine društvenog, naročito u smislu otimačine sredstava proizvodnje znanja i kritičkog djelovanja, traži da se zbori o radikalnoj istini oko javnog dobra i zajedništva danas.

Nesvarivi ostatci, koji upućuju na pukotine etnonacionalnih/multikulturalnih birokratskih kodova čistog terora nejednakosti u post-SFRJ prostoru, stalno su polje intervencije. Ta lamela, ta "stoka sa istoka" (subjekt-otpadak kojeg vežu iskustva oslobođenja i zajedništva, društvene solidarnosti i pravde kroz razne povijesne sekvence 20. stoljeća, ali i danas) jeste bauk koji pohodi Evropu, postjugoslavenska društva te Bosnu i Hercegovinu. Samo ostajući vjerna politici jednakosti, kroz revolt i kolektiv u nastajanju, može danas stremiti kritika da bude transformativna društvena praksa, teorija koja se rada kroz političke intervencije u svakodnevni život. Moramo zaboraviti materinji jezik tako što ćemo reći "mrtvi su mrtvi" i ogoliti neherojsko društvo "kulturne, fine, tihe" većine, kao političkih projekata u koju je ona upregnuta. U društvu kojem su bile potrebne žrtve, teror i rat da bi se uopće i ostvarilo, buđenje mrtvih u svrhu politike revizionizma i uravnilovke legitimizira nove borbe, kroz parodiju/farsu starih borbi i vrijednosti.

Oko nas su nove interesne grupe, novi materijal za ove mašinerije upravljanja i administriranja, onda kada su zajednički interesi odsječeni od društva, a javno se dobro otvoreno ili prešutno krade ili napušta kako od strane administrativnog društvenog aparata i njegovih elita, političkih i vjerskih moćnika, kriminalaca i zločinaca, tako i od strane sitnim šičarom potkupljenog, a u stvari bijedom ophranog, društveno izoliranog i banaliziranog te rasizmom zatrovanog svijeta rasprodate budućnosti. Raspodjela plijena u Bosni i Hercegovini još nije gotova. Ona teče kroz ekonomiju ožiljaka u raznim sferama javnosti, i kroz vrlo specifična (inter)nacionalna preustrojavanja ideološko-represivnih aparata.

Preživjeli tranzicije/genocida, politike terora nejednakosti, postaju otpad kriminaliziran i getoiziran jer je "kriv" za usude koje je sam izabrao i inscenirao, a kriv je najviše ako je preživio boreći se i dalje za prostor slobode, nepotkupljiv život i neposustajanje pred klerofašizmom raznih vrsta. Identitarni projekti su u rasplamsaju, slijepo bijući mrtvo kljuse etnije, skaredno mu prinoseći hranu od kosti i krvi, normalizirajući stvari i preuzimajući ljudsko lice tranzicijskog kapitalizma/hibridne multikulturalnosti (kroz kulturaliziranje lažne jednakosti), kao da se ispod okupiranog teritorija i nakupljenog kapitala ne krije put zasijan leševima.

Koji narod treba da živi? Koji treba da se mire? Ko je ratovao? Ko je još uvijek neprijatelj, koji je bolji mrtav? Ko je politički živ? Sasvim sigurno, kaže se uvijeno ili izvijeno i s raznih strana dominantne ideološke interpelacije, najveći neprijatelj dominantnih režima su *agresivni ateizam, ostali*, sve te materice zajedništva i solidarnosti (radnici, studenti, kognitivni proletarijat) koje se ne daju svesti na trgovinu života/smrti/rada/djela, i koje materijaliziraju obećanje crpljeno na nasljeđu antifašizma i socijalizma. Neprijatelj je svima "bauk komunizma", dok se lokalno/globalno množe fašistoidna lica kolonijalnih prstiju, i dok se koketira sa starim "napoleonskim idejama". Prva od njih je dominacija svećenika kao instrumenta vlasti, dakle one klase u dugovima koja je nereligiozna, ali koja zna trgovati s vjerom pradjedovskom, bacajući nam je u lice kao uvredu. Svećenik se potom javlja jedino kao posvećeni/osvještani krvosljednici/pas tragač zemaljske policije – što je druga "napoleonska ideja". Sve te ideje nam se javljaju u parodijama i farsama, kao halucinacije

smrtne borbe, riječi preoblikovane u fraze, duhovi pretvoreni u aveti.

Kada podemo iz užasa današnjice/svakodnevice, jedini vrijedan put pred nama u polju proizvodnje kritičkog znanja i javnog djelovanja tiče se politike nade i jednakosti kroz afirmativnu i univerzalnu politiku novog subjekta, odnosno jezika političke ljudskosti, otpada koji preostaje nakon maternice i masovne grobnice, porodača i ožiljka. Naše transformativne prakse moraju se pustiti praznovjerja i predrasuda raznih ideoloških čvorišta, gdje nas pohode aveti "izgubljenih revolucija", kako bi stigle do vlastitog sadržaja – sadržaja koji nadilazi frazu. Autentične političke intervencije nasuprot kulture terora proizvode praksu koja mora i zna traverzirati trbuhozborstvo oficijelne politike i javnosti, njihove i dalje krvosljednne ideološke i represivne mjere.

Pri ovom rasplitanju zajedništva i solidarnosti u laboratoriju koji je tek partikularni simptom globalnog poretka moći (kapitala), moramo svoje energije posvetiti emancipiranim zajednicama onih koji kroz priče i prevođenje repolitiziraju materijalna iskustva gubitka i "traume svakodnevnog života", kroz neustrašivu kritiku političkih ekonomija koje ih opkružuju. Politički subjekt na horizontu emancipativne politike mora se ustvrditi i kroz borilačke vještine znanja koje gubitku daju kreativno svojstvo i političku oštricu, jer pretvaraju iskustva abjekta i afekta u univerzalni usud, upravo kroz insistiranje na političkom činu pobune, zajedništva i solidarnosti. To je ono što nam na trajektorijama abjekta, afekta, revolta i kolektiviteta u potrazi za politikom jednakosti oduvijek govori: "Ja se bunim, dakle mi smo ono što *tek dolazi*. Blistavo i mukotrpno iskustvo" (Kristeva, Julia. 2006. "Intimate Revolt: The Future of the Culture of Revolt, The Life of the Mind, and the Species". *International Journal of Baudrillard Studies* 3/1, 2006). ■

Ulomak iz veće cjeline.

Članak će u cijelosti biti objavljen u zborniku *Horror-porno-ennui. Kulturne prakse postsocijalizma*, ur. Ines Prica i Tea Škokić, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2011.

Zbornik *Horror-porno-ennui. Kulturne prakse postsocijalizma* je nastao slijedom istoimenog skupa Instituta za etnologiju i folkloristiku 2009. godine. Dvadesetak radova društvenih i humanističkih znanstvenika iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Slovenije i Makedonije zahvaća fenomenologiju tranzicijske postjugoslavenske svakodnevice unutar širokog raspona tema: od konstrukcije antičkog identiteta Makedonaca do međunarodne cenzure poezije o Srebrenici, od suvremenih evokacija Matije Gupca do društvene recepcije studentske pobune u Zagrebu.

NEVIDLJIVA POVIJEST I PRODUKCIJA ENTUZIJAZMA

U POVODU PROGRAMA POGLED IZ BEOGRADA ODRŽANOG OD 1. DO 10. STUDENOG U CENTRU ZA KULTURNU DEKONTAMINACIJU U BEOGRADU

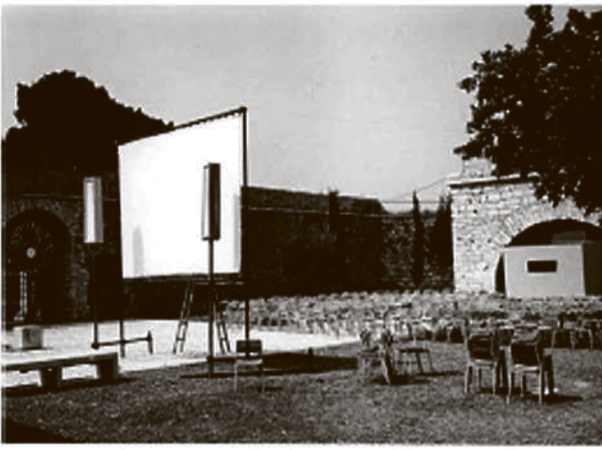
BRANKA BENČIĆ

“Mala Pula“ ili MAFAF: Međuklupski i autorski festival amaterskog filma 1965.-1990.

MAFAF, Međuklupski i autorski festival amaterskog filma, manifestacija je koja se od 1965. do 1990. godine svakog ljeta odvijala u Puli neposredno prije Festivala igranog filma, a sagledava se u procesima ponovnog otkrivanja i aktualizacije produkcije i značaja kinoamaterizma u Jugoslaviji za cjelokupni razvoj novih umjetničkih praksi i filmskih poetika. Heterogena produkcija kino klubova u kulturnom prostoru nekadašnje SFRJ obuhvaća različite tematske, estetske, produkcijske, društvene i kulturne paradigme, radove koji se na specifičan način odnose prema filmskom mediju, sustavu kinematografije i jeziku filma, koji su usmjerili amaterski film, ponudivši estetski koncept koji je stvaralački poticao. Radi se o umjetničkoj produkciji koja je usmjerila i obilježila dva značajna fenomena u kulturnoj povijesti SFRJ: novu umjetničku praksu u vizualnim umjetnostima i crni val u filmu. Kritička pozicija različitih umjetničkih praksi obilježila je svjetsku umjetničku scenu 1970-ih godina, a slične aktivnosti umjetnika pronalazimo i na prostorima bivše Jugoslavije. Radikalne i inovativne umjetničke prakse šezdesetih i sedamdesetih inicirale su alternativan način umjetničke produkcije i prezentacije umjetnosti, redefiniciju umjetničkog djela, mijenjanje umjetničkih konvencija te preispitivanje umjetničkih sustava. Jedna od važnijih promjena koju je područje umjetničkog kritičkog djelovanja putem nadovezivanja na prakse avangarde i neoavangarde izazvalo tih godina pojava je inovativnih i alternativnih umjetničkih formi i modela produkcije i reprezentacije umjetnosti. U tom kontekstu kino klubovi definirani su kao “autonodne zone” ili “amortizirajući centri”, a MAFAF kao prostor u kojem su se uspostavljala javna komunikacija i kriteriji kinoamaterske produkcije u SFRJ.

DVADESET GODINA POSLIJE Kaže se kako avangardni i amaterski film od samog nastanka pokretnih slika dijele istu povijest, a drugu stranu zajedničke povijesti pronalazimo u avangardnim filmovima i filmovima umjetnika – filmovi Duchampa, Mana Raya, Legera. U filmskim praksama avangarde povijest umjetnosti i povijest filma zajednička je. Tijekom kasnijih razdoblja do danas približavala se i udaljavala, ali je u jednom dijelu ostala zajednička, o čemu svjedoči i recentna produkcija i sudjelovanje umjetnika na filmskim festivalima i istodobno sve veći broj filmskih i video projekcija na izložbama u galerijama i muzejima. Situaciju približavanja avangardnih postupaka, filmskog amaterizma i vizualnih umjetnosti možemo detektirati promatrajući filmove amaterske, eksperimentalne i alternativne produkcije, tako i one sudionika MAFAF-a. Dvadeset godina nakon posljednjeg izdanja festivala, putem dostupne dokumentacije i arhivskih materijala, pokušala se učiniti vidljivom nevidljiva povijest MAFAF-a, kako bi se Festival primjeren kontekstualizirao, valorizirala se njegova važnost i rehabilitiralo sjećanje na ovu zanimljivu manifestaciju koja je brojem prijavljenih filmova i prisutnih autora bila najveća manifestacija alternativnog i neprofesionalnog filmskog stvaralaštva u Jugoslaviji, odnosno barometar kretanja amaterskog filma u Jugoslaviji¹; čvorišna tačka u kojoj se sabiru i ocjenjuju iskustva protekle stvaralačke sezone i anticipiraju koraci budućnosti². U jednom razgovoru Bata Petrović tvrdi kako se godina nije računala kalendarski već od MAFAF-a do MAFAF-a.

MAFAF je bio jednostavno – MAFAF, festival koji je nikao iskreno, spontano, iz entuzijazma, ne iz teorija, zapisao je Nikola Lorencin u katalogu prilikom

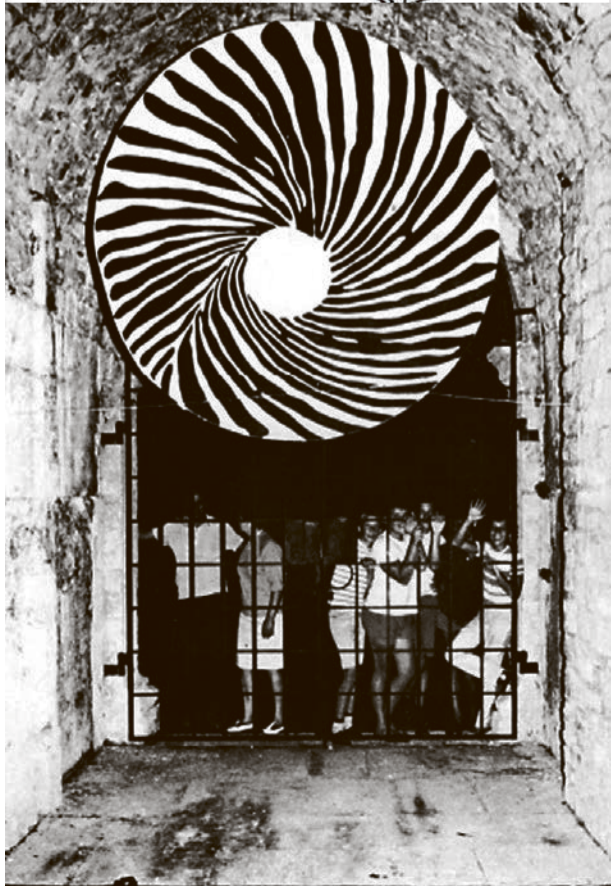
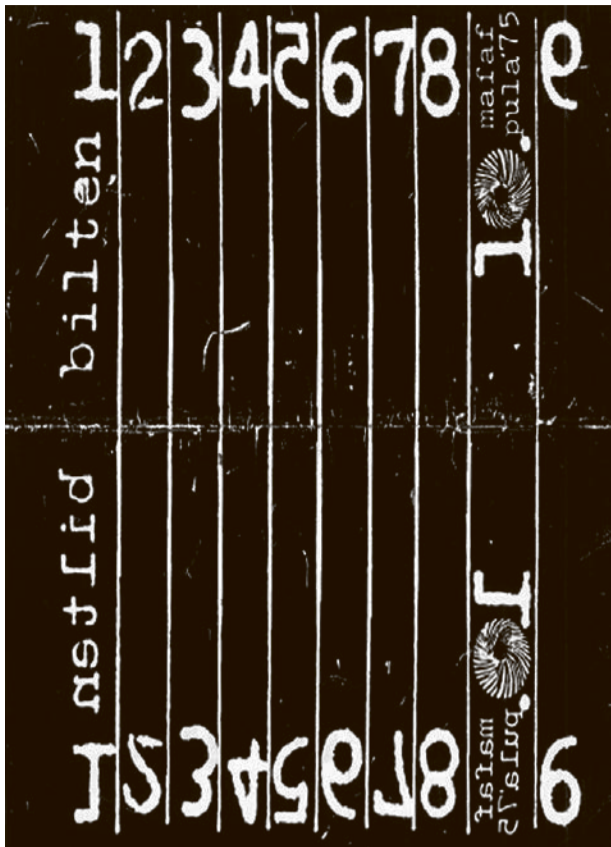

obilježavanja 25. obljetnice MAFAF-a 1990. godine. Nastao u neposrednoj blizini Festivala jugoslavenskog igranog filma koji se održavao u pulskoj Areni, potaknut vremenskim i duhovnim okruženjem zagrebačkog GEFF-a i ideja anti-filma, dva festivala imala su značajnu formativnu ulogu. U procesima njegove kritičke valorizacije i kontekstualizacije potrebno je istaknuti upravo aspekte institucionalnoga, organizacijskog i konceptualnog konteksta, odnosno važnost kulture i mreže kino-klubova od 1960-ih godina u SFRJ kao načina okupljanja i oblika samoorganizacije u samoupravnom socijalizmu. U početnom razdoblju kino klubovi u Zagrebu, Beogradu i Splitu imali su vodeću ulogu. Od Kino kluba Zagreb, gdje posebno mjesto zauzima festival GEFF (1963.-1970.) koji je “doprinio osnivanju pulskog festivala MAFAF, najznačajnije manifestacije alternativaca kod nas”³, zatim organizatora – pulskog Kino kluba Jelen i suorganizatora i začetnika Kino kluba Beograd, na čiju je inicijativu MAFAF pokrenut.

SUČELJAVANJE NEZAVISNOG I PROFESIONALNOG FILMA Skupina kinoamatera okupljena oko Kino kluba Zagreb radikalno je usmjerila amaterski film, formirajući se oko ideje anti-filma Mihovila Pansinija. MAFAF nije poput GEFF-a imao program i manifest, ali je sudjelovao u pretpostavkama razvoja amaterskog filma, estetskih i teorijskih stavova o anti-filmu, kao gotovo dominantnom stvaralačkom načelu i principu koji je navodio na istraživanje filmskog medija, idejama koje su imale za cilj otvaranje novoga prostora u filmskom izrazu. S druge strane, skupina oko Kino kluba Beograd zastupala je nešto drugačiji ontološki pristup filmu, njegovoj društvenoj ulozi i interesu prema angažmanu promatrača. MAFAF – “Mala Pula” – postao je susretnište “ljudi od filma”, u Pulu se dolazilo nekoliko dana prije službenog nacionalnog festivala kojeg je definirala službena ideologija i njezina produkcijska sredstva, ne bi li se vidjela inovativna ostvarenja amatera i alternativaca. Kontekst “velikog” festivala igranog filma u tom je

MREŽA KINO-KLUBOVA JE 1960-IH BILA MJESTO OKUPLJANJA I NAČIN SAMOORGANIZACIJE “ALTERNATIVACA” U SAMOUPRAVNOM SOCIJALIZMU

smislu imao značajnu ulogu. “Konceptija Međuklupskog festivala amaterskog filma u Puli sastoji se u povezivanju klupskog i autorskog interesa te u daljnjem razvijanju predispozicija koje prirodno proizlaze iz mjesta i vremena njegova održavanja”, doznajemo iz teksta Martina Bizjaka o MAFAF-u 1969. godine, a pitanje koje se od početka postavljalo problematiziralo je status Festivala koji je oscilirao između autorskog i amaterskog. MAFAF je predstavljao trenutak izravnog suočavanja nezavisne i neprofesionalne produkcije kino-klubova s profesionalnim filmskim radnicima, umjetnicima, teoretičarima i njihovim iskustvom. “Mala Pula” pojavila se u trenutku kada je jugoslavenskom filmskom amaterizmu počela prijetiti opasnost od drobljenja u organizacijskom smislu i od potpunog zatvaranja u isključivo amaterske okvire i interese (Munitić). MAFAF je privlačio pažnju svih onih koji prihvaćaju jedinstvo kinematografije i koji podržavaju evoluciju filmskog medija u bilo kojem obliku i planu. Mala Pula postala je ono što je bilo najpotrebnije – radni susret sineasta, međusobno upoznavanje i razmjena iskustava, manifestacija koja potiče studije i analize. MAFAF je predstavljao pionirski pokušaj da se prvi put u okvirima filmskoga amaterizma uspostavi jasan i kontinuiran kriterij, sustav vrijednosti u ocjenjivanju i selektiranju, koji se odrazio na sveopću sliku i standarde produkcije. Na MAFAF-u su se istaknuli – djelima od

kojih neka danas imaju antologijsku vrijednost – mnogi autori. Neki su uspjehom prešli u profesionalnu kinematografiju, drugi predstavljaju različite generacije danas zapaženih vizualnih umjetnika koji djeluju u kontekstu audiovizualne umjetnosti i pokretnih slika: Tomislav Gotovac, Dušan Makavejev, Želimir Žilnik, Karpo Godina, Mihovil Pansini, Vladimir Petek, Ivan Martinac, Lordan Zafranović, Ivica Matić, Franci Slak, zatim Ivan Faktor, Branko Karabatić, Zdravko Mustać, Boris Poljak, Fradelić, Bata Petrović, Ivan Obrenov, Bojan Jovanović te pred sam kraj, posljednjih godina, Vladislav Knežević, Josip Zanki, Dan Oki, Mirko Simić, Marko Kovačić...

IZMJESTANJE KONTEKSTA Osamdesete godina naznačile su upisivanje video umjetnosti u program Festivala, nov je medij promatran pod kosim svjetlom koje baca filmski projektor. Pri tom dolazi do smjene generacija, a neki kritičari prepoznaju i krizu kinoamaterizma. Vladimir Anđelković u predgovoru kataloga iz 1990. anticipirao je buduće događaje: Dvadesetpet godina MAFAF-a je i njegovo najveće iskušenje: video ulazi na velika vrata i sada je ravnopravan sa filmom. Neka to bude stimulans i pomladi MAFAF i neka dovede mnogo novih mladih ljudi na Kaštel da gledamo njihove radove na ekranu i avione i zvijezde na pulsom nebu.⁴

Danas se o MAFAF-u javno malo zna i malo govori. Dostupna dokumentacija rijetka je i krhka. Festival je kolektivno zaboravljen i ignoriran na brojnim poljima, a sjećanja se danas strukturiraju primarno u obliku "oralne povijesti", u privatnim razgovorima sa sudionicima, akterima, ljubiteljima, prijateljima, poznavateljima, koji o MAFAF-u razgovaraju prekopavajući sjećanja, s nevjerojatnim sjajem u očima, zapažajući kako se MAFAF ipak značajno upisao u narative koji prelaze granice lokalne sredine.

Nevidljivi MAFAF predstavlja istraživačku platformu, projekt koji se u etapama realizira kroz različite prepoznatljive prezentacijske formate – izložbu, programe filmskih projekcija, serije razgovora, publikacije, a ima ulogu u stvaranju arhiva, čuvanju i prikupljanju građe. Prezentacija filmskog materijala i dokumentacije odvija se u galerijskom kontekstu i formatu izložbe, a upravo takva izmještenost primarnog filmskog materijala i sekundarne dokumentacije, arhivske građe, kataloga, tekstova, fotodokumentacije i njihovo uključivanje u galerijski, umjetnički kontekst može imati učinak *oneobičavanja* i može omogućiti novo čitanje i razumijevanje, cjelokupnog konteksta festivala, dokumenata i samih filmova iz produkcije kino klubova. U tom smislu izložba predstavlja društveni prostor u kojem se aktivno radi na značenjima, pričama, povijesti i funkcijama kulturnog materijala, kao mjesto na kojima se susreću umjetnost, umjetnici, institucije i publika. Ona pridonosi stvaranju kontekstualnog pristupa koji se temelji na izložbi kao komunikacijskoj formi u koju se integriraju zajednički društveni, kulturni i estetski aspekti, uvode u javne prostore teme, ideje, problemi, stvarajući aktivnu interakciju socijalnog i kulturnog polja, gdje se opisuju i publici predstavljaju društveni procesi i konteksti iz kojih proizlaze te nago-viješta imaginacija i perspektive budućnosti.

RESEARCH-IN-PROGRESS Projekt koji se bavi nevidljivom poviješću MAFAF-a shvaćen je kao *research-in-progress*, predstavlja nedovršeni arhiv otvorenih granica, koji je u kontinuiranom nastajanju, a pritom otvara prostor za javnu diskusiju o specifičnoj produkciji iz pozicije aktualnih stavova o umjetnosti iz entuzijazma, o amaterizmu u svjetlu novih vernakularnih formi umjetničke produkcije i o kontinuitetu eksperimentalne filmske produkcije u regiji. Do sada su realizirane tri faze – izložbe, publikacija i programi u Puli (2010.), Zagrebu (2010.) i Beogradu (2011.), a priča oko MAFAF-a propituje vlastite referencijalne okvire.

Posljednja realizacija do sada – program u Centru za kulturnu dekontaminaciju naslovljen *Pogled iz Beograda* (od 1. do 10. studenoga 2011.), formiran je kao intenzivan i kompleksan sustav, dinamičan i promjenjiv hibridni format trodnevne konferencije, uključuje programe filmskih projekcija i fragmenata dokumentacijske izložbe, a serija diskusija i pratećih programa projekcija afirmirala je interdisciplinarni pristup u sagledavanju dometa i aktualnosti kinoamaterske produkcije u suočavanju gledišta povijesti umjetnosti i filma, sociologije kulture i teorije medija, kulturne politike i institucionalne kritike. *Pogled iz Beograda* strukturira nizove individualnih i zajedničkih sjećanja i iskustava u reaktualizaciji jedne od najvećih

manifestacija jugoslavenskog kinoamaterizma. Sudionici i filmovi se ponovo sastaju u kolažnim projekcijama i instalacijama, tekstovi, katalogi, fotografije sakupljeni su na radnom stolu; učesnici, autori, članovi žirija, publika, kritičari, istraživači – svi su uključeni u proces ponovnog čitanja, ponovnog gledanja i razumijevanja implikacija i rezultata MAFAF-a. Riječ je o pokušaju otvaranja novog diskurzivnog prostora i stvaranja subjektivne reinterpretacije. Stoga, namjera projekta nije stvaranje fiksnog povijesno utemeljenog narativa, nego naznačavanje mape fragmenata, mozaika podataka, proizvoljno povezanih detalja, kako bi se artikulirao drugačiji pogled.

Aleksandra Sekulić, kulturologinja iz Centra za kulturnu dekontaminaciju i suradnica na projektu ističe kako ... ono što *Pogled iz Beograda* doprinosi rastućoj izložbi nije analiza završene istorije jednog festivala, već pogled u "nevidljivi" život posle, uočavanje kontinuiteta prakse filmske produkcije "iz ljubavi", entuzijazma, kao i njenih javnih manifestacija. Iz nestabilne geografije, ovaj će *Pogled* biti sećanje na budućnost, konstituisan u dijalogu učesnika, filmova, tekstova i publike.

Možemo tek provjeriti, riječima Save Trifkovića, dobitnika nagrade na Prvom MAFAF-u za film *Ruke ljubičastih daljina* – traje li još uvijek dilema prve večeri: *da li je MAFAF velika iluzija generacije iz 1965. godine?* **E**

Bilješke:

- 1 Martin Bizjak, *IV. Meduklupski festival amaterskog filma – Pula 1969.*, Istarski mozaik br. 5, Pula, 1969.
- 2 Ranko Munitić, *Tri večeri pod zvijezdama*, Istarski mozaik br. 5, Pula, 1969.
- 3 dr. Hrvoje Turković, *Hrvatski eksperimentalni film*, u: 49. Festival dokumentarnog i kratkog filma, katalog, Beograd, 2002.
- 4 Vladimir Anđelković (bez naslova), 25. MAFAF, katalog, Pula, 1990.

POD OKRILJEM JAČEG SPOLA

U TRADICIJI TALIJANSKOG NEOREALIZMA BRAĆA DARDENNE PROGOVARAJU O UTABANIM PUTOVIMA PATRIJARHATA

DRAGAN JURAK

Jean-Pierre i Luc Dardenne, *Dječak s biciklom* (*Le gamin au velo*), 2011.

Braća Dardenne, Jean-Pierre i Luc, ljubimci su Cannesa. Godine 1999. osvojili su Zlatnu palmu filmom *Rosetta*; 2002. nagradu ekumenskog žirija filmom *Sin*; 2005. Zlatnu palmu filmom *Dijete*; a 2008. nagradu za najbolji scenarij filmom *Lornina šutnja*. Ako su neke od tih silnih kanskih nagrada i bile upitne, ovogodišnja Velika nagrada žirija za film *Dječak s biciklom* posve je na mjestu.

Dječak s biciklom čist je i efektan poput odrješitog zvižduka. Drama o dječaku iz doma kojeg udomljuje neudana frizerka u svojoj jednostavnosti i emocionalnoj izravnosti podsjeća na kanon neorealističkog filma. Kada bi film bio crno-bijeli, gotovo da bi mogao biti nastavak De Sicinih *Kradljivaca bicikla* – “bicikl” u naslovu već je tu! No premda elementaran u osnovnoj priči, izravan u emocijama, *Dječak s biciklom* nije jednodimenzionalan film: ispod njegove tečnosti i jednostavnosti nalazi se širok i dubok socijalni konotacijski prostor.

OČINSKA FIGURA Udomljeni dječak cijeli je film u stanju izrazite fizičke aktivnosti: trči, vozi bicikl, penje se na ograde i drveće, tuče se, a u prvom kadru filma hrva se s pedagozima koji ga pokušavaju spriječiti da iznova i iznova telefonski naziva stan u kojem je donedavno živio s ocem. Pedagozi mu govore da se otac odselio: dječak govori da to nije moguće. Naposljetku se otima odraslim muškarcima, bježi iz zgrade, i zatim trči kroz park sve do žičane ograde gdje ga pedagozi ponovo savladavaju.

Ali dječak ne odustaje, opet bježi, autobusom odlazi do mjesta gdje je živio s ocem, pronalazi zgradu, i sada bezuspješno zvoni na portafon, a zatim ulazi u zgradu i trči prema stanu. Kućepazitelj i pedagozi ga sustižu i kako bi ga uvjerali da je stan prazan otključavaju vrata. Dječak je zbunjen, u stanu nema ničega, čak ni njegovog bicikla, i nije mu jasno kako je otac mogao otići, a da mu nije ostavio njegov bicikl.

Ponovo se otima, a onda da bi zavarao progonitelje ulazi u liječničku ordinaciju. Oni ulaze za njim, a dječak, kad shvati da je otkriven, snažno prima oko struka jednu ženu iz čekaonice, ne dajući muškarcima da ga odvuču. Ubrzo će ta žena, koju je svojim zagrljajem dječak iz doma slučajno izabrao, postati njegovim skrbnikom preko vikenda. Ona će otkupiti dječakov bicikl, koji je otac prodao kada je odselio, ona će dječaka dovesti u kontakt s ocem, ona će mu ponuditi dom.

U nemogućnosti da pronade očinski oslonac dječak će tokom vikenda kod udomiteljice upasti u zamku lokalnog dilera. Ubrzo će diler nagovoriti dječaka da opljačka lokalnog trgovca. Dječak pristaje, čak i ne traži dio plijena – jer za naklonost dilera spreman je sve učiniti.

Jasno je da dječak u dileru vidi izgubljenog oca. Premda mu je jedina podrška izvan samog doma njegova udomiteljica, on odanost ne pokazuje prema njoj već prema muškarcima – čak i onda kada je očito da

mu muškarci ne žele dobro za razliku od žene-skrbnice. Između dobre skrbnice i lošeg oca, između dobre zamjenske majke i još goreg zamjenskog oca, dječak uporno bira patrijarhalnu figuru.

U čemu je problem s dječakovim instinktom za opstanak? Zašto je za muškarce spreman sve učiniti, a skrbnici će i lagati, i bježati od nje, i čak je fizički napasti škarama? Možemo zaključiti da na jednoj osnovnijoj razini dječak traži zaštitu oca, odnosno zamjenskog oca, dok na jednoj dubljoj razini zapravo traži zaštitu i sklonište unutar patrijarhalne slike svijeta. Skrbnica je dobra, ali kao žena ona predstavlja tzv. “slabiji spol”. Već u prvom kadru svog pojavljivanja u filmu ona traži da je dječak ne stišće toliko – jer je to boli – dakle, ističe svoju žensku “slabost”. A dječaku, iskorištenom, bačenom na cestu, čini se potreban je netko jači, netko fizički i socijalno moćniji od “slabe” žene.

SLABIJI SPOL Ideja žene kao “slabijeg spola” povlači se još od antike. “U očima starih ženska inferiornost proizlazi iz bjelodanih obilježja: manjeg su rasta, slabije razvijenih mišića, manje smione naravi, društvena uloga im je neznatnija: njihova je inferiornost povezana s funkcijom reprodukcije, govore liječnici”, piše seksologinja Yvonne Kniebihler.

Mušku djecu potiče se da se druže s muškarcima. Tokom povijesti postoji snažna tradicija odvojenog odgoja, odvojenog druženja pa čak i odvojenog života. Dječake i muškarce koji previše vremena provode sa ženama smatra se slabijima. Štoviše, u određenim periodima zapadnog patrijarhata potiče se i homoseksualizam. U antičkoj Ateni svaki mladić između 12 i 18 godine ima odrasla ljubavnika, kad ne bi bilo tako, izgubio bi poštovanje, bilo bi kao da ga nitko ne želi voljeti.

Današnja muška solidarnost učvršćuje se kroz razne oblike ekskluzivnih muških društava, posebice onih sportskih, kroz davanje prioriteta muškim prijateljstvima, kroz podjelu poslova na muške i ženske, izvan i unutar doma, kroz društvene modele poželjnog “muškog” ponašanja, a naposljetku i kroz figuru oca kao onog koji obitelji garantira zaštitu, oslonac, i to ne samo u obliku novčanih primanja koja su u pravilu veća od primanja majke, već i svojom značajnijom društvenom ulogom.

Vratimo se *Dječaku s biciklom*. Dječak iz filma braće Dardenne dvostruka je žrtva. On je žrtva roditelja koji ga odbacuje, ali i žrtva patrijarhalne prirode društva. U normalnim okolnostima ta je patrijarhalna priroda potisnuta. No u izvanrednim okolnostima, kao što je to slučaj ostavljenog dječaka, njezine potisnute ili nevidljive konture počinju se uobličavati.

Dječak je tzv. “oštećena roba”, da upotrijebimo taj grubo izraz za emotivno zakinute pojedince. Ali ne samo zato jer je odbačen od roditelja, već i zato što u muškarcu sa slabo prikrivenim zlim namjerama vidi agenta patrijarhalne slike svijeta. To je središnja drama dječaka s biciklom u drugoj polovici filma. Od potrage za stvarnim ocem je prisiljen, barem trenutno, odustati. Ali umjesto da svoj život počinje iznova

graditi kod skrbnice, on ne vidi spas koji mu se nudi, i kreće u potragu za novim muškarcem.

Moglo bi se postaviti pitanje zašto taj žudeni muškarac, zamjenska figura oca i patrijarhalnog društva, nije pedagog iz doma ili frizerkin momak. U frizerki i njezinom momku dječak je mogao dobiti kompletnu, instant obitelj. No umjesto da u frizerkinom momku vidi naglašenu mušku (i patrijarhalnu) figuru, dječak u njemu vidi tek suparnika u borbi za naklonost frizerke. Jednoznačnosti nema. U jednom muškarcu vidi poželjnu očinsku figuru, u drugome suparnika. Ali možda i bitnije, pedagozi i frizerkin momak za braću Dardenne ne postoje u filmu, njihovi likovi ili su nenaznačeni ili tek ovlašt karakterizirani, i teško ih je uopće uzeti u interpretativno razmatranje. Braća Dardenne ih izbacuju iz priče, a razlog je jednostavan. U slučaju da se dječak umjesto u dilera ugledao u pedagoga ili momka skrbnice, iz filma bi nestalo drame, nestao bi sam film.

INAUGURACIJA U MUŠKO NASILJE Ovako braća Dardenne izbjegavaju najjednostavnija rješenja i dječaka guraju prema rubu, usput i razotkrivajući, što je interpretacijska teza ovog teksta, patrijarhalne temelje društva. Po toj tezi cilj filma nije samo izazvati kod gledatelja određenu emotivnu reakciju, već i ponuditi jednu širu priču o našem društvu (kažem “našem” jer i mi pripadamo istom civilizacijskom krugu i istoj kulturnoj tradiciji kao i valonska mještača u kojima se film zbiva).

U intenziviranju dječakove drame braća Dardenne nakon pljačke odlaze i korak dalje. Dječak je uhvaćen zbog napada na trgovca i njegovog sina, diler nije htio novac od njega da ga se ne bi povezal s pljačkom, otac nije htio novac da ga se ne bi povezal s pljačkom, a odgovornost za dječaka na kraju je preuzela skrbnica pristavši na sudsku pogodbu za obeštećenje trgovca.

U kadru kada se dječak i skrbnica voze biciklima uz kanal izvan grada film je ušao u zonu happy enda. Happy end je tu i kada dječak predloži skrbnici da na roštilj koji planiraju pozove nekog momka. Od prošloga je odustala jer je morala birati između dječaka i momka. Tvorba simulacijske obitelji sada je opet u planu: dječak

ne samo da ima zamjensku majku, već u njoj vidi i stranku koja će ga kompletirati i figurom oca.

Nema potrebe da otkrivamo sam kraj filma, ne zbog toga što otkriveni kraj prema hollywoodskoj logici može pokvariti doživljaj gledanja filma, već zato što kraj možda i nije važan za ovu interpretaciju. Ono što je bitno jest da nakon što ga je otac odbacio, diler izmanipulirao, u dječakov svijet opet ulazi razorna muška sila, ovaj put u obliku muškog nasilja.

Ta sila je upozorenje da happy enda, barem onakvog kakav je naznačen kadrom zajedničkog bicikliranja, za dječaka nema, barem ne još. Ne samo stoga što je odbačenog dječaka sudbina uvukla u svoje vrzino kolo, već i zato što je ovo društvo u suštini obilježeno muškim nasiljem. Jedan je dječak napao trgovca da bi zadobio povjerenje zamjenskog oca, drugi će dječak napasti dječaka s biciklom da bi osvetio svog oca i sebe. Patrijarhalni modeli i nasilje isprepliću se poput potke i osnove.

Bilo bi previše ambiciozno zaključiti kako *Dječak s biciklom* sugerira da patrijarhat generira društvene modele, a oni generiraju nasilje. To je i preopćeniti i preslobodno interpretirani zaključak izveden iz konotacijskog polja *Dječaka s biciklom*. Međutim, sve poniženje, sva prijetnja i sve nasilje s kojim je suočen dječak u filmu, dolaze od muških agenata filmskog narativa. Emocionalni udar na gledatelja pritom je snažan i fokusiran, a scenarijska arhitektura tog narativa o muškom odbacivanju, prijetnjama i nasilju spram muškog djeteta, potpuno je razvidna.

Braća Dardenne nisu snimila film-esej. *Dječak s biciklom* je priča, i to vrlo jednostavna i tradicionalna po nekim obilježjima. No njezin narativ uvelike prelazi sam scenarijski okvir te priče i ulazi duboko u društvo u kojem se na žene gleda kao na “slabiji spol”, zbog čega čak i dječaci, u dobi u kojoj su još uvijek skloni majčinskim figurama, oslonac i zaštitu prvenstveno traže u očinskim figurama. ■

KRIZA EUROZONE: POLITIČKA CIJENA STABILNOSTI

O STRUKTURNOJ DIMENZIJI KRIZE I NEDOSTATKU VJERODOSTOJNOG EKONOMSKOG PROGRAMA KOJIM BI SE ODGOVORILO NA AKTUALNU POLITIČKU FARSU

MISLAV ŽITKO

Stabilnost destabilizira, pisao je Hyman Minsky prije nekoliko desetljeća, opisujući funkcioniranje financijskog sustava u suvremenim kapitalističkim privredama. Što god mislili o učinkovitosti Minskyjevih uputa za stabilizaciju privrede, jasno je da su europske političke elite gotovo naslijepo krenule u projekt uvođenja zajedničke valute. Ne uzimajući u obzir prigovore koji su od samog početka bili prisutni, europske su države krenule na put monetarnog ujedinjenja ostavljajući problem suočavanja s ekonomskim i institucionalnim kratkim spojevima za razdoblje krize. Slom financijskog sektora u SAD-u razotkrio je slabosti eurozone nakon desetljeća prosperiteta, otkrivajući stvarne društvene odnose skrivene iza službenog diskursa ispunjenog frazama o solidarnosti, suradnji i potrebi za izgradnjom europskog identiteta.

DJELIĆI MOZAIKA Činjenica da se u mainstream medijima sve teže pronalaze izvješća temeljena na izmišljenim pripovijestima o lijenim mediteranskim državama koje su same odgovorne za svoje probleme na anegdotalnoj razini predstavlja signal da se kriza u eurozoni približava točki u kojoj opstojnost monetarne unije doista dolazi u pitanje. Ipak, u javnom se prostoru još uvijek zadržala usredotočenost na problem dužničke krize pojedinih perifernih država eurozone, što u znatnoj mjeri skreće pažnju sa strukturne dimenzije krize. Iako razmatranje problema solventnosti pojedinih država svakako predstavlja napredak u odnosu prema neuvijenoj reprodukciji kulturnih klišeja koja se počesto ispoljavala kao otvoreni nacionalizam, važno je naglasiti kako je spomenuti problem samo jedan djelić europskog kriznog mozaika.

Naime, problem prezaduženosti perifernih zemalja eurozone rastao je istovremeno s krizom bankarskog sustava. Štoviše, riječ je o međusobno povezanim elementima, odnosno o licu i naličju krize eurozone. Nadalje, usredotočenošću na mogući bankrot pojedinih država često se ispušta iz vida činjenica da je fiskalna kriza posljedica pokušaja pojedinih država da spase domaće banke i amortiziraju recesijske učinke proizašle iz globalne recesije. U pogledu institucionalnih, odnosno političkih nedostataka koje je razotkrila najveća ekonomska kriza od Velike depresije, ističu se jednodimenzionalna pozicija Europske središnje banke (ECB) i realno postojeća divergencija u odnosu središta i periferije. Ovdje nije samo riječ o tome da su najmoćnije zemlje eurozone razvile fobiju od same pomisli na bilo kakav oblik fiskalnih transfera, već je sam okvir ECB-a razvijen na način da je u najvećoj mjeri usmjerava prema obavljanju funkcije očuvanja cjenovne stabilnosti. U pogledu funkcije zajmodavca u nuždi i čuvara ukupne financijske stabilnosti rad ECB-a se pokazao manjkavim, veoma često zakašnjelim i pogrešnim.

POLITIKE ŠTEDNJE Ukupno gledajući, ne samo da je briga za solventnost prepuštena pojedinim zemljama članicama bez obraćanja potrebne pažnje na opasnosti koje donosi guranje heterogenih privreda u zajednički monetarni okvir, problem očuvanja solventnosti bankarskog sustava također je ostavljen po strani, dok ga

vrijeme krize nije prisilno otvorilo. Naime, u eurozoni ne postoji razraden model spašavanja bankarskog sektora u slučaju ekonomske krize koja izlazi iz lokalnih okvira. Ako pri tome uzmemo u obzir prethodno spomenutu činjenicu da je kriza državnog duga neodvojivo povezana s krizom bankarskog sektora, možemo stvoriti predodžbu o kompleksnosti poteškoća koje su postavljene pred političku elitu Europske unije, dosad naviknutu isključivo na prosperitetno okruženje i politički *status quo*. Periferne su zemlje poput Grčke, Irske, Portugala, Španjolske ili Italije u prosperitetnom razdoblju, koje je trajalo do 2008. godine, razmjerno jednostavno prikupljale sredstva izdajući državne obveznice, budući da su banke središnjih zemalja bile itekako zainteresirane za širenje svojih poslova u okviru novostvorenog jedinstvenog monetarnog režima. Prema RMF izvješću² izloženost njemačkih i francuskih banaka u ukupnoj masi izdanih obveznica zemalja periferije redovito prelazi 40%. Tehnološka prednost i snažni pritisak na nadnice i uvjete rada u zemljama središta (osobito Njemačkoj) potaknula je u razdoblju prosperiteta rast, prije svega privatnog, a onda i javnog duga perifernih zemalja. Kako je ranije rečeno, s obzirom na nedostatak mehanizma očuvanja financijske stabilnosti, teret suočavanja s krizom ostavljen je pojedinim državama. U trenutku kada su financijska tržišta počela "sumnjati" u sposobnost država da uredno servisiraju vlastite obveze, pristup potrebnim sredstvima uvjetovan je sve većim prinosima na obveznice za najranjivije zemlje. Takve zemlje dakako nisu više imale snage za istovremenu stabilizaciju javnih financija i spašavanje bankarskog sektora. Štoviše, problemi periferije su se trenutno, uslijed izloženosti banaka središta državnim dugovima perifernih zemalja i povezanosti europskih banaka, pokazali kao prijetnja ekonomskoj stabilnosti središta.

Panika na financijskim tržištima dodatno je naglasila paraliziranost političke elite. Izgleda kako je u proteklom kriznom razdoblju postignut samo jedan konsenzus – onaj koji se tiče nametanja drakonskih mjera štednje. Politike štednje (eng. *austerity politics*) imaju u kontekstu krize eurozone isključivi učinak smanjenja kvalitete života radnog stanovništva. U tom pogledu, svi dosadašnji pokušaji

rješavanja krize eurozone pokazali su se nedostatnima – funkcionalni pomoci jedva su primjetni dok se društveni troškovi krize neprestano povećavaju, a s njima i mogućnost raspada eurozone.

IZABRATI PRAVI PUT Tipičan primjer djelovanja europskih birokrata koji svoju političku impotentnost pred velikim financijskim igračima nadoknađuju sustavnim uništavanjem životnog standarda i šansi većine građana predstavlja sporazum o Grčkoj potpisan 21. srpnja ove godine. Riječ je o sporazumu koji uključuje obavezno smanjenje budžetskog deficita ispod 3% do 2013. godine za sve zemlje eurozone, potičući administracije pojedinih zemalja da nastave s mjerama štednje, odnosno s programom prebacivanja tereta loših investicija na leđa stanovništva. U pogledu Grčke sporazum nije bio sasvim poražavajući u usporedbi s prethodnim planom "spašavanja", spuštajući kamatu na nove zajmove Grčkoj na 3,5% na trideset godina. Isto tako, sporazumom je predviđena smanjena vrijednost otplate obveznica (tzv. *haircut*) za 21% te je usvojena nova odredba prema kojoj Europski fond za financijsku stabilnost (EFSF), težak 440 milijardi eura, ima mogućnost kupovanja državnih obveznica. Ipak, nijedan od temeljnih problema nije dotaknut. Sporazum je implicitno odbio razmatranje strukturnih elementa krize, što je u idućim mjesecima dodatno pogoršalo ionako ozbiljnu situaciju, uvlačeći najprije Španjolsku, a zatim i Italiju u spiralu sve težih uvjeta zaduživanja i sve izraženijeg rizika nesolventnosti. Paradoksalno, tretirajući krizu eurozone kao grčku krizu, europska politička elita bila je neuspješna čak i u pokušaju poboljšanja grčke pozicije. Smanjenje dužničkog tereta za 21% predstavljalo je zanemaruju korist te je narednih mjeseci situacija u zemlji bez sposobnosti vođenja vlastite monetarne i fiskalne politike došla do stupnja vrenja nakon oštrog sukoba na ulicama gračkih gradova i ostavke premijera Papandreoua. Grčki ekonomist Yanis Varoufakis bio je u pravu kada je taj sporazum nazvao faustovskom nagodbom koja će reproducirati ista proturječja u još akutnijem obliku³.

Drama na višoj razini koja se odvijala tokom i nakon sastanka grupe vodećih zemalja G20 26. listopada govori tome u prilog. Riječ je o još jednom planu spašavanja eurozone skrojenu po već viđenom i prethodno opisanom modelu bez značajnih, odnosno radikalnijih postupaka i, posljedično, bez vidljivijih pozitivnih učinaka u smjeru smirivanja krize. U pogledu institucionalne dimenzije, još uvijek se očekuje od EFSF-a da funkcionira kao surogat središnje banke iako su nedostaci toga fonda nebrojeno puta isticani. Nadalje, nema naznaka odustajanja od politika štednje u gotovo svim zemljama eurozone. Umjesto odlučujuće transformacije politike Europske središnje banke, sve zemlje eurozone i dalje su izložene pritiscima u smjeru smanjenja deficita i uvođenja novih poreza koji će dodatno opteretiti najranjivije slojeve stanovništva⁴.

Uz to što su politike štednje u kombinaciji s nedostatnom privatnom inicijativom (izgubljenom uslijed neizvjesnosti koju donosi svaka kriza) dosada rezultirale smanjenjem ukupne potražnje, daljnjim rastom nezaposlenosti i posljedično još izraženijom fiskalnom krizom države, treba primijetiti i ideološku funkciju politika štednje.

UVOD

Nakon vrlo uspješnog temata u veljači koji je sagledao ekonomske i političke osnove konstitucije Europske unije, donosimo nove kritičke analize. Intenziviranje krize eurozone, potpuno promašene reakcije europskih političkih elita na krizu i daljnja ridikulizacija javne rasprave o pristupu u Hrvatskoj prisilili su nas da nastavimo popunjavati prazno mjesto lijeve kritike eurointegracijskih procesa.

Ekonomski konzervativizam ne nudi ništa europskom radništvu osim smanjenja stečenih prava, siromašnijeg života i veće neizvjesnosti u sferi rada

(nastavak s prethodne stranice)

Naime, sposobnost pojedine države da servisira vlastite obveze ne ovisi samo o svrshodnoj upotrebi zadanih ekonomskih resursa, nego i o uspješnosti u nametanju političkih prerogativa. Državne administracije čiji je program vezan uz uvođenje mjera štednje moraju predstaviti svoju politiku rezanja troškova, uvođenja novih poreza i privatizacije državne imovine kao neophodan potez u svrhu poboljšanja ukupne fiskalne pozicije. Drugačije rečeno, granice tzv. fiskalne prilagodbe određene su klasnim odnosima u društvu. Ovdje leže mnogobrojne opasnosti budući da se ostavlja dojam kako je pitanje državne solventnosti do izvjesne mjere u rukama stanovništva koje mora u skladu s demokratskom procedurom izabrati "pravi put". Pod pritiscima međunarodnih financijskih institucija i logike trenutne potrebe spašavanja nacionalne privrede, a u nedostatku upućivanja na strukturne uzroke krize, scenarij koji obuhvaća radikalnu preobrazbu odnosa između rada i kapitala u korist potonjeg postaje sve više izvjestan.

SUMORNA PERSPEKTIVA EUROPSKOG RADNIŠTVA Trenutno nema naznaka da bi u bliskoj budućnosti moglo doći do preoblikovanja politike ECB-a. Jednako tako ostaje otvoreno pitanje dostatnosti i funkcionalnosti EFSF-a s obzirom da količina njegovih sredstava ovisi o sposobnosti zemalja eurozone koje su ga kolektivno utemeljile da potrebna sredstva izdvoje. Štoviše, u skladu s Varoufakisovim dijagramom⁵ nijedna operacija EFSF-a neće onemogućiti spekulativne napade na ranjive članice eurozone, dok svaka nova intervencija putem tako formiranog zajedničkog fonda predstavlja daljnji korak prema kraju eurozone. U tom pogledu ostaje otvoreno pitanje do koje je mjere ostanak u eurozoni prihvatljiva opcija za posrnule članice. Nema sumnje da s obzirom na sadašnje stanje stvari, ekonomski konzervativizam ne nudi ništa europskom radništvu osim smanjenja stečenih prava, siromašnijeg života i veće neizvjesnosti u sferi rada. Ustrajnost europske političke elite u mjerama štednje ostavlja malo prostora za sumnju da će se ekonomsko-politički odnosi razvijati upravo u tom smjeru. S druge strane izlazak iz eurozone također predstavlja mogućnost koja unaprijed ne daje nikakva jamstva za sretan izlazak iz europske slijepe ulice. U stvari, pomisao

Demokratske snage na periferiji eurozone moraju naći strategiju koja će omogućiti izbjegavanje izlaska iz eurozone pod uvjetima vjerovnika s jedne, te učinkovito zaštititi javni interes pritisnut nemilosrdnim mjerama štednje s druge strane

na raspad eurozone mora ispuniti nelagodnom svakoga tko razumije trenutni odnos snaga u Europi. Iako ekonomska povijest bilježi slučajeve razmjerno brzog ekonomskog oporavka nakon proglašenja moratorija na otplatu dugova, s takvim analogijama treba biti oprezan. Primjerice, u slučaju Argentine koja je putem valutnog odbora vezala svoju valutu za američki dolar (što je približno slična pozicija onoj u kojoj se trenutno nalaze periferne države eurozone) treba imati na umu da je njezina ekonomska snaga u to vrijeme bila znatno veća nego što je primjerice Grčka danas te da se argentinski bankrot (moratorij na otplatu 114 milijardi USD obveza) poklopio s povoljnim ekonomskim okruženjem početkom proteklog desetljeća. Nema sumnje da bi napuštanje eurozone donijelo ozbiljne probleme za bilo koju zemlju, dok je sasvim neizvjesno da li je pregovaračka pozicija radništva, sindikata i različitih progresivnih organizacija dovoljno snažna da ishodi obustavu servisiranja obveza i izlazak iz eurozone ustanovljenu prema potrebama dužnika. Transformacija europske socijaldemokracije od radikalne u "ozbiljnu" političku opciju dovela je cjelokupni lijevi politički spektar zajedno s većinom stanovništva u tešku situaciju gdje su gotovo sva skretanja pogrešna. Demokratske snage na periferiji eurozone moraju naći strategiju koja će omogućiti izbjegavanje izlaska iz eurozone pod uvjetima vjerovnika s jedne te učinkovito zaštititi javni interes pritisnut nemilosrdnim mjerama štednje s druge strane. U protivnom sumorna perspektiva europskog radništva može postati samo još mračnija.

Minsky je svojevremeno, izvodeći argumente u prilog hipotezi o inherentnoj nestabilnosti kapitalističke ekonomije, često spominjao stih W. B. Yeatsa – "Things fall apart, the centre cannot hold". On na jezgrovit način opisuje trenutnu situaciju unutar eurozone – ono što pak ostaje zasad skriveno odnosi se na sposobnost demokratskih snaga u zemljama eurozone (ali i izvan nje) da na političku farsu odgovori vjerodostojnim ekonomskim programom.

¹ Philip Arestis i Malcolm Sawyer: *Will the euro bring economic crisis to Europe*, Levy Economics Institute, Working Paper No. 322, 2001.

² *The Eurozone: Between austerity and default*, RMF Report, kolovoz, 2010.

³ Yanis Varoufakis: *Najprije kao povijest, zatim kao farsa: povratak krize eura*, Zarez, br. 295, 2010.

⁴ Sotiria Theodoropoulou i Andrew Watt: *Withdrawal symptoms: an assessment of the austerity packages in Europe*, European Trade Union Institute, Working Paper No. 2, 2011.

⁵ Yanis Varoufakis: *Why Italy? Why Spain? And why the EFSF's size does not matter*, dostupno na: <http://yanisvaroufakis.eu/2011/08/04/why-italy-why-spain-and-why-the-efsf-size-does-not-matter/>

Pratite li burne političke i društvene događaje u Grčkoj, Italiji, u vašoj rodnoj Španjolskoj?

... Ljudi su shvatili da vlade koje oni biraju ne odlučuju ni o čemu, da je prava moć u rukama banaka i moćnih korporacija, da je kapital postao sredstvo porobljavanja. Svima su puna usta sloboda, ljudskih prava, demokracije, a činjenica je da smo živjeli u laži i obmani koje se sada ne mogu riješiti novim zakonima ili dekretima.

Antonio Banderas, *Jutarnji list*, 19.11.2011.

MARKO KOSTANIĆ

Slavno upozorenje Maxa Horkheimera iz 30-ih godina prošlog stoljeća – tko ne želi govoriti o kapitalizmu, taj nek šuti i o fašizmu – jedno je od rijetkih elegantnih kondenzata političkih teorija koje prijemčivost parafraziranja nije osakatila. Razlog prvenstveno leži u fundamentalnoj detekciji na kojoj počiva – kapitalizam kao način proizvodnje nije preduvjet demokratizaciji procesa političkog odlučivanja. Čak ni krnji oblik demokracija kakve su suvremene liberalne parlamentarne demokracije ne predstavlja uvijek adekvatnu političku formu za reprodukciju kapitalističkog načina proizvodnje. Povijesni oblici različitih političkih režima u posljednjih dvjesto godina na svim geografskim širinama gdje se kapitalizam etablirao kao dominantan način proizvodnje, bilo u zemljama naprednog kapitalizma, bilo u zemljama periferije, a pogotovo u njihovim međuovisnostima, empirijski su dokazi zabluda stalno ponavljane jednadžbe "više kapitalizma = više demokracije". Kontradikcije na nivou političke reprezentacije i uvijek znani limiti procesa demokratizacije odlučivanja generirani su fundamentalnom kontradikcijom na nivou proizvodnje. Ukoliko se socijalna reprodukcija temelji na odnosu između većine stanovništva koja je prisiljena prodavati vlastitu radnu snagu, kao jedini dostupni način stjecanja materijalne podrške za samoreprodukciju preko nadnice, manjini stanovništva u posjedu sredstava za proizvodnju koje u kombinaciji s kupljenom radnom snagom upreže u proces proizvodnje u svrhe stjecanja profita, svaki narativ o strukturnoj isprepletenosti kapitalizma i demokracije se na osnovnoj logičkoj i materijalnoj razini čini u najmanju ruku besmislenim. Dominantna ideološka agenda vladajućih klasa upravo je inzistiranje na strukturnoj isprepletenosti, a ako koji put dođe do kratkog spoja odgovor je uvijek isti – alternativne opcije su uvijek gore.

POLUGA ZAPADNOEUROPSKOG KAPITALA Iz perspektive zemalja (semi)periferije poput Hrvatske kao implicitna materijalna baza narativa u svjetlu priželjkivanog pristupanja Europskoj uniji i dalje funkcionira, iako se istrajnošću krize nameću i konkurentski modeli, 30-godišnja povijest postratne europske države blagostanja. Pritom se zaboravlja da je europska država blagostanja vrlo izniman i kratak historijski i geografski moment u povijesti kapitalizma, zaboravlja se da joj je prethodio Drugi svjetski rat koji je bio izravna posljedica geopolitičkih kontradikcija kapitalističkog načina proizvodnje i koji je omogućio ekspanzivan rast po svom završetku, zaboravlja se postojanje socijalističkog bloka kao alternativnog modela razvoja, bar na ideološkoj ravni, da su

OPASKE O DEMOKRACIJI U EU IZ DONJEG RAKURSA

ODGOVOR NE NA REFERENDUMU IZ LIJEVE POZICIJE JE GESTA KOJOM SE OTVARA RASPRAVA O KAPITALIZMU IZVAN NATALOŽENIH MITOLOGEMA KOJE EU I ODNOS BALKANA PREMA NJOJ GENERIRAJU

u Francuskoj i Italiji Komunističke partije bile izbor do 40% elektorata, da su sindikati bili nezaobilazan faktor i da se bez tih unutarnjih i vanjskih "prijetnji" europske elite nikad ne bi prisilile na uzmake po pitanju radničkih prava, besplatnog školovanja, besplatnog zdravstva i javnih stambenih politika. Historijska ironija je u činjenici da se kao kraljevski put u materijalno blagostanje i socijalnu pravdu koje su u određenoj mjeri izborili europski radnički pokreti nudi upravo fleksibilizacija tržišta rada i devastacija prije svima dostupnih javnih servisa.

Zaboravlja se da je ta iznimka u povijesti kapitalizma već više od trideset godina pod udarom agenata kapitala i da je nedavna povijest EU-integracija jedna od ključnih poluga tog udara. Pod općeprihvaćenom pretpostavkom da se mjerama liberalizacije tržišta, privatizacijom ključnih infrastrukturnih državnih poduzeća, bankarskog sustava i javnih resursa i fleksibilizacijom tržišta rada zapravo približavamo stupnju razvoja zapadnoeuropskih država u kojem nas je omelo 45 godina socijalističkog zastranjenja, zaboravlja se kako su ovi prostori izgledali prije Drugog svjetskog rata kad su služili isključivo za eksproprijaciju sirovina. Kroz socijalističku povijest su se ovi prostori po prvi put u povijesti pojavili kao samostalni i nezaobilazni politički i industrijski akteri, bar u određenom periodu. Dvadeset godina nakon sloma istočnog bloka vratili smo se na situaciju od prije sedamdeset godina. Samo što se više ne izvlače sirovine, već se finansijskim instrumentima ekstrahiraju i iscrpljuju vrijednosti proizvedene u periodu socijalizma i ovdašnje države potpuno onemogućuje da pokrenu vlastiti proizvodni ciklus i postaju potpuno ovisne o stranom kapitalu i kroz posljednji enormni rast javnog duga ovisni o međunarodnim finansijskim tržištima i *rating* agencijama čije su procjene rizika kupovanja državnih obveznica, kako razvoj krize pokazuje, u direktnoj vezi s napadom na životni standard stanovništva. Iz perspektive konstitucije (lijevo)liberalnog imaginarija (semi)perifernog postjugoslavenskog kapitalizma nužno je i zaboraviti ekonomsku povijest Jugoslavije i dinamiku njezinog raspada. Upravo je Europska zajednica kasnije i u koaliciji s Međunarodnim monetarnim fondom, kroz liberalizaciju tržišnih odnosa s Jugoslavijom 60-ih i 70-ih, s tarifnim politikama koje su išle u prilog onim sektorima zapadnoeuropskog kapitala kojima su određena jugoslavenska poduzeća još mogla konkurirati i kasnije kroz dužničke odnose koji su se 80-ih kristalizirali u brisanju neefikasnih poduzeća, otpuštanju radnika i mjerama štednje pridonijela dinamiziranju nacionalističkih agendi i posljedničnom raspadu Jugoslavije. Suprotno uvriježenom narativu o kolapsu planske privrede osamdesetih i njime generiranom nacionalističkom divljanju, upravo su tržišne reforme i potpisivanje trgovinskih sporazuma s EZ-om i kreditnih s MMF-om, ulazak u međunarodnu podjelu rada i samim tim izloženost krizi kapitalizma 70-ih, oslonjene na unutarnje razlike u razvijenosti jugoslavenskih republika, bili ključan faktor u raspadu države i načinu na koji se raspala. Liberalni narativ o kontinuitetu socijalističkog perioda s nacionalističkim tiranijama devedesetih dokazno utemeljen na istim političkim kadrovima u partijskim strukturama i u nacionalističkim strankama, a mitološki utemeljen na kulturnoj nazadnosti Balkana, uvidom u ekonomsku povijest implementacije tržišnih

Europski komesari nisu imali nikakvu zamjerku na činjenicu da je u grčku tehnokratsku vladu ušla otvoreno neofašistička stranka LAOS. Toliko o EU kao civilizacijskom doseg

reformi i kasnije privatizacijskih procesa kroz zadnjih 40 godina na prvom koraku zapinje. Ali, ključna stvar koja se zaboravlja u fantazmama o pristupu Hrvatske Europskoj uniji je činjenica da je i EU dio globalno kapitalističkog sistema i da je osnovna logika koja pokreće kapitalističku proizvodnju profit. U slučaju Europske unije radi se o profitu zapadnoeuropskog industrijskog i finansijskog kapitala. Sve ostale priče su mazanje očiju.

IDEOLOŠKA IZVRTANJA Iako se datum referenduma opasno bliži, zbog predizbornog folkora, a kao što znamo pitanje ulaska u Europsku uniju je stvar partitokratskog konsenzusa, ono malo rasprava o izjašnjavanju građana je potpuno zamrlo, čak su se gotovo sasvim prorijedili i oni vladini propagandni spotovi u kojima se vlastiti narod predstavlja kao masu manje ili više simpatičnih retardiranih idiota kojima samo trebaju informacije o EU da bi zaokružili DA, a informacije koje im su pružaju su kombinacija kondenziranih ekonomskih nonsensa i kulturno-rasističkih stereotipa. Ali, tu i tamo iskoče frapantne izjave koje nedvosmisleno ukazuju o kakvoj se javnoj i političkoj logici reprezentacije pitanja od

Podtekst svih suspenzija rasprave o ulasku u EU je njezina uvijek već pretpostavljena inherentna demokratičnost koja naravno nije uočljiva u njezinim upravljačkim strukturama, ali nazire joj se aura iznad zvjezdica na zastavi

presudnog značaja radi. Prije nekoliko dana voditeljica središnjeg dnevnika javne televizije je unutar predizbornog žanra postavljanja brzopoteznih pitanja o ključnim stvarima ovoga društva pretendentima na vlast čija bi spretnost u još brzopoteznijim odgovorima trebala biti presudni faktor u rastu reputacije, upitala jednu političarku – Koliku uspješnost referenduma predvidate? Uspješnost je, naravno, postotak zaokruženih odgovora DA. Dakle, radi se o tome da je na referendumu samo jedan odgovor legitiman. U trenutku kad na presudno političko i ekonomsko pitanje postoji samo jedan odgovor, politika prestaje postojati. No, postoji fundamentalnija logika političko-ekonomske argumentacije, prešutne ili stalno ponavljane, ovisno o aspektima, koja formira politički i socijalni imaginarij iz kojeg voditeljica središnjeg dnevnika javne televizije crpi resurse za idiotska (u etimološkom smislu) i skandalozna pitanja. A logika političko-ekonomske argumentacije je uvijek oslonjena na logiku pada i rasta profitne stope, njihov imperijalistički aranžman i interese kapitala iz jezgre i kompradorskih elita.

Prelijevanje krize s američkih finansijskih tržišta na europsko tlo kroz smanjenje efektivne potražnje za europski izvoz i izloženost europskih banaka toksičnim derivatima oslonjenim na balon drugorazrednih hipotekarnih kredita na američkom tržištu nekretnina dokazala je predviđanja koja je iznosio čak Helmut Kohl, da monetarna unija bez paralelne fiskalne unije neće izdržati udar prve ozbiljnije krize (vidi više o krizi eurozone u prilogu Mislava Žitka u ovom tematu). Dinamika razvoja krize kroz sanaciju bankarskog sustava i posrnulog privatnog sektora i posljedični rast javnog duga, tj. krizu javnog duga država periferije EMU-e, omogućila je artikulaciju niza ideoloških klopki utemeljenih na intendiranim prevrtanjima kauzalnih odnosa. Logiku prevrtanja također omogućuju i pravila i nalozi Maastrichta i Pakt o rastu i stabilnosti. Klasni konflikti unutar pojedinih država oko pitanja redistribucije prebacuju se u brisani prostor između pravila o maksimalnom javnom dugu od 60% BDP-a, nemogućnosti država da kroz liberalizaciju trgovine, zajedničku valutu i zaoštavanje konkurentnosti porezima pune prihodovnu stranu proračuna jer time uništavaju poduzetničku klimu i stupnja rizika prinosa na državne obveznice za finansijske igrače. Politički programi u tom brisanom prostoru se prevode u ekonomske imperatve smanjivanja nadnica, privatizaciju javnih servisa i javnih resursa u borbi za solventnost. Smislenost takvog tipa ekonomskih imperativa kao lijeka za izlazak krize najbolje pokazuju efekti prvih zajmova *Troike* Grčkoj i ispunjenja uvjeta koji su se za te zajmove tražili. No, ono što se stalno ispušta iz vida u "raspravama" u Hrvatskoj o krizi eurozone i Europske unije je njezina ukotvljenost o globalni kapitalistički sistem i fundamentalnu krizu tog sistema.

BEŠUMNA TRŽIŠTA, MORALNI POJEDINCI I DRUGI VLAŽNI SNOVI Prešutna je pretpostavka da je kriza egzogenog karaktera, da dolazi kao kakva meteorološka činjenica i da nema veze sa strukturnim ekonomskim odnosima. Svediva je na karakterne osobine

(nastavak na idućoj stranici)

(nastavak s prethodne stranice)

dviju skupina ljudi – nešto malo pohlepnih bankara i lijenost i život preko vlastitih mogućnosti ljudi koji su pripadnici grčkog naroda. Iz čega slijedi da su Europska unija i eurozona samo institucionalni aranžmani koji osiguravaju prostor u kojem svaka država može uspjeti samo ukoliko se dovoljno potruži i ljudi u njoj žive u skladu sa svojim mogućnostima. Europska unija je civilizacijski doseg koji nema nikakve veze s poviješću kapitalističke akumulacije. A ukoliko se i dotakne pitanje njezine ekonomske uloge, stvar uvijek završi u nekom suludom povjerenju u europske tehokrate i financijsku oligarhiju, jer tko će drugi znati što treba raditi ako ne oni, iako su, kako kriza pokazuje, pogriješili u svemu čega su se dotakli. U ovim teškim trenucima oni su jedini u koje se možete pouzdati, makar i pod cijenu apsolutnog demokratskog deficita. Mi jednostavno nemamo drugog izbora. Neimanje drugog izbora u većini slučajeva je popraćeno i konstatacijom da u nas i ne postoji pravi kapitalizam, već samo koruptivno-klijentelistička-državno socijalistička mašinerija. Radi se o klasičnom tropu lijevo-liberalnih kolumnista kojima je mokri san nikad postojeći savršeno glatki funkcionirajući kapitalizam bešumnih tržišta i pristojnih i moralnih pojedinaca koji poštuju demokratske procedure. Posebno dojmljiv je bio slučaj kolumnista *T-portala* koji je pišući o zagrebačkoj inačici globalnih 15.10 prosvjeda protiv kapitalizma ustvrdio da u Hrvatskoj kapitalizam ne postoji. Zaboravljajući pritom na minimum socijalne samorefleksije u kojoj se automatski evidentira da tekst izlazi na portalu koji je u vlasništvu Deutsche Telekomu, koji je u trenutku kupnje hrvatske telekomunikacijske kompanije bio 51%-tnom vlasništvu njemačke države. Ili je to dokaz da ni u Njemačkoj ne postoji kapitalizam? Ili se možda kapitalizam u Njemačkoj pojavio u zadnjih deset godina kroz koje je vlasnički udjel države u Telekomu pao na 15%?

PA-PA, DEMOS Podtekst svih suspenzija rasprave o ulasku u EU je njezina uvijek-već pretpostavljena inherentna demokratska činjenica koja naravno nije uočljiva u njezinim upravljačkim strukturama, ali nazire joj se aura iznad zvjezdica na zastavi. Demokracija bi se u nas valjda trebala pojaviti nastankom pravog kapitalizma koji nam EU omogućava. No posljednja zbivanja u Italiji i Grčkoj i postavljanje tehokrata neizabranih voljom birača za premijere malo kopne onu auru na zastavi. Ali, ti se postupci lako brane kaznom za razvratni život Grka i Talijana. U slučaju Grčke eliminacija naroda iz svih procedura odlučivanja adekvatno je popraćena i prezimenom novopostavljenog premijera – Pa-pa *demos*. O stanju demokratskih procedura u Europskoj uniji najlakše je bilo svjedočiti kad je Papandreu proizvođači manevarski prostor za

vlastitu agendu najavio referendum o novom “paketu pomoći”. *Merkozy* i financijska tržišta su bili zgranuti. Tržišta obveznica su ipak adekvatniji indikator suvislosti političkih programa nego narodna participacija u odlučivanju jer, da bi država svoje dugove vraćala, mora tom istom narodu oduzeti postotke nadnica, mirovina, pristup školovanju, liječenju, a na kraju možda i Akropoli. To se pak ne zove korupcija, nego ekonomska logika. Za razliku od našeg domaćeg klijentelizma u Europskoj uniji su stvari malo drukčije – novi predsjednik Europske centralne banke je čovjek koji je bio zamjenik predsjednika Goldman Sachsa koji je peglao grčke financijske knjige prilikom grčkog ulaska u eurozonu. Toliko o pravom kapitalizmu. Također, europski komesari nisu imali nikakvu zamjerku na činjenicu da je u grčku tehokratsku vladu ušla otvoreno neofašistička stranka LAOS. Toliko o EU kao civilizacijskom doseg.

Ovdje samo okružite kontradikcije između kapitalizma i demokracije u Europskoj uniji iz perspektive balkanske (semi)periferije vraćaju nas na adekvatnost Horkheimerova upozorenja za različite parafraze – tko ne želi govoriti o kapitalizmu taj nek šuti i o Europskoj uniji. Iako se s obzirom na status i način o kojemu se u Hrvatskoj o kapitalizmu priča možda bi prikladnija bila ova varijanta – tko ne želi govoriti o kapitalizmu taj nek šuti i o kapitalizmu. To vrijedi i za liberalne maštarije o “pravom” kapitalizmu, ali i pogotovo za fašističke maštarije na hrvatskoj anti-EU desnici o plutokratskim zavjerama (uz dodatnu pomoć Srba i Turaka) protiv hrvatskog naroda. Odgovor NE na referendumu iz lijeve pozicije je gesta kojom se otvara rasprava o kapitalizmu izvan nataloženih mitologema koje EU i odnos Balkana prema njoj generiraju.

MATE KAPOVIĆ

Premda se EU u Hrvatskoj gleda, ili se gledala, kao svojevrsan socijaldemokratski raj, s visokom razinom različitih socijalnih prava, zapadnoeuropska socijalna država je zadnjih 30-ak godina u defanzivi i pod izrazitim napadom od strane kapitala i političkih elita, pri čemu se dosta tih napada kanaliziralo upravo kroz institucije EU. Europska komisija (EK) je već dugo godina posvećena programu rezanja troškova za socijalna prava, komercijalizaciji i privatizaciji javnoga sektora i reformama tržišta rada na štetu radnikâ. Članovi EK su se pritom, zajedno s predstavnicima krupnoga kapitala, žalili što se neke promjene ne mogu brže provesti, među ostalim i zbog ograničene moći same EK. No upravo je kriza tu donijela nove mogućnosti u vidu “doktrine šoka” – šok do kojega dolazi zbog krize koristi se da bi se provele mjere koje prije toga nisu bile moguće. Tako je Mario Monti, bivši član EK i Berlusconijev nasljednik na čelu talijanske vlade, jednom prilikom prilično otvoreno uzviknuo “Hvala ti, grčka krizo!”. Neoliberalizam je ekonomska politika koja teži podvrći sve aspekte društva tržištu, pri čemu se na ideološkoj razini koristi kao opravdanje za pogodovanje kapitalu, tj. za povlačenje “nepopularnih poteza” – onih koji idu na štetu “maloga čovjeka”, kao što su smanjenje radničkih i socijalnih prava, komercijalizacija i privatizacija zdravstva i obrazovanja itd. Neoliberalna se politika u Europi provodi poglavito kroz institucije Europske unije, a to se nastavlja i nakon izbijanja velike svjetske ekonomske krize 2007-8. – dapače, kriza se, kako rekospo, iako je od njezina početka neoliberalni model (kao i sâm kapitalizam) pretrpio znatne udare na svoj javni imidž, koristi kao povod za provođenje daljnjih neoliberalnih reformi.

“DOKTRINA ŠOKA” U EU Kada govorimo o “doktrini šoka” u EU, mislimo ponajprije na novi paket zakona o ekonomskom upravljanju, poznatiji pod imenom *six-pack*, koji je donijet u rujnu/listopadu 2011. Te su mjere najavljene još u ožujku 2010. godine, a već je u lipnju te godine predsjednik EK José Manuel Barroso govorio o “tihoj revoluciji”, nakon što je prijedlog EK o *six-packu* podržalo Europsko vijeće (u kojem sjede šefovi svih država-članica). No samom *six-packu* je prethodio tzv. *Euro plus pakt* u ožujku 2011., koji su prihvatile 23 članice EU (sve osim, iz različitih razloga, Velike Britanije, Švedske, Mađarske i Češke). Taj se pakt izvorno zvao *Pakt o kompetitivnosti*. “Kompetitivnost” je jedan od ključnih ideoloških termina EU neoliberalnog novogovora (o čemu više u nastavku), zajedno s “fleksigurnošću” (što je termin koji je zamijenio stariju “fleksibilnost”, a označava, ukratko, fleksibilnost radne snage, tj. smanjenje radničkih prava na svim razinama), koja također igra bitnu ulogu u ovom paktu. Pakt je zamišljen kao lista konkretnih mjera koje su se pojedine države-članice obavezale provesti kako bi popravile svoju fiskalnu (proračunsku) stabilnost i kompetitivnost. Među zadaćama toga pakta je bilo podizanje dobne granice za odlazak u mirovinu i ukidanje indeksacije plaća, tj. odustajanje od prilagođavanja plaća inflaciji, što znači da bi realne radničke plaće zapravo padale (iako se to odnosi na svega nekoliko manjih zemalja u EU jer drugdje toga ili nema ili je već prije uklonjeno), a u paktu se također prilično otvoreno govori o zaustavljanju rasta plaća, o smanjenju plaća u javnom sektoru, o reduciranju troškova rada kroz ograničavanje kolektivnog pregovaranja, o potrebi povećanja produktivnosti rada putem deregulacije (tj. smanjenja raznih pozitivnih propisa koji ograničavaju

Prešutna je pretpostavka da je kriza egzogenog karaktera, da dolazi kao kakva meteorološka činjenica i da nema veze sa strukturnim ekonomskim odnosima

ŠESTEROGLAVA AŽDAJA SIX-PACKA

PAKETOM MJERA KOJE SU DONIJETE POČETKOM JESENI EUROPSKA UNIJA JE DIREKTNO POČELA PROVODITI "DOKTRINU ŠOKA" KOJA BI TREBALA UVESTI NADZIRANJE NACIONALNIH PRORAČUNA, SMANJENJE RADNIČKIH PRAVA, PRIVATIZACIJU JAVNOG SEKTORA, DEREGULACIJU FINANCIJSKOG SEKTORA I MNOGE DRUGE MJERE

samovolju kapitalistâ) i o smanjivanju troškova za socijalna prava, pri čemu se tu cinično eufemistički govori o "održivosti" sistema socijalnih prava, kao što se govori i o "održivom" mirovinskom i zdravstvenom sustavu, zapravo misleći na smanjenje javnih izdvajanja za dotične. *Euro plus pakt* se dotiče čitavog niza mjerâ koje se javljaju i u *six-packu* i koje će se upravo kroza nj provoditi; npr. obuzdavanje rasta plaća preko mjerâ o makroekonomskoj neravnoteži iz *six-packa*.

Pod *six-packom* se podrazumijeva paket novih zakonskih propisa koji se sastoji od pet regulativa i jedne direktive o ekonomskom upravljanju. Četiri od tih šest propisa je usmjereno na okvir za nadzor proračuna (*budgetary surveillance framework*) te strože provođenje i jačanje *Pakta o stabilnosti i rastu* (*Stability and Growth Pact*, SGP) iz 1997., koji propisuje da budžetski deficit ne smije biti veći od 3 posto BDP-a, a javni dug više od 60 posto BDP-a. Dva propisa se pak odnose na monitoring i kontrolu "makroekonomske neravnoteže" u zemljama-članicama. *Six-pack* će najviše utjecati na članice eurozone, s obzirom na to da se SGP i odnosi na članice eurozone i EMU (Europsku monetarnu uniju), no ne samo na njih. Od rečenih 6 propisa, dio se odnosi samo na članice eurozone (tj. zemlje koje su uvele euro i potpisale su SGP), a dio na sve članice EU (npr. okvir za nadzor proračuna).

"RECEPT ZA KATASTROFU"? *Six-pack* je konačno donijet krajem rujna/početkom listopada 2011., nakon godinu dana natezanja i dodavanja amandmanâ, a sve to nakon prijedloga Europske komisije, koja jedina ima pravo predlagati nove zakone u EU. Donošenje odluke u Europskom parlamentu 28. rujna nije bilo jednoglasno jer su neki zastupnici ispravno argumentirali da mjere štednje nisu recept protiv krize, a Ujedinjena europska ljevica/Nordijska zelena ljevica, lijevo krilo Europskog parlamenta, *six-pack* je nazvala "receptom za katastrofu". Sedamdeset i sedam NGO-a i sindikata, među kojima npr. francuski i europski ATTAC, francuski sindikat CGT i talijanski sindikat FIOM-CGIL, zakone su nazvali "antidemokratskima". Europska konfederacija sindikata (*European Trade Union Confederation*, ETUC) je još u listopadu 2010. izjavila: "Ekonomsko upravljanje, koje trenutno predlaže Komisija, nije ništa drugo doli rezovi, rezovi, rezovi: smanjivanje plaća, smanjivanje broja poslova, smanjivanje propisâ protiv lakog otpuštanja radnikâ, smanjivanje socijalne zaštite, smanjivanje izdataka za javne usluge. Svi se ogromni troškovi krize prebacuju na grbaču radnikâ". ECB (*Europska centralna banka*) je, naravno, *six-pack* podržala, ali ga je istodobno i kritizirala što je u nekim segmentima preneodređen i nedovoljno strog (!), tj. što ostavlja Europskom vijeću previše mogućnosti za proizvoljne procjene, što onda omogućuje nedosljednost i dopuštanje iznimaka.

Tri su ključna dijela *six-packa*:

1) nadzor nad nacionalnim proračunima (kako bi se osiguralo da svi budu dovoljno neoliberalni i da se u trenu krize strogo provode mjere štednje)

2) strože provođenje *Pakta o stabilnosti i rastu* (proračunski deficit do 3% BDP-a, javni dug do 60% BDP-a)

3) rano traženje uzrokâ potencijalne "makroekonomske neravnoteže", problemâ u "kompetitivnosti" i opasnosti za ekonomsko "zdravlje" pojedinih članica

Nadziranje proračunâ pojedinih zemalja-članica, koje bi trebalo počinjati svake godine u travnju, a naziva se *europskim semestrom*, do prije nekoliko godina je bilo potpuno nezamislivo premda je to Europski okrugli stol industrijalaca (*European Roundtable of Industrialists*, ERT), jedna od najjačih lobističkih grupa europskog krupnog kapitala, predlagao još 2002. No to prije šoka koji je izazvala kriza nije moglo proći, na žalost samih kapitalista i pojedinih članova EK koji su to isticali i u javnosti. Nadzor proračuna znači, konkretno, da će svi proračuni pojedinih država-članica EU, prije nego što dođu na razmatranje na nacionalne parlamente morati proći razmatranje i dobiti odobrenje institucijâ EU, koji će kroz taj proces morati verificirati "primjerenost" dotičnoga proračuna. To jest, morat će ocijeniti je li proračun dovoljno "na liniji" službene neoliberalne politike EU, kao i provodi li u slučaju krize mjere štednje dovoljno strogo – svrha mjerâ štednje (tj. smanjenja državnih izdataka za socijalna prava, javne usluge, obrazovanje, zdravstvo itd.) je prebacivanje težine i posljedica krize na leđa radništva. To je posebno bizarno u slučajevima poput Irske i nekim drugim zemljama, gdje je do deficita došlo zato što je država novcem poreznih obveznika spašavala privatne banke. Zanimljivo, Irska je prije dolaska krize 2007-8. bila isticana kao "dobra učenica", koja je poštivala sve europske propise o deficitu i javnom dugu, no to joj u konačnici nije nimalo pomoglo. Što se tiče strožeg provođenja propisâ iz SGP-a, tu je riječ o članicama eurozone i o provođenju propisâ koji su i dosad postojali, ali se zapravo nisu provodili jer su ih mnoge članice, i velike i male, često kršile. No sada se najavljuje potreba striktnog poštivanja propisa o godišnjem deficitu manjem od 3% BDP-a i javnom dugu manjem od 60% BDP-a, pri čemu se predviđaju i potencijalne kazne u iznosu od 0,2% BDP-a za pojedine članice.

RAZVOJ MAKROEKONOMSKE NERAVNOTEŽE No, osim nadziranja pojedinih nacionalnih proračuna, ono što je tu prava novost jest pokušaj da se preko mjerâ iz *six-packa* unaprijed traže znakovi "makroekonomske neravnoteže" u zemljama-članicama, čime bi se, prema mišljenju EU institucija, mogle izbjeći neke nove krize. Pritom se primjerice zanemaruje da je Irska bila, kao što rekosmo, "uzorita učenica" ili da su grčki deficit i španjolski nekretninski mjehur, koji je pukao s dolaskom krize, izravna posljedica same systemske logike funkcioniranja eurozone, pri čemu je deficit jednih zemalja (i onda njihovo bježanje u financijalizacije i napuhavanje mjehurâ, tj. u neodrživo zaduživanje kod banaka zemalja iz jezgre koje imaju suficit) izravno povezan sa suficitom drugih. Kraće rečeno, bez grčkog deficita (tj. bez toga da Grčka više uvozi nego što izvozi) nema ni njemačkog suficita platne bilance (tj. toga da Njemačka više izvozi nego što uvozi). U konačnici, smisao ulaska zemlje poput Grčke u EU i eurozonu i

jest bio u tome da EU dobije novo stanovništvo koje će se moći zaduživati i prošireno tržište, po mogućnosti s istom valutom kako bi se spriječile devalvacije pojedinih nacionalnih valuta koje su prije uvođenja eura služile kao djelomičan mehanizam ispravljanja nejednakosti u trgovanju.

Pod makroekonomskim se problemima tu smatra npr. pad "kompetitivnosti" ekonomije ili prevelika javna potrošnja, što bi, prema mišljenju EU strukturâ, moglo dovesti do ekonomskih problema u budućnosti. To ne čudi, s obzirom na to da EU strukture smatraju i da je trenutna kriza posljedica prevelike javne potrošnje, makar je to smiješno u svjetlu činjenice da do deficita nije došlo zbog javne potrošnje, nego zbog sanacije propalih privatnih banaka itd. No da bi se takve problematične pojave, iz vizure EU, unaprijed spriječile, namjerava se postaviti sustav za rano nadziranje takvih pojava, kako bi se tu moglo što ranije intervenirati u ekonomsku politiku pojedinih država-članica, preko zahtjeva da se preustroji državni proračun, tj. da se prilagodi EU ekonomskoj strategiji. Tu treba napomenuti da se rečena "makroekonomska ravnoteža" ne odnosi samo na slučaj visoke zaduženosti ili deficita (što pokriva SGP), nego da je riječ o široj slici. Osim preko godišnjeg *europskog semestra*, tj. toga što će Bruxelles ocjenjivati nacerte nacionalnih proračuna, ovo je još jedan način na koji će europske strukture izravno utjecati na ekonomsku politiku pojedinih zemalja. Preko ovakvih mehanizama EK će moći neposredno utjecati na radničke plaće, kolektivno pregovaranje (odnosno ukidanje kolektivnih ugovora ili njihovo ograničavanje na štetu radnikâ), smanjenje radničkih prava, privatizaciju javnog sektora, smanjenje izdataka za obrazovanje i zdravstvo, deregulaciju financijskog sektora itd. Ako je riječ o članici eurozone, a u budućnosti možda i za nečlanice eurozone, u slučaju nepoštivanja europskih preporuka može doći do nametanja sankcija u iznosu od 0,1% BDP-a. Tako bi se npr. moglo dogoditi da Španjolska godišnje mora platiti milijardu eura, a Portugal 170 milijuna eura. U svakom slučaju, računa se na to da će takve kazne biti ne iznimka nego pravilo, a, osim toga, članicama koje i ne dobiju kaznu (npr. zato što nisu u eurozoni) mogu se uskratiti sredstva iz europskih fondova.

INSTITUCIONALIZACIJA NEOLIBERALNOG PROGRAMA Ovime se stvara sistem koji Europskoj komisiji omogućuje zadiranje u pitanja pojedinih tržišta rada, socijalne i porezne politike i sl., na što prije nije mogla izravno utjecati, pri čemu se fiskalna pitanja pojedinih država-članica smatraju pitanjima od opće važnosti. Dakle, nacionalni proračuni više nisu samo stvar pojedinih država nego čitave EU. Ono što se, dakle, može očekivati u budućnosti, kao posljedica provedbe ovakvih odluka, je da će države-članice biti prinudene provoditi daljnje neoliberalne reforme i liberalizacije, rezati javnu potrošnju i socijalna prava, smanjivati javni sektor, spriječiti rast radničkih plaća itd. Ne treba posebno ni spominjati da europski krupni kapital, preko svojih lobističkih grupa kao što su već spomenuti ERT ili *BusinessEurope* (europska federacija poslodavaca), entuzijastički podupire ovakve mjere.

Irska i Grčka su zbog dugova u krizi stavljene pod nadzor EU, no jasno je da će preko mjera koje će se provesti kroz six-pack sve zemlje EU, bile opterećene dugovima i deficitom ili ne, zapravo postati nove Grčke

Paralelno s diskusijom o ekonomskom upravljanju, EU institucije su usvojile i novu strategiju o međunarodnoj kompetitivnosti, zvanu *Europa 2020*. To je više-manje donekle revidirana verzija *Lisabonske strategije* iz 2000. U toj se strategiji jasno vidi da se pod "kompetitivnosti" zapravo podrazumijevaju fleksibilnija tržišta rada, smanjivanje mirovinâ, komercijalizacija javnih usluga i reforma obrazovanja i znanosti kako bi još izravnije služili krupnom kapitalu. Odnos EK prema kompetitivnosti se može recimo iščitati i iz izjave Marca Butija, generalnog direktora za ekonomska i financijska pitanja EK: "Ako plaće u javnom sektoru štete kompetitivnosti i stabilnosti cijena, onda će se od države tražiti da promijeni takvu politiku. A plaće u javnom sektoru, naravno, itekako utječu na privatni sektor" (rujan 2010).

Kroz usvajanje *six-packa* dolazi do daljnje i dodatne institucionalizacije neoliberalnog programa i politike mjerâ štednje u EU. Ovim je mjerama ne-neoliberalna ekonomska politika u EU praktički stavljena izvan zakona. Riječ je o radikalnoj centralizaciji donošenja ekonomskih odluka u EU, pri čemu se demokratičnost donošenja odlukâ radikalno smanjuje, a upravljanje nad ekonomijom se još više prepušta neoliberalnim tehnokratima, tj. "stručnjacima", kao da je u ekonomiji bitna samo stručnost, a ne i namjere pojedinih "stručnjaka"; to će reći, da budemo izravni – rade li dotični "stručnjaci" u korist kapitala ili u korist naroda. Ovaj paket zakona je tobože odgovor na buduće ekonomske krize, no zapravo je riječ samo o ispunjenju dugogodišnjih zahtjeva europske kapitalističke klase i pritiska europskih struktura da se povećaju ovlasti EK, kako bi ona mogla natjerati nacionalne vlade da doista provode neoliberalni politički program i mjere štednje. Nije pritom nimalo nevažno da je donošenje ovih odluka provedeno bez praktički ikakve javne rasprave i uz gotovo nikakav odjek u medijima, kako europskim tako i hrvatskima.

DEMOKRATSKI DEFICIT EUROPSKE KOMISIJE Jasno, kada se govori o upletanju EK i strukturâ EU u nacionalne proračune i ekonomsku i socijalnu politiku pojedinih članica, problem nije u nacional-romantičarskom kukanju oko gubitka nacionalnog suvereniteta. Europska komisija je tijelo sastavljeno od (trenutno) 27 članova, koje potpuno proizvoljno odabiru vlade pojedinih članica EU. To je, dakle, jednom kada se uspostavi, nominalno potpuno nezavisno tijelo čiji se članovi, koji kada su unutra službeno više ne predstavljaju svoje zemlje, ne izabiru izravno na izborima i čiji se postupci ne mogu izravno nadzirati niti članovi opozvati. Naravno, nezavisnost EK postoji samo na papiru – u praksi su njihovi interesi i postupci isprepleteni s interesima i zahtjevima zapadnoeuropskog krupnog kapitala. To se jasno vidi u tome što je mnoštvo prijedlogâ EK zapravo *copy-paste* ranijih prijedloga kapitalističkih lobija kao što je ERT, a uska se suradnja EK s kapitalističkom klasom, uza sve unutarnje kontradikcije u istoj, ako ništa drugo, jasno očituje i u odnosu prema trenutnoj ekonomskoj krizi. S druge strane, sindikati ili udruge civilnog sektora na Europsku komisiju teško mogu ikako utjecati. Najveća je pak prednost EK, iz gledišta europskog političko-kapitalističkog establišmenta, u tome što je ona gotovo potpuno neosjetljiva na politički pritisak odozdo, npr. kroz prosvjede, štrajkove, javne kampanje i sl. Nacionalne su vlade, unatoč nedemokratičnosti same liberalne "demokracije" (u kojoj pobjeda na izborima ovisi ponajprije o financijskim sredstvima, a posljedično tome o interesima kapitala), ipak u neugodnom i osjetljivom položaju.

Nezadovoljstvo naroda će na izborima svake četiri godine na vlast dovesti drugu frakciju političke elite, a pojedinim vladama ipak nije svejedno kada im se, kao u Grčkoj, Španjolskoj ili u Hrvatskoj u proljeće 2011., pod prozorima odvijaju masovni prosvjedi, pa čak ni kada je riječ o partikularnim pobunama kao što su štrajkovi, okupacije tvornicâ, blokade fakultetâ ili oštre javne kampanje. No, kako je jasno ako ništa drugo onda po iskustvu iz revolucionarne 2011., masovni prosvjedi protiv protunarodne ekonomske politike i mjerâ štednje diljem Europe zaštićene članove Europske komisije u Bruxellesu ni najmanje ne diraju. Naposljetku, zašto i bi? Niti ih se može izravno smijeniti, niti se na njih može odozdo direktno utjecati, niti se boje izborâ. I upravo zato se daljnja institucionalizacija i jačanje neoliberalne ekonomske politike u EU provodi baš kroz jačanje ovlasti i moći Europske komisije, a nauštrb moći nacionalnih vlada. To je sve u skladu s općom EU filozofijom da su za sve negativnosti odgovorni populistički i loši potezi nacionalnih vlada te da je rješenje u povećanju moći i većem nadzoru od strane "nezavisnih", nestranačkih autoriteta iz eurokratskih neoliberalnih struktura.

Uvođenje *six-packa* je najveća promjena u ekonomskom upravljanju od uvođenja Europske monetarne unije. Njime se stvara čvrsta zakonska baza za koordinaciju europske ekonomske (neoliberalne) politike, postrožuju se, tj. konačno se počinju provoditi, mjere iz *Pakta o stabilnosti i rastu*, europske strukture dobivaju goleme ovlasti proračunskog nadzora nad pojedinim zemljama-članicama, a praktički čitava ekonomska politika svih zemalja se stavlja pod nadzor EU institucija, pri čemu se djeluje i preventivno i sankcijama. I ono što je dosada bilo izvan dohvata i izravnog utjecaja EU politike, kao socijalna i porezna politika ili pitanje radničkih plaća, kolektivnih ugovora i privatizacije i liberalizacije konkretnih sektora – sada je sve to pod kandžama EU tehnokratske neoliberalne elite. U ovim se promjenama još jednom očitovala nevjerojatna otpornost sistema, kroz paradoksalnu situaciju da se kriza neoliberalnog kapitalizma koristi kao šok koji će omogućiti uvođenje dodatnih neoliberalnih reformi.

Kroz *six-pack* se samo nastavlja i postupna erozija, već ionako od početka vrlo male, demokracije u EU. Već sada golem demokratski deficit u EU se samo još više povećava. Dok se još 2005. o europskom ustavu odlučivalo na referendumima, europska je političko-ekonomska elita izvukla pouke iz padanja EU ustava na referendumima u Francuskoj i Nizozemskoj te je, zaključivši da je prepuštanje takvih stvari na izravno odlučivanje narodu prilično opasno za provedbu svojih ideja, novo izdanje EU ustava (pod novim imenom: *Lisabonski sporazum*) četiri godine kasnije stavila na samo jedan referendum (irski, koji se morao ponoviti da bi bila izglasana "prava" odluka), a u 2011. vidimo da se čak i nacionalni proračuni, socijalna politika itd. potpuno izuzimaju izvan dohvata ionako već vrlo ograničena nadzora europskih glasača.

VRLA NOVA EUROPA Uvođenje *six-packa* nam zapravo šalje istu antidemokratsku poruku koja se na jednoj nižoj razini vidjela kroz negativnu reakciju europske političke elite na najavu mogućeg referenduma u Grčkoj u studenom 2011. na kojem bi narod izravno odlučio o pitanju grčkoga duga i članstva u eurozoni. Irska i Grčka su zbog dugova u krizi stavljene pod nadzor EU, no jasno je da će preko mjera koje će se provesti kroz *six-pack* sve zemlje EU, bile opterećene dugovima

i deficitom ili ne, zapravo postati nove Grčke. Na ovaj se način čuvena izjava Margaret Thatcher *There is no alternative* ("nema alternative") ukotvljuje u europskim zakonskim propisima, a nestaje svaka mogućnost da bi neka progresivna politička snaga u okviru EU i uobičajene parlamentarne politike mogla voditi svoju samostalnu, ne-neoliberalnu, politiku pa makar i ne pretjerano radikalnu, npr. umjereno lijevo-kejnzijsku. Što to znači za progresivne europske snage koje se bore za bolje i pravednije društvo i drugačiji ekonomski sistem, ne treba posebno napominjati.

Stupanje na snagu *six-packa* se očekuje krajem 2011. ili početkom 2012. Pitanje je samo hoće li *six-pack* konačno uvjeriti i eurofile s "ljevice", domaće i strane, da su snovi o ujedinjenoj socijaldemokratskoj Europskoj uniji, ako su ikad uopće i bili realni, ovime jednom za svagda pokopani? Ako je dosada i bilo sumnje oko toga, nakon donošenja ovih mjera je potpuno jasno – dolazi nam vrlo nova Europa koja svoje brutalno neoliberalno i nedemokratsko lice više ni najmanje ne prikriva. Sada je na narodima Europe da joj odgovore... Kod nas će jedan od načinâ za to biti i skorašnji referendum o ulasku Hrvatske u EU.

EUROPSKE INTEGRACIJE, TRANZICIJA I RAZVOJ

MODEL RAZVOJA TEMELJEN NA BRŽOJ INTEGRACIJI I POSLJEDIČNO RAZVIJANJU STRUKTURALNE ZAVISNOSTI EKONOMSKI POVJESNIČARI PROZVALI SU "RAZVOJEM NERAZVIJENOSTI"

NIKOLA VUKOBRATOVIĆ

U vrijeme pred izbore, jedno od važnijih obećanja i mjesta folklornih predizbornih retoričkih podbadanja, je pitanje privlačenja stranih ulaganja. Nema vladajuće stranke koju opozicija nije optužila da nije učinila dovoljno da privuče strane investicije ni opozicijske stranke koju njezini protivnici na vlasti nisu optuživali da svojim programom te investicije ugrožava. U svakom slučaju, bez obzira na pretjerano zaoštrenje predizborne pozicije, uloga stranih investicija u rješavanju ekonomskih problema društva ne dolazi u pitanje. Dapače, što se kriza više zaoštava, to se političari energičnije u svojim programima "borbe protiv krize" pouzdaju u spasonosno djelovanje stranih investicija na gospodarski rast.

STRANE INVESTICIJE KAO RAZVOJNI MODEL
Hrvatska je zemlja sa stalnom visokom nezaposlenošću, i druga zemlja među članicama i kandidatima za članstvo u EU po postotku mladih nezaposlenih, iza Španjolske i ispred Grčke. Povećanje nezaposlenosti posebno je eskaliralo posljednjih godina, što se dovodi u vezu sa svjetskom gospodarskom krizom. Objašnjenje je jednostavno, pad stope profita prisilio je poduzetnike da opreznije ulažu svoj kapital. Umjesto da "otvaraju" radna mjesta, oni dijele otkaze, što uzrokuje nezaposlenost. Dakle, pošto zbog pada profitne stope za novi ciklus reprodukcije nedostaje kapitala, a u ekonomskim shvaćanjima naših političara pokretač novog ciklusa može biti samo poduzetnik, kapital valja uvesti izvana. Takav uvoz kapitala naziva se i izravna strana ulaganja i njegova se neizostavna uloga u poticanju gospodarskog rasta u "suvremenom globalnom gospodarstvu" često ističe i izvan naše lokalne sredine.

No Hrvatska nije tek bilo kakva kapitalistička zemlja, ona je tranzicijska zemlja, dakle zemlja koja se u "svjetsku tržišnu utakmicu" navodno uključila tek nedavno i koja se tobože zbog toga teško snalazi u novim uvjetima. Zato Hrvatska, kao i ostale tranzicijske zemlje, stranim ulaganjima ne rješava samo ovu krizu, već i nadoknađuje inicijalnu zaostalost za zemljama "razvijene tržišne ekonomije". Drugim riječima, uporno inzistiranje na nužnosti "poticanja stranih investicija" sastavni je dio dugotrajnog tranzicijskog modela razvoja na temelju uvoza kapitala. Taj model jasno je ekspliciran u tekstu napisanom 1989. koji opisuje standardne mjere koje predlažu Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka. Prema središtima tih institucija set njihovih politika nazvan je Washingtonski konsenzus, pri čemu bi konsenzus trebao označavati objektivnu nužnost mjera koje se predlažu, a kojima "nema alternative". Dokument predlaže niz mjera koje su obično nazivaju neoliberalnim, a uključuju agresivnu privatizaciju, smanjenje javne potrošnje, kresanje socijalnih i radničkih prava, poreznu reformu koja manje opterećuje najbogatije i ukidanje ograničenja u poslovanju koja se tiču zaštite životne sredine ili sprječavanja negativnih društvenih posljedica. Drugim riječima, dokument je sasvim u skladu s ekonomskim politikama koje su tada dominirale u razvijenom svijetu.

Međutim, treba primijetiti kako su politike opisane terminom Washingtonski konsenzus bile određivane posebno za nerazvijene zemlje, konkretno za Latinsku Ameriku. No, s obzirom na dramatične promijene u to

Umjesto omogućavanja razvoja, poticanje stranih investicija, i strukturalna zavisnost koja iz toga proizlazi, pokazali su se zapravo kao prepreka akumulaciji kapitala u zavisnim zemljama

vrijeme u Istočnoj Europi, spomenute institucije nisu vidjele nikakvih problema da se isti paket univerzalnih mjera predloži i zemljama tranzicije po poznatom modelu *one size fits all*. Taj paket mjera nije trebao samo riješiti trenutne ekonomske probleme spomenutih zemalja, nego i omogućiti izlazak iz dugotrajne nerazvijenosti, koji tobože omogućava tržišna ekonomija, tim brže što je radikalnija. Pri tome je posebno istaknuta uloga izravnih stranih ulaganja koja bi trebala riješiti problem nedostatka kapitala nužnog za razvoj proizvodnih snaga u nerazvijenim zemljama.

PREPREKE AKUMULACIJI KAPITALA Washingtonski set mjera predlagan nerazvijenim zemljama nipošto nije bio historijski presedan u ekonomskoj povijesti Latinske Amerike, a još manje je postojao "konsenzus" oko korisnog, ili čudesnog djelovanja na izlazak iz kruga nerazvijenosti. Dapače, niz latinoameričkih ekonomskih povjesničara intenzivno se bavio proučavanjem ekonomskog nazadovanja pojedinih zemalja koje je išlo paralelno s integracijom u svjetsko tržište, posebno preko uvoza kapitala i privlačenja stranih ulaganja. Ovo područje već je u

Posebno je važno primijetiti kako "razvojni model" temeljen na stranim investicijama sa sobom vuče i čitav niz izrazito negativnih socijalnih efekata

kolonijalnom periodu svoje povijesti imalo ulogu područja eksploatacije za ekonomski razvitak metropole. Padom tih kolonijalnih carstava i stjecanjem formalne nezavisnosti, razvitak kapitalističke privrede bio je izravno vezan uz potrebe za sirovinama industrijski razvijenih zemalja, u prvom redu Velike Britanije, a kasnije Sjedinjenih Država. Unatoč uvozu kapitala iz industrijski najrazvijenijih zemalja, ova strukturalna zavisnost latinoameričke ekonomije nije doprinosila gospodarskom razvoju zemalja. Zašto?

Čak i kada ulazak stranog kapitala povremeno omogućava razvoj proizvodnih snaga, on ne sprječava da se proizvedeni višak vrijednosti iznosi iz zemlje, prije svega zato što se o raspodjeli dobiti odlučuje u tvrtkama majkama, tj. u razvijenim zemljama. Ionako mali dio dobiti koji ostaje u zemlji u koju se ulaže posebno je osjetljiv u trenucima krize, kada tvrtke u matičnim zemljama pokušavaju gubitke nadoknaditi u zemljama u koje ulažu pa tako reinvestirana dobit uglavnom potpuno izostaje. Uz to, tvrtke ulagači vrše sustavni pritisak na zemlju uvoznicu kapitala u smjeru smanjenja radničkih prava i poreznih davanja državi, što dodatno smanjuje sredstva koja ostaju. Naposljedku, nova zakonska rješenja, paralelno s omogućavanjem i poticanjem uvoza stranog kapitala, olakšavaju carinska i druga ograničenja robne razmjene i utječu na daljni razvoj neravnomjerne razmjene. Umjesto omogućavanja razvoja, poticanje stranih investicija, i strukturalna zavisnost koja iz toga proizlazi, pokazali su se zapravo kao prepreka akumulaciji kapitala u zavisnim zemljama i kao sredstvo ubravanja koncentracije kapitala u najrazvijenijim centrima. Ukratko, strane investicije omogućuju tvrtkama ulagačima da se nose s padom stope profita, ali otežavaju nastanak potencijalnog konkurentskog kapitala stranim ulagačima koji bi poticao razvoj proizvodnih sredstava. Zbog toga su model razvoja temeljen na bržoj integraciji i posljedično razvijanju strukturalne zavisnosti ekonomski povjesničari prozvali "razvojem nerazvijenosti".

Posebno je važno primijetiti kako "razvojni model" temeljen na stranim investicijama sa sobom vuče i čitav niz izrazito negativnih socijalnih efekata, konkretno povećanja siromaštva i smanjenja socijalne zaštite. Utrka među zavisnim zemljama oko privlačenja stranog kapitala u pravilu izgleda kao suluda trka prema dnu u razini radničkih nadnica, socijalnih, radničkih pa i generalno ljudskih prava. Kako bi se privukla njihova pažnja, potrebno je omogućiti stranim investitorima što veću stopu profita. Pošto je u slabije razvijenim zemljama to uglavnom nemoguće učiniti pružanjem boljih tehnoloških uvjeta (jer je uvođenje novih tehnologija upravo ono što se od stranih investitora traži), nerazvijene zemlje nude nisku cijenu rada, zakonske i porezne olakšice za ulagače, "fleksibilizaciju" tržišta rada (što je šifra za lakše otpuštanje) i često posebne ugovore koji ulagačima nude neke osobite povlastice na tržištu zemlje uvoznice kapitala. Neposredne socijalne posljedice politike poticanja stranih investicija u Latinskoj Americi izazvale su niz socijalnih otpora i turbulencija. U hladnoratovskom periodu taj socijalni otpor često je bio gušen državnim represijom i ukidanjem čak i formalne mogućnosti sudjelovanju naroda u donošenju finansijskih odluka.

**Europski političari
sasvim su otvoreni
i eksplicitni oko
toga kakvu ulogu su
namijenili tranzicijskom
radništvu u odnosu na
zapadnoeuropski kapital**

TRANZICIJA, INTEGRACIJA I PERSPEKTIVE

RAZVOJA Za razliku od Latinske Amerike, u Istočnoj Europi još nismo vidjeli vojne intervencije i pučeve, ali ni ozbiljniji socijalni pokret koji bi ovaj model razvoja nerazvijenosti doveo u pitanje. I to unatoč tome što je ovakav tip integracije u svjetski ekonomski sustav uzrokovao ozbiljne socijalne probleme, a pokazao vrlo upitne rezultate. Ilustracije radi, podatak koji zvuči šokantno je da je Hrvatska zapravo pri tranzicijskom vrhu u uvozu kapitala u cijelom tranzicijskom periodu, a najveća pojedinačna investicija u Hrvatsku je njemačka kupnja Hrvatskog telekoma koji je od 11 400 zaposlenih kada ga je kupio Deutsche Telekom spao na tek 5700 radnika. Čak i ako ne računamo najveći dio stranih investicija u Hrvatskoj kao što su HT i banke, europski kapital ne samo da nije donio razvoj proizvodnih snaga ili doprinio uvođenju novih znanja i tehnologija, nego je i preko hrvatskih radnika provodio "racionalizacije" u troškovima koje mu zbog radnog zakonodavstva nisu moguće u matičnim zemljama. Motiv ulagača u stranu zemlju nije i ne može biti razvojni, nego je uvijek spašavanje profitne stope, mogućnost brže zarade, kojom se često krpaju iznevjerenjena profitna očekivanja u matičnim zemljama. Zadnjih godina, Hrvatska je značajno pala na rang listi zemalja privlačnih ulagačima, u korist zemalja sa znatno nižim nadnicama, kao što je Srbija. Stoga poziv na promjenu politiku u smjeru olakšavanja stranih investicija može značiti ili zagovaranje sustavnog i drastičnog smanjenja nadnica i razine radničkih prava ili zagovaranje jeftine prodaje postojećih sredstava proizvodnje i razmjene radi kratkotrajnog krpanja državnog proračuna, a s dugoročno negativnim posljedicama po perspektive razvoja.

Političke i ekonomske integracije imaju posebno mjesto u politici stranih ulaganja. One omogućuju da se prepreke uvozu kapitala koje obično postoje među zemljama jednim potezom ukinu, bez da su potrebni neki posebni dogovori među vladama. To omogućuje ulagačima da imaju pravnu zaštitu svog kapitala unutar šireg područja na kojem vrijede jednaka pravila koja nisu podložna povremenim nezadovoljstvima stanovništva zemlje uvoznice kapitala zbog negativnih socijalnih, ali i dugoročno negativnih razvojnih posljedica stranih ulaganja. Stoga je "sloboda kretanja kapitala" jedna od "temeljnih sloboda" Europske unije, a poticanje stranih ulaganja "ključna mjera poticanja razvoja" i "osnovni dio zajedničke politike", kako ga definira Lisabonski ugovor. Ako se uzmu u obzir i ostala europska pravila koje su članice dužne prihvatiti prilikom integracije, kao što su ograničavanje državnih subvencija i poticanje privatizacije (što su, podsjetimo se, sve mjere definirane još u Washingtonskom konsenzusu), očito je da Europska unija kao model razvoja tranzicijskim zemljama nudi samo jedno – uvoz zapadnoeuropskog kapitala i njegovo preuzimanje postojećih sredstava za proizvodnju u tranzicijskim zemljama. Dakle, model koji omogućuje zapadnoeuropskom kapitalu da čuva razinu profitne stope izvozom kapitala u zemlje nižih nadnica, ili slabije razine socijalnih prava, ali stavlja zemlje u tranziciji u poziciju strukturalne zavisnosti u kojoj je akumulacija "domaćeg" kapitala znatno otežana. Naposljetku, uvoz zapadnoeuropskog kapitala pojavljuje se kao model i u onom dijelu politike EU koji se najviše propagira kao razvojni – u tzv. razvojnim fondovima, koji, umjesto da pružaju sredstva koji bi omogućila razvoj proizvodnih sredstava u zemlji primateljici, u stvari prisiljavaju tu zemlju da "sufinancira" projekte stranih ulagača koji uključuju iskorištavanje postojećih sredstava za proizvodnju ili resursa.

Dakle, ako govorimo o posljedicama europskih integracija na perspektive razvoja hrvatskog gospodarstva, ne moramo halucinirati masonske lože koje nam žele oduzeti nacionalni identitet, vjeru i kulturu. Europski političari sasvim su otvoreni i eksplicitni oko toga kakvu ulogu su namijenili tranzicijskom radništvu u odnosu na zapadnoeuropski kapital. Umjesto prašnjavih antisemit-skih teorija zavjere, dovoljno je samo da čitamo njihove svakodnevnne izjave na koje smo toliko navikli da ih ni ne primjećujemo. Stvar je samo u tome da ih naučimo čitati i razumijevati, i na njih primjereno odgovoriti.

STIPE ČURKOVIĆ

Na razini programske eksplikacije, vjerojatno nijedan aspekt ekonomske politike koju promiču institucije Europske unije nije zakučastiji niti u većoj mjeri kamufliran pravno-birokratskim meandriranjima od privatizacijske agende. Ni Europska komisija ni druge institucije EU-a nemaju formalne ovlasti za nametanje privatizacije javne imovine vladama zemalja članica. Tim netransparentnostima unatoč, Marica Frangakis i Jörg Huffs Schmid¹ ističu da institucije Unije "igraju" vrlo važnu ulogu u privatizacijskom procesu u Europskoj uniji, posebno u tekućim procesima privatizacije javnih usluga". Analiza ključnih dokumenata koji definiraju "opći okvir ekonomskih i društvenih aktivnosti" – od lansiranja projekta jedinstvenog tržišta 1985., preko Ugovora iz Maastrichta 1992. do Lisabonskog sporazuma iz 2007. godine – otkriva da u njima "sve više dominiraju koncepti liberalizacije i konkurencije (...) koji pružatelje javnih usluga prisiljavaju da djeluju poput privatnih entiteta orijentiranih na profit". (PESM, 27-8) Frangakis i Huffs Schmid ključan mehanizam promicanja privatizacijske agende pritom identificiraju u specifičnostima definicije "ekonomske aktivnosti", kojom se (deklaracijama retoričke vjernosti idealu "socijalne Europe" unatoč) u praksi poništava poseban status socijalnih usluga: "Odmah nakon što su socijalne usluge [nakon negativnih reakcija nekih članica na prethodne, otvorenije korake u tom smjeru – S.Č.] izuzete iz direktive o uslužnim djelatnostima, Komisija je u službenoj obavijesti iz travnja 2006. godine objavila kako zamišlja daljnji razvoj na tom polju, ne propustivši pritom naglasiti ulogu socijalnih usluga kao 'stupova europskog društva i europske ekonomije'. Presudno je pritom da se svaka usluga koja uključuje plaćanje – neovisno o adekvatnosti cijene i krajnjem izvoru financiranja – smatra ekonomskom djelatnošću koja se mora podvrgnuti važećim pravilima o unutarnjem tržištu i konkurenciji. Iz toga slijedi da se svaka institucija koja pruža socijalne usluge za novac prisiljena ponašati kao da je privatno poduzeće na tržištu privatnih ponuđača". (PESM, 25)

Kako većina socijalnih usluga na nekoj razini uključuje novčano plaćanje (makar i od strane države), time se gotovo sve sfere uslužnih djelatnosti koje javni sektor pruža podvrgavaju obvezujućim pravilima slobodnog tržišnog natjecanja, koncipiranih za regulaciju komercijalnih djelatnosti. "U tim se okolnostima čini logičnim da nema više razloga da se takve institucije ne privatizira". (PESM, 25)

KONCENTRACIJA KAPITALA I NESTANAK SREDNJE KLAZE

Frangakis i Huffs Schmid zaključuju da su europske institucije, "posebno Europska komisija i Europski sud pravde, unatoč nedostatku (...) formalne nadležnosti postale ključne sile u promicanju privatizacije. Može se ustvrditi da je u prvom desetljeću ovog stoljeća EU preuzela vodeću ulogu u otvaranju tržišta i privatizaciji javnih usluga te da je smijenila GATS s mjesta najmoćnijeg privatizacijskog foruma na svijetu". (PESM, 21) Takav sud potkrepljuju i makroekonomski podaci: "EU je na globalnoj razini privatizacijski najaktivnija regija, s najvećim brojem provedenih privatizacija – približno jedna trećina svih realiziranih poslova, s oko pedeset posto udjela u ukupnim globalnim prihodima od privatizacije od 1977. godine naovamo". (PESM, 14)

Da su glavni dobitnici u tim procesima prije svega velike europske multinacionalne kompanije i financijski sektor, ne bi trebalo iznenaditi. Kao ni činjenica da najpoželjniji plijen predstavljaju državni monopolisti iz telekomunikacijskog

UNIJA PRIVATNOG VLASNIŠTVA: EU I PRIVATIZACIJA

NA RAZINI ANALIZE STRUKTURNIH PRAVILA TRŽIŠNE INTEGRACIJE, UNIJA POKAZUJE SVOJ NEOLIBERALNI KARAKTER

i energetskog sektora, ali i javne usluge. U doba pojačane konkurentne borbe i niskih profitnih stopa, osvajanje novih tržišta sa stabilnom potražnjom za kapital predstavlja dobrodošlu strategiju reprodukcije i ekspanzije. Rezultat su sve naglašenija koncentracija kapitala i tendencija stvaranja oligopola, što nerijetko za posljedicu ima rast cijena za konačne potrošače. U tekstu o privatizacijskim procesima u zemljama srednje i istočne Europe iz istog zbornika, Károly Lóránt dolazi do zaključka da je "privatizacija javnih usluga (električne energije, vodoopskrbe, plina) rezultirala dinamičnim rastom cijena, znatno iznad prosječne stope inflacije, doprinoseći tako osiromašenju svih onih kojima nije uspjelo sličnom brzinom povećati svoj dohodak". (PESM, 43) Obzirom na ekonomsku situaciju većine zemalja srednje i istočne Europe, učinci privatizacije predstavljaju ozbiljnu prijetnju životnom standardu širokih slojeva stanovništva. Privatizacija javnih usluga perpetuira i produbljuje socijalne trendove koji su inaugurirani "velikim praskom" sloma "realno postojećeg socijalizma" i restauracijom kapitalističkih društvenih odnosa. Pritom kao kolateralne žrtve padaju i neke dragocjene iluzije političkih elita koje su te procese pokrenule: "Jedno od očekivanja političkih snaga koje su provele sistemske promjene bilo je da će privatizacija stvoriti snažnu srednju klasu. Nasuprot takvim očekivanjima, od privatizacije je profitirao samo vrlo uzak sloj društva. Rastuće društvene nejednakosti ne samo da nisu dovele do pojave i snaženja sve brojnije srednje klase, nego su doprinijele i nestanku dotad postojeće. Tokom tranzicijskog procesa značajan dio radništva je ostao bez posla, a samo malome dijelu je kasnije uspjelo vratiti se na tržište rada". (PESM, 43)

POS LJEDICE STVARANJA JEDINSTVENOG TRŽIŠTA Integracija istočnoeuropskih zemalja u jedinstveno europsko tržište i prije izbijanja krize i vala ofenzivnih mjera štednje počivala je na vrlo poroznim ekonomskim osnovama. U mnogim zemljama regije ona se svodila na toksičnu kombinaciju deindustrijalizacije i financijalizacije, tvrdokorne trgovinske deficite s "neo-merkantilističkim"²² zemljama jezgre Unije (prije svega Njemačkom) te rastuću privatnu i javnu zaduženost. U takvom kontekstu privatizacija socijalnih usluga, kao naslijedenih javnih struktura s funkcijom osiguranja egzistencijalne i socijalne reprodukciju na zajamčenom minimalnom nivou, za mnoge države predstavlja privlačnu (i često defoltnu) opciju u borbi protiv fiskalnih deficita. To više što njihova definicija kao "ekonomskih djelatnosti" od strane Europske komisije predstavlja snažnu polugu pritiska u smjeru njihove potpune komercijalizacije i integracije u sferu slobodnog tržišnog natjecanja. Ekonomsku i socijalnu dinamiku koja se tako oslobada vrijedi dodatno eksplicirati u kontekstu okvira obvezujućih pravila funkcioniranja jedinstvenog europskog tržišta.

Analiza sadržaja Jedinštenog europskog akta iz 1987. godine, "prve i možda najvažnije prekretnice u liberalizaciji EU-a" (PESM, 22) otkriva razmjere potencijalnih socijalnih i ekonomskih posljedica pravila jedinstvenog europskog tržišta. Jedinštveni europski akt "označava prelazak s 'pozitivne' na 'negativnu' strategiju integracije. U prvoj metodi integracije predstavlja harmonizacija različitih pravnih i institucionalnih okvira za regulaciju tržišta u zemljama članicama te stvaranje prostora zajedničkih pravila kao okvira konkurentskog natjecanja. Nasuprot

Ono što je Margaret Thatcher na samome početku političke konsolidacije neoliberalne ofenzive formulirala prije svega kao deklaraciju hegemonizacijske namjere - "There is no alternative!", s Jedinštvenim europskim aktom postalo je objektivna strukturalna datost

tome, negativna integracijska strategija gotovo isključivo se fokusira na uklanjanje tržišnih barijera, uz vrlo mali broj zajedničkih pravila. Prelazak s pozitivne na negativnu integracijsku strategiju zamjenjuje princip harmonizacije principom 'međusobnog priznanja', koji postulira da bi robe i usluge koje se proizvode i nude u jednoj od zemalja članica u skladu s važećim pravilima te zemlje, automatski trebale steći 'europsku putovnicu', tj. biti pripuštene i na tržišta svih ostalih zemalja članica, čak i ako su pravila u toj drugoj zemlji različita od pravila koja vrijede u prvoj zemlji. Prema riječima jednog bivšeg člana Europske komisije, ovaj 'princip zemlje podrijetla' zaslužan je za 'najveći deregulacijski val u ekonomskoj povijesti'. Rezultat je bio da je ekonomsko natjecanje između različitih zemalja

Pri svakoj raspravi o privatizaciji nužno je imati na umu da njezin zagovor nužno implicira i zagovor uvođenja profitnog imperativa kao vrhovne norme u sektore i društvene sfere u koje zahvaća

unutar okvira zajedničkih političkih i socijalnih pravila (na primjer, po pitanjima zaštite na radu, oporezivanja i socijalnih standarda) sve više komplementirano i transformirano u natjecanje u preoblikovanju samih pravila poslovanja unutar pojedinih zemalja (...) To je pozadina trke prema dnu u oporezivanju, socijalnom dampingu i sličnim pojavama". (PESM, 22)

LOGIKA OBJEKTIVNE NUŽNOSTI U tako zadanom okviru, standardi socijalne reprodukcije naslijedeni iz razdoblja "kejnzijanske" države blagostanja (na zapadu) ili realsocijalizma (na istoku) iz perspektive konkurentne borbe i imperativa privlačenja kapitala u zemlju, u sve većoj mjeri bivaju percipirani kao zapreke koje je nužno ukloniti u ime ekonomskog razvoja. Sva "modernizacijska" retorika političkih elita, ciklusi "reformi" tržišta rada i socijalnih prava, moralističke objave rata "kulturi zavisnosti", apologije "dinamičnosti" i "fleksibilnosti", proizlaze iz temeljnih imperativa koji su konstitutivni za samu strukturu jedinstvenog tržišta. U tržišnom režimu u kojemu svaka dodatna mjera deregulacije i pogodovanja kapitalu u jednoj zemlji članici strukturalnim automatizmom postaje standard prema kojemu su se prisiljene ravnati sve ostale, prostor za formulaciju alternativnih ekonomskih, političkih i socijalnih prioriteta nužno postaje sve skućeniji. Važan strukturalni razlog za konvergenciju između parlamentarne desnice i nominalno socijaldemokratskih stranaka u Europi leži u tim strukturalnim mehanizmima koji privilegiraju interesa kapitala pretvaraju u ekonomsko-političku "objektivnu nužnost" bez alternative, a – slijedom toga – njihovo servisiranje u politički "common sense". Odgovor na pitanje o "neoliberalnom karakteru" Europske unije stoga je potrebno potražiti prije svega na razini analize strukturalnih pravila tržišne integracije. Neovisno o retorici i ideološkim deklaracijama njezinih političkih elita, Europska unija *na toj* se razini analize otkriva kao projekt s konzistentnom agendom. Ono što je Margaret Thatcher na samome početku političke konsolidacije neoliberalne ofenzive formulirala prije svega kao deklaraciju hegemonizacijske namjere - "There is no alternative!", s Jedinštvenim europskim aktom postalo je objektivna strukturalna datost. Nakon prelaska tog praga, neoliberalne reforme u sve manjoj mjeri ovise o karizmatskim figurama političkih "vizionara" kao nosiocima i instancama ideološke legitimacije neoliberalnog projekta. Daljnji razvoj stvari prepušten je logici "nijeme ekonomske prinude" i pragmatizmu političkih tehnokrata, neovisno o nominalnom političkom predznaku i retoričkim preferencijama stranaka iz kojih su regrutirani. Logika "objektivne nužnosti" postaje dostatnim jamcem njihova političkog samodiscipliniranja i "ispravnih" poteza unutar zadanog okvira.

SMANJENJE POREZA NA PROFIT I REFORME RADNOG ZAKONODAVSTVA Posljedica toga je da deklarativno zajamčene slobode zemalja članica i lokalnih vlasti "da javne usluge oblikuju sukladno vlastitim potrebama i preferencijama za koje okvir unutarnjeg tržišta ne vrijedi tako u sve većoj mjeri postaju fiktivne i pukom retoričkom ljuskom". (PESM, 27) U konkurentskoj borbi za privlačenje kapitala, države smanjuju poreze na profit i provode reforme radnog zakonodavstva. Prvo za redovitu posljedicu ima fiskalne poteškoće koje vode u rast javnog duga, "kompenzaciju" izgubljenih prihoda uvođenjem

(ili dizanjem stope) poreza na dodanu vrijednost, rezanje socijalnih usluga i privatizaciju javne imovine. Drugo slabi položaj radnika u odnosu na poslodavce. U sinergiji predstavljaju snažne poluge pritiska na životni standard većine stanovništva. Mjere štednje kojima europske države, u skladu s "preporukama" Europske komisije i ECB-a, pokušavaju spriječiti eskalaciju krize državnog duga i tako umiriti bankare, ne predstavljaju za krizu specifični *novum*, nego daljnje produblivanje davno prije trasiranih procesa neoliberalnog napada na standard socijalne reprodukcije radništva. Privatizacijske sheme su važan aspekt tih procesa. Osim što otvaraju nova područja kapitalu, doprinose slabljenju radničkih organizacija i stvaranju povoljnije klime za daljnje revizije i reforme radnog zakonodavstva. Riječima Malcolma Sawyera: "Ostvarenje fleksibilnijeg odnosa između kapitala i najamnog rada 1980-ih postaje ključnim pitanjem. Pretpostavljalo se da će to dovesti do smanjenja troškova i poboljšanja profitabilnosti. Sindikati su u pravilu u javnom sektoru bili u relativno jačem položaju nego u većini privatnog sektora. Posljedično, privatizacija je oslabila položaj sindikata i indirektno doprinijela fleksibilizaciji odnosa između kapitala i najamnog rada. Na općenitijoj razini, promijenila je pravila igre u privatiziranim sektorima i uvela veći stupanj konkurencije, posebno u pogledu najamnog odnosa između kapitala i rada. Slabljenje snage sindikata bila je važna tema Thatcherine vlade. Mnoge promjene u zakonodavstvu kojim se reguliraju industrijski odnosi dizajnirane su s namjerom slabljenja uloge sindikata. Te promjene išle su ruku pod ruku s obuhvatnim privatizacijskim programom. I doista, korištenje privatizacije kao sredstva za obuzdavanje moći sindikata 1980-ih se redovito navodilo kao važan motiv za privatizaciju u Velikoj Britaniji. Tatahi zaključuje da 'implementacija privatizacijskog procesa uključuje reorganizaciju i restrukturiranje odnosa snaga. Kao posljedica, odnos snaga se promijenio. (...) Privatizaciju i njezine učinke nemoguće je ignorirati kao faktore u povećanju fleksibilnosti na tržištu rada. Odnos snaga time je pomjeren u korist kapitala, s bitno oslabljenim radništvom kao posljedicom.'" (PEM, 74-75).

DIKTAT PROFITA

No, dalekosežne posljedice privatizacije po životne uvjete radnika gornjim popisom još nisu iscrpljene. Institucije socijalne zaštite, relativno visok stupanj radničkih prava, aktivna redistribucijska politika i ekspanzivan javni sektor, koji su u Europi uspostavljeni nakon Drugog svjetskog rata, za posljedicu su imali u prethodnoj povijesti kapitalizma nepoznat stupanj relativne autonomije radništva od neposrednih diktata kapitala. Dio javnog sektora pružao je upotrebne vrijednosti koje nisu bile vezane uz robni oblik: nisu se razmjenjivale za novac. Zdravstvena skrb, obrazovanje i slične usluge služile su neposredno društvenoj reprodukciji i imale su status socijalnih prava. Financirane su iz poreznih prihoda, a profitni motiv nije igrao ulogu. Privatizacijom se ne poništava samo institucionalno nasljeđe iz tog perioda (koji neki autori – pomalo neoprezno – nazivaju i razdobljem "klasnog kompromisa"), nego se fundamentalno mijenja i unutarnja logika njihova ustroja i konačne svrhe. Kapitalistička proizvodnja temelji se na profitnom motivu. Odluke o proizvodnji ne počivaju na procjenama o društvenim potrebama, nego na projekciji očekivanih profita. Komodifikacija nekog proizvoda rada znači da se njegova distribucija i alokacija odvijaju preko tržišta, *isključivo* u razmjenu za novac. Drugi kriteriji ne ulaze u račun. Društvene potrebe koje ne prati adekvatna platežna moć, s gledišta kapitala su nepostojeće. Usmjeravanje proizvodnje na servisiranje potražnje dijelova stanovništva s platežnom moći s gledišta kapitala *jedina* je racionalna poslovna strategija, neovisno o eventualnim posljedicama po reprodukciju društva u cjelini. No, tek kroz prizmu društvene reprodukcije postaju očiti razmjeri i težina društvenih uloga u slučajevima privatizaciji sektora poput zdravstva, obrazovanja, energetike, vodoopskrbe, javnog prijevoza, a odnedavno čak i vojnih i zaštitarskih "usluga". Obujam

proizvodnje, dostupnost i kvaliteta proizvoda ili usluge, s gledišta kapitala su drugorazredni problemi, koji će, po potrebi, biti riješeni u skladu s imperativom maksimizacije profita. Na početku ciklusa proizvodnje stoji uloženi novac, na njegovom kraju ista suma novca uvećana za profit. Proizvedena roba je u toj putanji samo međukorak i nužno zlo, koje s gledišta kapitala nema druge svrhe i smisla postojanja od toga da se na kraju procesa ponovno razmjeni za novac. Restrukturiranja i rekonfiguracije proizvodnje i radnog procesa, odluke o vrsti proizvoda i usluga, podliježu isključivo diktatu tog imperativa i jedino njime se rukovode.

Sukladno tome, pri svakoj raspravi o privatizaciji nužno je imati na umu da njezin zagovor nužno implicira i zagovor uvođenja profitnog imperativa kao vrhovne norme u sektore i društvene sfere u koje zahvaća. Logika kapitalističkog načina proizvodnje sve druge obzire i vrijednosne motive delegira na drugorazrednu poziciju ili ih osuđuje na potpunu irelevantnost. Suverenost privatnog vlasništva njihovo eventualno uvođenje izvana, putem demokratskog procesa, čini vrlo teškim, ako ne i nemogućim. Privatizacijom sve ingerencije i prava odlučivanja bivaju predane u ruke kapitala.

Iz toga proizlazi da i svaka rasprava o Europskoj uniji mora posvetiti adekvatnu analitičku pažnju njezinoj aktivnoj ulozi u promicanju širenja i produblivanja privatizacijskih procesa. U mjeri u kojoj njezine centralne institucije postuliraju privatizaciju kao poželjan cilj, implicitno nameću i imperativ profitnog motiva kao poželjnu centralnu logiku restrukturiranja širokog spektra društvenih odnosa i organizacije i distribucije ukupnog društvenog rada, uza sve socijalne posljedice koje to podrazumijeva. A to znači da su i politički i teorijski sporovi o karakteru Europske unije i poželjnosti eventualnog ulaska u nju dužni voditi računa o tim ključnim aspektima njezine arhitekture i društvene logike na kojoj počiva. Propust da se to učini, vodit će samo uvijek iznova u začarani krug potrošenih ideoloških recitala.

1 Marica Frangakis i Jörg Huffschiid, Privatisation in Western Europe, u: Marica Frangakis, Christoph Hermann, Jörg Huffschiid i Károly Lóránt (ur.), Privatization against the European Social Model: A Critique of European Policies and Proposals for Alternatives, 2009., Palgrave Macmillan. U svrhu smanjenja broja fusnota ostali citati iz ovog zbornika bit će označeni kraticom 'PEM' i brojem stranica u zagradama. Osim članka Frangakis i Huffschiida, iz navedenog zbornika u tekstu će biti korišteni i citati iz članka Károly Lóránt, Privatisation in the Central and East European Countries te članka Malcolm

2 Za elaboraciju odnosa između zemalja europske jezgre i periferije, po osi podjele na različite "režime akumulacije" i njihove strukturne veze i asimetrije, vidi: Joachim Becker i Johannes Jäger, From an Economic Crisis to a Crisis of European Integration, 2011.; http://www.iippe.org/wiki/images/b/b7/CONF_2011_Joachim_Becker.pdf Sawyer, Theoretical Approaches to Understanding and Explaining Privatisation.

ANDREJA ŽIVKOVIĆ

"Evropa nema alternativu" – to je *la pensée unique* koja dominira političkim životom Hrvatske pred referendum o ulasku u EU. Poput ideje o tranziciji u tržišni model, Evropa se smatra odredištem do kog tek treba stići, jednom zajednicom mira i prosperiteta. Zapravo, Hrvatska je već "u Evropi" preko četiri decenije i ostaje tamo odakle je i krenula – u zavisnosti od evropske imperije.

U ovom članku predstavimo kratku historiju evropskih integracija pre evropskih integracija. Historija evropskih integracija je historija rastuće ekonomske zavisnosti i periferalizacije, koja uzima oblik sukcesivne dužničke krize. Svaka dužnička kriza je bila izlika za novi talas privatizacije, otvaranje EU kapitalu da bi se otplatio dug, a sve je završavalo u sve većoj i većoj dužničkoj krizi i ekonomskoj destrukciji.

Prvi ciklus evropske integracije je stvorio uslove za nacionalistička previranja koja su uništila SFRJ. Drugi ciklus nakon 1991. je gurnuo hrvatsku ekonomiju u dužničko ropstvo u rukama EU banaka. Trenutna ekonomska kriza u Hrvatskoj je upravo kriza evropskih integracija pre evropskih integracija. Treći ciklus, ulazak u evrozonu, značice samo integraciju u *krizu evrozona*. Brzi slovenački pad u dužničku krizu nakon njenog ulaska u evrozonu 2008. nudi užasavajuću lekciju o tom što će da se desi ako Hrvatska *nastavi* sa svojom *postojećom* monetarnom politikom konvergencije s evrom.

EKONOMSKA FRAGMENTACIJA I POLITIČKA DESTRUKCIJA SFRJ

Prvi krug EU integracija počinje 1967. godine sa ugovorom o saradnji između SFRJ i Evropske zajednice (EZ, prethodnice EU), za kojim je usledio nepreferencijalni trgovinski ugovor 1970., a 1980. i preferencijalni.

Međutim, integracija je donela samo rastući trgovinski deficit sa EZ! Kako bi pokrila trgovinski deficit, SFRJ je morala da pozajmljuje velike sume novca od međunarodnih finansijskih tržišta. Ipak, posle svetske recesije 1974./75., EZ je podigla trgovinske barijere tačno u onim oblastima u kojima je SFRJ imala konkurentnu prednost (čelik, tekstilna roba, duvan i izvoz govedine i teletine).

Do kraja 1970-ih SFRJ je stagnirala, gušeći se pod bregom dugova koje više nije mogla da otplati te se okrenula MMF-u i EZ za još pozajmica.

Uz kredit, MMF i EZ nametnule su strukturna prilagodavanja – liberalizaciju i privatizaciju. Brutalne mere štednje i šok terapije su usledile od 1982. do 1985. i od 1989. do 1990., ali nikako nisu uspele da reše problem duga. 1991. nivo zaduženosti bio je jednak onome iz 1978.

Međutim, uništavanjem života miliona običnih ljudi, MMF i EZ ne samo što su stvorile uslove za nacionalistička previranja koja su uništila SFRJ, već su obezbedile i okvir u kome su se republičke partijske elite borile za prevlast.

Tokom osamdesetih, MMF i EZ su tražili i recentralizaciju federacije kako bi nametnuli tržišnu disciplinu radi otplate duga. Otvaranje svetskom tržištu od 1950-ih rasparčalo je federaciju na nekoliko autarhičnih regionalnih jedinica koje su se takmičile u grabljenju ograničenih državnih sredstava – otud i rast republičkog nacionalizma u Jugoslaviji 1960-ih godina i ustav iz 1974. koji je SFRJ preobrazio u pravu konfederaciju država.

Osamdesetih su nastala dva oprečna programa – a nijedan nije dovodio u pitanje neoliberalni program MMF-a. Naprotiv, oba su tvrdila da predstavljaju "evropske vrednosti" kako bi opravdali svoje nacionalističke ambicije.

Od početka, rukovodioci bogatijih republika i pokrajina – Slovenije, Hrvatske i AP Vojvodine – u potpunosti su se protivili recentralizaciji. Njihove vode su želele da kastriraju saveznu vladu kako ona više nikad ne bi mogla da se umeša u njihove poslove. Ovo je nazvano "konfederalizmom".

BANKROT EVROPSKE UNIJE

ILI: KAKO IZAĆI IZ EVRODEZINTEGRACIJE

Političari iz Srbije su takođe bili ekonomski liberali, ali su težili da ostvare svoje interese kroz recentralizaciju. Administrativna centralizacija bi slabijoj srpskoj privredi otvorila domaće tržište, dok bi joj jačanje savezne ekonomske vlasti po savetima MMF-a omogućilo da implementira program investicija da bi se mogla nadmetati na evropskom tržištu.

Kada je Milošević od Kosova, Vojvodine i Crne Gore napravio protektorate Beograda i kada je projekat recentralizacije poistovećen sa velikosrpskim nacionalizmom, slovenačka i hrvatska vodstva su počela da traže još labaviju konfederaciju, čiji bi jedini *raison d'être* bio da sprovede eventualno uključivanje republika u EZ.

Na taj način, Evropska Zajednica nije bila samo agens ekonomskog raspada SFRJ, već je, obećanjima o budućoj političkoj integraciji, ubrzala i njen politički raspad.

Menjanje geopolitičke mape Evrope padom Berlinškog zida ojačalo je poziciju separatista u Jugoslaviji. Međutim, kontinuirana podrška teritorijalnom integritetu Jugoslavije – tj. integritetu otplate duga – navela je Miloševića da poveruje da Evropa neće prihvatiti secesiju. Sve strane su imale dobre razloge da se pozivaju na Evropu u trci do cilja, a rezultat su bili katastrofalni bratoubilački ratovi tokom devedesetih.

EVROKONVERGENCIJA I DUŽNIČKO ROPSTVO Posle ratova, drugi ciklus EU-integracija u Hrvatskoj je tokom 2000-ih podrazumevao sve veće otvaranje stranom kapitalu i kreditima kako bi se finansiralo otplaćivanje bivšeg jugoslovenskog duga. Visoke kamatne stope, koje je EU kapital zahtevao, pothranjivale su rast zasnovan na uvozu i potrošačkom zaduživanju, ali su istovremeno uništavale industriju i zemlju gurnule u dužničku klopku opasniju nego ikad do sad.

Tako su u 2011. dugovi prema EU predstavljali 31% BDP-a, dok se celokupni spoljni dug upetorostručio sa 21% na 101% BDP-a u periodu od 1995. do 2011. Na kraju 2010. spoljni dug dostigao je cifru od 59.7 milijardi dolara, daleko više od sabranih stranih direktnih investicija koje su iznosile 34.63 milijardi dolara.

Drugim rečima, strane investicije i pozajmice podrazumevale su i prebacivanje vrednosti EU kapitalu, što je znak zavisnog razvoja, dok je konkretan oblik koji su uzimale bila kombinacija dužničke klopke i spoljne recesije.

U 2000-ima EU kapital je u Hrvatskoj – kao i u Bugarskoj, Rumuniji, Srbiji, Mađarskoj i u baltičkim zemljama – izrodio izrazito nestabilnu formu rasta, koji u ogromnoj meri zavisi od stalnih dotoka jeftinih kredita. EU finansijski sektor, koji kontrolira 90% hrvatskog bankovnog sektora, pothranio je spekulativni bum, baziran na sektoru dobara i usluga koje konzumira domaće tržište i koja nemaju bliske supstitute u uvoznim ili izvoznim dobrima te ove investicije nisu povećale izvoz (finansijsko posredništvo, maloprodaja i velikoprodaja, nekretnine). Rezultat je bio rastući deficit trgovinskog bilansa (22.6% BDP-a u 2008.), koji je mogao biti pokriven jedino novim spekulacijama, pozajmicama, stranim kreditima i SDI. U nekom trenutku balon je morao da pukne.

Logika hrvatske dužničke krize je ista kao u “perifernoj Evropi” i intenzifikuje se kroz krizu evrozone u celini.

U evrozoni spasavanje banaka nakon septembra 2008. nije rešilo dužničku krizu, nego ju je samo premestilo na leđa država evrozone, postajući tako kriza javnog duga. Mere štednje, nametnute da bi se otplatili dugovi država

Trenutna ekonomska kriza u Hrvatskoj je upravo kriza evropskih integracija pre evropskih integracija. Treći ciklus, ulazak u evrozonu, značiće samo integraciju u krizu evrozone

i banaka, su kroz snižavanje potražnje smanjile načine za vraćanje duga i tako intenzifikovale krizu. Iz tog razloga fiskalni stimulusi iz 2009. i 2011., koji su upumpali novac u bankovni sistem, nisu bili investirani u ekonomiju nego u državni dug sa visokim kamatama. Rezultat je bio stanje bankovne i državne dužničke krize u jedinstvenu dužničku krizu iz koje niko ne može da pobegne, pri čemu je Grčka samo najslabija karika u evropskom lancu. Kako je trošak državnog zaduživanja rastao, vrednost državnih obveznica je pala, što je dovelo do velikog pada vrednosti aktive banaka, a tako i do pada vrednosti dionica banaka koje su vlade dobile nakon spasavanja. To je dovelo do intenzifikacije krize državnog duga, a to je vrzino kolo bacilo evrozonu na kolena.

VEZIVANJE KUNE UZ EURO S obzirom na kolaps stranih kredita, hrvatska vlada, kao i vlade Grčke, Španije, Portugalije i Irske, morala je da uvede mere štednje (povećanjem poreza na dohodak (krizni porez) i PDV-a) kako bi mogla da servisira dug prema EU bankama. Ipak, još jednom su, kao i na “periferiji Evrope”, pritisci na potrošnju radnica i radnika, kako bi se pokrio budžetski deficit i otplatio dug, samo produbili recesiju, koja je zauzvrat oborila poreske prihode i povećala potrošnju na socijalne programe, dovodeći do spiralnog uzleta nivoa zaduženja i budžetskog deficita.

Narodni bankrot i otkazivanje svih dugovanja, nakon koje sledi nacionalizacija evropskih banaka, ne samo da je prvi korak u rešavanju dužničke krize, nego i prvi korak u borbi protiv političke diktature evropskog krupnog kapitala

Budući da se dug sada pretumbava i da se u narednih pet godina predviđa njegovo smanjenje za samo 10%, ne čudi ni to što je Standard&Poor, u skladu sa drugim glavnim rejting agencijama, krajem 2010. umanjio vrednost hrvatskih dugoročnih državnih kredita na najnižu investicionu ocenu. Kao i na “evropskoj periferiji”, to znači da krediti postaju skuplji, što otežava refinansiranje duga. Spredovi na obveznice u Hrvatskoj su reagovali na naglo povećanje spredova u eurozoni te je spred u julu i augustu povećan na nivo onog u Italiji i Španiji. Udeo kratkoročnog (visokokamatnog) javnog duga je relativno visoko na 10%, što odražava rastuću fiskalnu krizu države. Tako je hrvatska dužnička kriza sada povezana sa dužničkom i bankovnom krizom evrozone i njen budući tok će da bude određen dinamikom potonje, tj. novim talasom finansijske krize.

Stoga, kao u tehnokratskim vladama Grčke i Italije, funkcija hrvatske vlade je samo da spase evropske banke. Da bi se tok EU kredita, nužan za vraćanje dugova EU bankama, održao, prioritet Hrvatske narodne banke (HNB) je i dalje stabilnost kune. Indeksacija kune na evro funkcioniše kao garancija da dug neće da se istrgne kontroli ili da mu se redukuje vrednost zbog inflatornih pritisaka. Takođe, HNB je redukovala minimum potrebnih deviznih rezervi sa 20 na 17 procenata da bi olakšala nestašicu kredita i potakla likvidnost bankovnog sektora. Takođe je smanjila kamatne stope komercijalnih banaka na prekonocne depozite sa 0,5 na 0,25 procenata u martu 2011. da bi se stimulisalo pozajmljivanje.

Recesija je nagrizla kvalitet aktive EU banaka, ukupni odnos nefunkcionalnih kredita (NPL) dostigao je 11%, dok je odnos NPL u korporativnom sektoru u decembru 2010. iznosio 18%. Pritom, vlada je već morala da rekapitalizuje jednu banku u državnom vlasništvu do iznosa od okvirno 450 miliona evra. EBRD je nedavno izvestio da bankovni sektor i dalje ostaje prilično zavisan o spoljašnjem finansiranju i da je stoga podložan sve većem riziku zaraze i bekstva kapitala. Kao i u evrozoni, dužnička kriza banaka preti da intenzivira dužničku krizu države. Jer, dok su mere koje je preduzela hrvatska vlada zacelo potakle profite banaka, jaka kuna je zaprečila rast kroz izvoz koji bi bio potreban za smanjivanje duga, dok su mere štednje smanjile unutrašnju potražnju.

Ključ za razumevanje krize je uloga snažne kune, koja je indeksirana prema vrednosti evra. Strani krediti privukli su visoke kamatne stope. Ovi krediti mogli su biti otplaćeni jer je kuna apresirala sa visokim kamatnim stopama, držeći korak u odnosu na evro. Na taj način strani krediti su subvencionisali uvozni bum koji je tokom 2000-ih gurao ekonomiju unapred. Međutim, kako je kuna apresirala ugušila je prekogranična izvozna tržišta. Tako je sam mehanizam rasta istovremeno izmicao tle ispod hrvatske industrije i otvorio rastuću trgovinski jaz.

Potrebna za održanjem pariteta kune prema evru kako bi se predupredilo nekontrolisano razmotavanje dužničke spirale samo produbljuje dužničku krizu. Jaka valuta nameće ono što se naziva “internom devalvacijom”, odnosno štednju kao jedini način otplate duga. Privreda se nalazi na sečivu noža, između *slampa* i kraha.

Stoga je neizbežan zaključak da drugi ciklus evropskih integracija pre evropskih integracija predstavlja integraciju u evropsku dužničku ekonomiju. Jedini rezultat monetarne konvergencije sa evrom je bio gubitak kompetitivnosti u odnosu na evropski kapital i transfer vrednosti evropskim bankama, tj. strukturalno neodrživa trgovina i dužnička kriza. Dalja integracija će samo da intenzifikuje takve trendove, kao što može da se vidi iz slovenačkog iskustva.

SLOVENIJA, ŽRTVA EU Ovdje ćemo tvrditi da je sadašnja dužnička kriza Slovenije odraz krize integrisanja u EU.

Monetarna unija naterala je slabije ekonomije sa slabijim valutama, poput Grčke ili Slovenije, da fiksiraju svoje valute na višim nivoima, nivoima jačih ekonomija sa jačim valutama, poput Nemačke, učinivši tako svoj izvoz manje konkurentnim. Ovo je dovelo do porasta disbalansa širom evrozone, jer je nemački izvoz, basiran na intenzivnijoj eksploataciji radne snage i višem nivou tehnoloških inovacija i sastava kapitala, otvorio ogromne trgovinske deficite nazadnijim zemljama na svojoj periferiji.

Slovenački izvoz, koji opskrbljuje proizvodne industrije Nemačke, Italije i Austrije, imao je koristi od buma iz 2000-ih. Ipak, Slovenija nije bila u stanju da cenu radne snage drži na toliko niskom nivou kao njeni nemački, austrijski i francuski takmaci, što je dovelo do pada relativne produktivnosti, izraženog u rastućem trgovinskom deficitu. Činjenica da je deficit porastao sa -3.7% u 2006. na -7.1% u 2008. tačno u onom trenutku u kom je Slovenija ušla u evrozonu (2007.) govori dosta. Valutna konverzija izvršila je negativni uticaj na konkurentnost njenih izvoznih proizvoda, otkrivši relativni pad produktivnosti rada. Kao radno-intenzivni proizvođač, Slovenija je sve više gubila bitku sa tehnološki naprednijim i kapital-intenzivnijim proizvođačima, poput Nemačke. Tako je počela da pada u isti obrazac finansiranja svog trgovinskog deficita potrošačkim zaduživanjem, kao i periferne uvozne privrede evrozone.

Od 2007., kada je Slovenija pristupila evru i jeftinim kreditima evrozone, otpočele su orgije pozajmljivanja usmerenog mahom na građevinarstvo, hipoteke i maloprodajne industrije. Dug privatnog sektora odskočio je sa 50.8% BDP-a u 2006. na 82.7% u 2008. Rekordni nivo pozajmljivanja finansirao je talas visoko leveridžovanih otkupa preduzeća od strane menadžmenta – tj. ugovoreni dug kojim je isplaćena privatizacija prebačen je na preduzeće – što je propalo onog trenutka kada su berze popadale tokom krize i kada je balon nekretnina pukao. Najveće slovenačko građevinsko preduzeće, Slovenija ceste tehnika, i maloprodajni lanac bele i sive tehnike Merkur, propali su. Problemi su se dodatno uvećali zbog sistema kros-akcionarstva, koji je izvršio posredni uticaj na druga preduzeća i koji su banke morale da otpišu kao kolateralnu štetu, povećavajući teret lošeg duga u svojim knjigama, time izazivajući bankarsku krizu, a sa spasavanjem banaka i krizu državnog duga.

Tako su evropske integracije postavile bombu ispod slovenačkog modela rasta zasnovanog na izvozu. Budući da joj rast zavisi od spoljnih tržišta, Slovenija je sve nesposobnija da se takmiči sa tehnološki sofisticiranijim proizvođačima. Rastući životni standard finansiran nekadašnjim rastom stoji kao prepreka daljoj akumulaciji. Ipak, nije očito da bi smanjenje plata moglo da razreši problem konkurentnosti. U uslovima intenzivnog međunarodnog takmičenja, opadajućih profitnih stopa i zasićenih tržišta, radno-intenzivna proizvodnja teži izmeštanju u privrede sa jeftinom radnom snagom.

Lekcije koje mogu da se izvuku iz slovenačkog iskustva su jasne. Dalja konvergencija će dalje da smanjuje kompetitivnost hrvatskog izvoznog sektora. Puna konvergencija sa evrom će da rezultira sa nastavljaćim transferom vrednosti evropskim bankama, preko strukturalnog trgovinskog deficita i spoljnog duga. Hrvatska će, kao i Slovenija, da bi mogla da se takmiči na evropskom tržištu, morati da odstane od luksuza socijalne države. Integracija sada znači integraciju u krizu evrozone. A, kao i sa Grčkom, hrvatska dužnička kriza će da bude poluga preko koje će krupni evropski kapital da dođe u posed infrastrukture, obrazovnog, zdravstvenog i penzionog sistema kao kolaterale u otplaćivanju duga.

ZAŠTO JE GLAS PROTIV EU GLAS ZA DEMOKRATIJU

EU je trenutno uzdrmana do svojih temelja dužničkom krizom evrozone. Nije verovatno da će izbeći novi talas dužničkih kriza i neuspehe banaka, ali ono što je sigurno jeste da će vladajuće klase Evropske unije odgovoriti stežući kaiš dužničkog ropstva i razdvajajući radnike i narode Evrope kako bi ih naterali da plate za krizu.

Pod pritiskom evropskih banaka, hrvatska vlada je lani usvojila detaljan program ekonomskog oporavka da bi mogla da nastavi vraćati dugove i da bi kroz privatizaciju omogućila nove izvore prihoda za evropske banke. Zakon o fiskalnoj odgovornosti iz novembra 2010. u suštini nije nimalo različit od državnog udara koji je ECB,

zajedno sa Berlinom i Parizom, izvršio na vlade Papandreua i Berlusconijske.

Trenutna faza krize evrozone se tako spaja sa krizom duga države i sa političkom krizom demokratije. Borba protiv dužničkog ropstva tako postaje borba za demokratiju. Narodni bankrot i otkazivanje svih dugovanja, nakon koje sledi nacionalizacija evropskih banaka, ne samo da je prvi korak u rešavanju dužničke krize, nego i prvi korak u borbi protiv političke diktature evropskog krupnog kapitala, koja se iskazuje kroz mehanizam evra u njegovoj suradnji sa lokalnim elitama. Kako bi se oslobodili, narodi bivše Jugoslavije ne smeju "ući" u Evropu, već istupiti iz imperije evropskog kapitala. Ako ćemo se odupreti sopstvenom dužničkom ropstvu, moramo početi da se ujedinjujemo širom našeg regiona, u kome grčki revolt pokazuje da postoji alternativa tiraniji EU.

Dijelove teksta s engleskog na srpski preveo Mate Kapović.

Andreja Živković član je uredništva mesečnog lista *Solidarnost* u Beogradu i autor studije evrokrize *Nova faza globalne finansijske i ekonomske krize*, u *Marks21* (ur.), *Ustajte Narodi Evrope!*, Beograd: www.marks21.info/pamfleti/ustajtenarodievrope.pdf

Kulturno propagandni komplet

Redakcija

Miloš Živanović, Saša Ilić, Tomislav Marković, Saša Ćirić

Grafičko oblikovanje logotipa

Olivera Batajić

Autor fonta Mechanical

Marko Milanković

e-mail

redakcija@elektrobeton.net

www.elektrobeton.net

PISMO NOVINARKI DŽEKI ROLAND

MIXER Slučajni susret i razgovor

Zorana Janića sa izvesnim Matadorom otkriva pozadinu jednog neizvršenog atentata, i daje priliku da se zaviri direktno u srce tame

Zoran Janić

Poštovana mis Roland,

Dopustite mi odmah na početku da vam, uz dužne izraze poštovanja, kažem kako ovo pismo — budući da se ne poznajemo — pišem ne u svoje ime, već na zahtev izvesne osobe koju sam letos slučajno sreo. Pismo je, dakle, konsekvencija tog susreta i mojih razgovora s tim mladićem, koga ću nazvati Matador (pravo ime nikad mi nije rekao). Tom prilikom mi se poverio — ukoliko se za nekog ko je potpuni stranac može reći da vam se poverio — kako je ne samo imao bliski susret s vama nego da je taj susret, u neku ruku, obeležio i izmenio čitav njegov dalji život. Ovde moram da se ogradim: vaš susret se odigrao davno, pre više od deset godina, tako da je potpuno razumljivo što mladić nije mogao s punom izvesnošću da se priseti vašeg imena. No, svejedno, na osnovu nekih činjenica iz našeg razgovora (“ratni izveštac Bi-Bi-Sija, april ili maj 1999, glavna gradska ulica u Đakovici”) i male pretrage po internetu, na kraju sam ipak došao do zaključka kako ta osoba iz priče mora da ste bili vi.

JEDAN MATADOROV DAN Podsetiću vas: mesec je, dakle, april ili maj, godina ratna 1999, mizanscen je trg u Đakovici, gde upravo treba da se obavi razmena srpskih i albanskih zarobljenika. Vi ste u društvu dvojice kolega iz ekipe, jedan nosi kameru na ramenu, drugi pokretno postolje sa mikrofonom na izvlačenje (tzv. “pecaljku”). Promiče neka sitna, prolećna kiša, na vama je kratka muška jaka do pojasa, ispod koje viri karirana košulja. Stojite na ulici, ruku zavučeni u džepove i glave malko uvučene u ramena, premeštajući se s noge na nogu jer je prohladno. Osvrćete se svaki čas u pravcu iz kojeg treba da se pojave zarobljenici sa albanske strane (prisećate li se toga?). Na drugoj strani ulice već je parkiran vojni kamion, oksidno smeđe kamuflažne boje, a iza njega, na kratkom odstojanju, jedan za drugim, stoje neki beli putnički kombi i kola, okruženi malom grupicom neobrijanih civila (zarobljenici?), kraj kojih su vojnici pod oružjem. Vi ste primetno nervozni, mada očitno nastojite to da prikrijete. Možda je razlog tome kašnjenje izaslanika s druge strane (razmena je trebalo da se obavi još pre dobrih pola sata), a možda i to što vam je poznato koliko je stranih novinara i izveštaca poginulo “pod nerazjašnjenim okolnostima” od prvih dana rata u Jugoslaviji; u svakom slučaju, nije vam baš svejedno. U jednom trenutku, vi podižete kragu na jaki i nešto govorite pomoćnicima iz ekipe, a na vašoj levoj ruci načas se jasno uočava prsten (uspevate li možda da se prisettite da ste ga tada nosili?). Nalazite se na čošku niske višekratnice koja gleda na ulicu, a između nje i sledeće zgrade, isto tako niske i neugledne, prostire se nešto nalik na krležjavi park i dok tako stojite, vetar blago iza vas

njiše gole, opuštene grane drveta nalik na vrbu (sećate li se tog parka i tog drveta sličnog vrbi ispod koje ste stajali u jaki sa podignutom kragom, mis Roland?). Ravno preko puta, sa suprotne strane i malko ukoso od vas, u dvorištu zaraslom u korov uzdiže se nemalterisana jednospratnica od grube betonske opeke, što podseća na napušteni pogon ili na neku veliku radionicu (za tu zgradu gotovo sam siguran da je izmakla vašoj pažnji), na čijem gornjem spratu je niz malih prozora, kao puškarnice. (Jeste li možda primetili kako u ratu sve postaje nalik nečemu drugom, kako se ni za šta više ne može reći da postoji i jeste stoga što jednostavno jeste i što je tu: kuća nije više kuća, oblak kao da nije oblak, prozor više nije prozor? Nekako se izgubilo ono primarno tautološko svojstvo života, ono prosto i po sebi podrazumevajuće osećanje kakvo je čovek nekad mogao naći u svom disanju, pokretanju zglobova ili kolanju krvi.)

Kazujem vam sve ovo dosad onako kako mi je to ispričao Matador. Kako rekoh, razmena je kasnila već gotovo pun sat. Do ovog trenutka, ponavljam, prenosim vam samo reči tog mladića, po sećanju, onako kako sam ih od njega čuo. Za vaše lice i vaš ten kazao je kako su neobično bleđi, “poput mleka” (upotrebio je taj izraz), što mu je odmah palo u oči, kao i pege na vašem licu, na koje se više puta navraćao u razgovoru. Nalazio sam pokušao i sam da se osvedočim u to, preko vaših fotografija sa interneta, no bez uspeha — pretpostavljam da je to zbog slabog kvaliteta snimaka (zar nije tako da vam je lice posuto sitnim, jedva primetnim pegama, mis Roland?). Nemojte da vas zbunjuje ovo obilje detalja u reminiscencijama na jedan ratni reporterski dan na ulicama Đakovice 1999, do te mere pomno evociran da se čini kao da ga daje neko ko pred sobom ima filmski snimak sa vama, načinjen upravo tog aprilskog ili majskeg dana pomenute godine, ili kao da vas sagledava neki sveznajući narator u trenutku dok o vama piše pasaż iz neke priče ili romana. Istina je daleko prozaičnija, draga mis Roland (prozaičnija od svake književne proze), mada je po vas mogla biti i ništa manje kobna: naime, tog dana (aprila ili maja 1999) Matador vas je posmatrao kroz nišansko okce snajperske puške, i otud svi ovi detalji. Njegov zadatak bio je da vas smakne u trenutku dok se obavlja razmena zarobljenika, no tako da izgleda kao da je hitac stigao sa albanske strane. Nalazio se tačno preko puta vas, mis Roland, na gornjem spratu one zgrade u kojoj je nekad bio pogon, na jednom od onih malih prozora nalik na puškarnice, na koje sam vam već skrenuo pažnju. Stajao je tu u zasedi, u nemalterisanoj zgradi, čekajući na vas još od prethodnog dana. Iz baznog logora svoje jedinice (smeštene u šumici nadomak grada) bio je stigao još juče, prebacivši se do grada običnim putničkim “yugom” i izbravši na kraju upravo tu napuštenu zgradu, gde je na spratu zauzeo busiju. Pri tom je, iz predostrožnosti, na sebi nosio mrku uniformu bez oznaka, a na glavi crnu kapu koja, oblikom i bojom, podseća na kape albanskih vojnika (u slučaju da ga primeti neki neprijateljski snajperist). Uz sebe je imao jedino pušku, rasklopljenu na tri dela, i provijant. Prvim metkom trebalo je da cilja iznad srca, a drugim da “overi” pogodak. Pogadate već, mis Roland, Matador je pripadao ozloglašenim Crvenim beretkama, formaciji od koje su po zlu bili čuveniji samo “frenkijevci”, za koje vam je svakako poznato da su tih dana, uz srpsku vojsku i policiju, držali grad pod kontrolom. Odluku da ne izvrši zadatak Matador je doneo tek nakon dugih časova oklevanja, dok vas je držao na nišanu, a presudno u svemu tome, kako mi je rekao, bio je onaj prsten na vašoj ruci. Pri pogledu na njega, kroz glavu mu je u istom trenu prošlo: “A šta ako je možda udata i ima decu?” Duboko verujem da je razlog iz kojeg je taj mladić ovaj susret s vama nazvao prelomnim po njegov život, doživевši ga kao možda jedini ratni trenutak koji se može ispričati drugima bez stida (koji se uopšte može ispričati), kao nešto što ga ipak vraća u red ljudi, jeste taj izvesni suvišak značenja što ga je u tom času otkrio u prstenu koji ste nosili na ruci; verujem da je taj maleni predmet, kao simbol koji je najednom prerastao u alegoriju (simbol braka u alegoriju porodičnog života) bio sasvim dovoljan da povrati onu ratom narušenu ravnotežu u prirodan poredak stvari, potvrđujući u isti mah da je život ipak neprikosnoven kao život — da vam spasi život, mis Roland.

GLISTE U VODI Mladić je ponovo rasklopio pušku, složio delove u futrolu i s rasklopljenom puškom pod miškom, pešice, za šta mu je trebalo nekih pola sata, krenuo lagano natrag u logor, prošavši pored parkiranog “yuga” kao da nije njegov. Zbilja nisam siguran koliko se Matadoru može verovati na reč kada tvrdi kako je to učinio samo zato da bi vama dao što više vremena, znajući da će komandant jedinice poslati odmah nekog drugog da obavi taj zadatak. U svakom slučaju, u samom logoru sproveden je u neku vrstu improvizovanog zatvora, u vidu šatora podignutog na središnjem mestu bivaka (u ratnim uslovima, zbog dejstva neprijatelja, logor se preventivno selio na svaka tri dana). Drugi snajperist iz njegove

jedinice poslat je odmah da obavi zadatak umesto njega. Ovo je sada kazivanje iz druge ili treće ruke (ako uzmemo da je Matadorovo svedočenje bilo prvo): Nakon izvesnog vremena, iz pravca grada začuli su se pucnji, a nekih petnaestak minuta kasnije nastala je gužva u samom logoru; ubrzo su došla bolnička kola i nekud odvezla Matadorovog kolegu iz jedinice, za koga se ispostavilo da je ranjen tokom akcije u gradu. Po naknadnim Matadorovim saznanjima, bio je pogođen u butinu, a sam položaj prostrelne rane ukazivao je na to da ga je hitac stigao s leđa, pri bekstvu. (Sećate li se možda da ste tog dana, pri razmeni zarobljenika, čuli neku pucjavu, mis Roland?) Ranjenog kolegu iz voda Matador neće više videti sve do kraja rata, a s njim će se susresti još svega dva puta u godinama koje dolaze. Prvi put na protestu ratnih veterana u Beogradu, u gomili koja je uzvikivala parole, a drugi i poslednji put, na ulazu u glavnu beogradsku autobusku stanicu, kada se umalo nije sapleo o njega; bilo je leto, ovaj je sedeo na pločniku i, potpuno izgubljenog izraza lica i zapevajući nešto nerazumljivo, prosio.

Sad, ako vam neće biti teško da me saslušate, mis Roland, (znam da se ovo pismo odužilo), želeo bih samo još nekoliko reči o okolnostima mog susreta s Matadorom. O svom ličnom životu, naravno, nije počeo da mi priča odmah. Bio je u gostima kod rodaka u susedstvu, i pretpostavljam da je hteo tek da ubije vreme ponudivši se da mi pomogne u poslu oko prekopavanja jedne male parcele u dnu dvorišta, gde sam planirao da zasadim travnjak. Ništa na njemu nije odavalo čime se u ratu bavio, čak ni tetovaža na desnoj mišici, za koju sam kasnije saznao da predstavlja stilizovani broj pod kojim je zaveden u Crvenim beretkama, kao ni njegova gestikulacija ili smeh (da, voleo je da se smeje). I danas, razmišljajući o njemu, draga mis Roland, uprkos svim mojim nastojanjima, koliko god se trudim, ne uspevam da na njemu nadem nijedan jedini detalj koji bi svedočio o njegovoj užasnoj prošlosti — doslovno ništa, nikakav trag. Jedino je možda način na koji je imao običaj da ustrčava uz betonsku stazu, široko raskrečenih nogu, kao da je spreman da se svakog trenutka baci u stranu i zalegne u travu, govorio da se radi o treniranom vojniku. Ne mogu da zamislim šta je osećao obavljajući svoje druge zadatke (pretpostavljam sa mnogo većim uspehom nego što je to bio slučaj sa vama, mis Roland, pošto ste vi bili izuzetak). Je li to bio smišljen gest s njegove strane kada je rukom podigao pužu sa tla koje smo prekopavali i spustio ga pažljivo u visoku travu iza ograde, sa rečima: “I to je živi stvor”? Ako nije, zašto je onda sledećeg dana oštricu ašova besno zabadao oko nekog ogromnog zalutalog insekta što je unezvereno bežao, sve dok ga nije presekao napola? I zašto sam jednog dana u plastičnoj boci, u kojoj sam držao vodu, našao udavljene gliste kako plivaju na površini (priznao je da ih je on tu bacio)? Njegova biografija, mis Roland, egzemplarna je u onoj meri u kojoj inače važi za soj ljudi najčešće regrutovanih u Crvenim beretkama: kao sitni kriminalac koji je prebegao u Italiju dolazi da se pridruži jedinici, prolazi uspešno obuku i jedno vreme postaje čak instruktor. Koliko sam uspeo da shvatim, došao je na nagovor svog od malih nogu obožavanog, autoritativnog dede po ocu, penzionisanog pukovnika De-Bea, od koga mu je ostala (pošto je u međuvremenu umro), kao uspomena, kolekcija trofejnih pištolja sa zatopljenom cevi iz arsenala službe (bilo je tu ‘magnuma’, ‘berete’ i nekoliko ‘crvenih zastava’); počev od dvanaeste godine, za svaki rođendan dobijao je od njega po jedan pištolj u ukrasnoj kutiji obloženoj baršunom, sa natpisom ugraviranim na bakarnoj pločici. Prebacujemo se nekoliko godina unapred, no sad smo već u vašoj biografiji, mis Roland. Imajući sve ovo izneto u vidu, nadam se da ne mislite valjda i dalje kako je ona neobična ljubaznost koju je Milošević iskazao prema vama, pri unakrsnom ispitivanju u dvorani Haške sudnice, gde ste bili pozvani kao svedok optužbe, uistinu bila plod njegove iskrenosti, njegovog iskrenog uvažavanja vaših napora da “o kompleksnoj situaciji na Kosovu date što objektivniju sliku”? Ne verujete valjda kako iza onih njegovih laskavih reči “da možete biti ponosni na svoje izveštaje” ne stoje neki dublji, skriveni razlozi? I ne mislite valjda da se u činjenici što vas je tokom ispitivanja osvoljavao sa “mis Roland”, a ne, kako ste ne bez izvesnog ponosa u jednom trenutku istakli, sa onim uobičajenim, formalnim “svedok” (“neka svedok uzme i pogleda fotografiju...”) krije čak možda izvesna njegova “rešenost da vas zavede u sudnici”, kako to frivolno tumači jedan vaš kolega. Moram ovde da vas podsetim, mis Roland, da su Crvene beretke formirane na njegov lični zahtev, kao njegova posebna elitna jedinica koja samo njemu polaže račune, što će reći da se u toj osobi, za čije ophođenje prema vama tokom unakrsnog ispitivanja u sudnici nalazite samo reč u hvale, krije zapravo poslednja instanca naredbe koju je Matador dobio onog aprilskog ili majskeg dana u Đakovici. Nemojte se stoga zanositi da Miloševiću, ni tada dok vas je ispitivao u sudnici, a ni onda tokom ratnih dana na Kosovu, njegove službe nisu dostavile svaki neophodan

podatak o vama. Šta je mogao pomisliti uhapšeni tiranin kad vas je ugledao tamo u sudnici, mis Roland, mora da se cerekao u sebi čim se rešio da glumi toliku ljubaznost—jedna od retkih njegovih žrtava što je uspela da izmakne njegovoj šapi, sad još i u prilici da je unakrsno ispituje. I bojim se da to nije bila “intelektualna konfrontacija”, kako ste vi to formulisali, nego se vaš sabesednik smeškao iz nekih krajnje ličnih, ako hoćete ciničnih razloga, uživajući u prizoru pred sobom. Metaforično govoreći, onaj hitac stigao vas je u ovalnoj sudnici Tribunala, mis Roland, uprkos onim staklenim pločama što se uzdižu od poda do plafona, otpornim na metak, kojima je prostor za suđenje bio odvojen od publike. Taj hitac nije vas ubio ni ranio, samo vas je bacio pred Miloševićeve noge.

*

Vreme je da privedem konačno ovo pismo kraju. Jedan pesnik kaže kako “svaka čestica vremena nosi u sebi beskonačnu dimenziju”, što je samo nešto manje melanholična varijacija—i stoga po nas utešnija—onog ničeanskog učenja o večnom vraćanju istog. Ono što mene ovde zanima jeste ne toliko pesnička, ni filozofska, koliko najobičnija ljudska istina zašto je Matador izabrao baš mene da bi mi sve ovo ispričao. Nemojte misliti da ga nisam i to pitao. “Želeo bih da joj se nekako izvinim”, tako je rekao. Moje najdublje uverenje—ne toliko racionalna misao koliko želja da u to verujem—jeste da je on od vas, mis Roland, očekivao zapravo da mu udelite ne izvinjenje, nego neku vrstu oprosta i iskupljenja. Da li je uopšte na vama da mu tako nešto date ili ne, naravno, sasvim je drugo pitanje. **E**

FAMA O TRICIKLISTIMA

CEMENT Književni podmladak pod patronatom Dobrice Ćosića poznat kao grupa P-70 proslavio je prvi rođendan objavljivanjem zbornika pod naslovom *Peti novembar*. Reč je o jednom od najlepših primeraka praznog mesta za koje je smisljeno reći da nešto predstavlja—dokument o događaju koji je postao ključan i pre nego što se desio i kvalitetu nevidljivom za procenu, ali vidljivom za politički uticaj i njemu sklone sledbenike

Milica Jovanović

Peti novembar, istorijska publikacija (grupe P70), Via Print, Beograd 2010, darežljivošću JP “Službeni glasnik”

Istorija se ne ponavlja, ali se rimuje
Mark Tven

Svodeći književnoistorijske račune za deceniju na izdisaju, zainteresovani čitalac mogao bi se bez mnogo muke složiti sa profesorom Aleksandrom Jerkovim, prema čijem je sudu ključni događaj u književnosti Srba i onih koji se tako osećaju, pojava grupe P70 - Proza na putu. Konačno su se stekli uslovi za dugoočekivanu generacijsku smenu koja bi mogla imati značajnije posledice, smatra Jerkov, od onog poslednjeg pokušaja pisaca iz osamdesetih, korumpiranog i obesmišljenog iznenadnom i neočekivanom pojavom devedesetih. Munjevit uspeh grupe, okupljene pre nešto više od godinu dana, izvanredna medijska i institucionalna pažnja, ocenjuje Jerkov, upravo je stvar vidljivog i nevidljivog književnog kvaliteta, te besprekornosti namera. I tako je P70, petočlana grupa pisaca i kritičara mlade generacije dobila priliku da svoj prvi rođendan proslavi izdavanjem zbornika *Peti novembar* (Via Print i JP Službeni glasnik, 2010). Omeđen deklaracijskom preambulom i pogovorom (A. Jerkov), Zbornik je, sa svojih dvestotinak strana, bez sumnje jedan od najlepših primeraka praznog mesta za koje je smisljeno reći da nešto predstavlja—dokument o događaju koji je postao ključan i pre nego što se desio i kvalitetu nevidljivom za procenu, ali vidljivom za politički uticaj i njemu sklone sledbenike. Ujedno, zbornik *Peti novembar* predstavlja i dokument posledica devedesetih u Srbiji, čija pojava, jezičkom performansu, i danas insistira na sopstvenom *događanju*.

Zbornik otvara pseudomanifest grupe, treća, prečišćena interpretacija puta kojim se češće ide u Srbiji. Žanrovskom raznovrsnošću Okupljeni će dokazati da umeju da poštuju razlike, štaviše, da u različitosti temelje svoju motivaciju, dok će banalnim kontradikcijama (srodnost nije namerna ni slučajna, uspeli smo u nemogućem) i mistifikacijom *stvarnog razloga* za okupljanje osvojiti sublimno mesto organskog jedinstva *rascepljenih strana* srbijanske književne scene, nad kojima u mudrosti brinu. Sličan diskurs iz najboljih ratnohušakačkih epizoda *Politike* i *Večernjih novosti* devedesetih, u kojem se igra paternalistička uloga pomiritelja posvađanih Srba dok se u istom dahu jedna od “rascepljenih” strana poništava kao otpadnička, sramna, bezumna—na sličnom mestu i poentira: viktimizacijom sopstvene pozicije osuđene na mističan uspeh, silama mraka i haosa uprkos. “Svesni smo da Put kojim smo krenuli deluje kao nemoguća misija, i to nas dodatno motivise da na njemu istrajemo”, zaključuje kolektivni autor u uvodnom tekstu *Umesto manifesta*. Šta zaista čini misiju ovog Puta i kakve su prepreke zbog kojih ona deluje nemoguće, autori ne otkrivaju—da li je to rekonstrukcija raspalih “sistema vrednosti” nad kojima lamentira P70, ekonomski prosperitet teško osiromašenog društva, ili makar onog njegovog dela zaduženog za umetnost, “sferu prividno najmanje neophodnu za puko preživljavanje”, konačno, nije ni važno. Najviše pažnje—ne samo u ovom pseudomanifestu, već i u najvećem broju javnih istupa članova—P70 posvećuje onoj prepriki koju su autori nazvali “rascepljenost književnosti”, odnosno “književnost podeljena na neprijateljske tabore”. Teorijski uvod u osvajanje tog mesta sublimacije razlika, samo opažanje sukoba i rascepljenosti kao nečeg inherentno lošeg po književnost, scenu, društvo u celini itd.—postavljen je interpretacijom rascepa kao posledice dva različita motiva protagonista: jedni, naime, trče za dotacijama a drugi za čitaocima. P70 se ne pridružuju ni jednoj strani, čime dokazuju svoju neutralnost, već pokušavaju da ispune svoju misiju čuvajući “stvaralački dignitet”, odnosno navodeći dotacije i čitaoce da trče za njima. Po svemu sudeći, to im je već i pre Velikog Okupljanja pošlo za rukom. Umesto neprijateljskih, stranih dotacija, odnosno, kako ih autori P70 označavaju, *ideološki motivisanih dotacija*, Mala braća srpskih triciklista uživaju politički nevine dotacije državnih institucija koje prepoznaju njihov kvalitet. A za kvalitetom, naravno, stižu i čitaoci. Znatno oprezniji, pa time i opširniji interpretativni zahvat nalazi se na kraju zbornika i, mada je nominalno posvećen grupi P70, zapravo više govori o samom autoru pogovora, profesoru Filološkog fakulteta u Beogradu, Aleksandru Jerkovu. Ovim tekstom Jerkov opravdava svoj *grafološki* pristup analizi narativa P70, u pokušaju da unapred definiše okvir istorije koja se još nije desila ali se nužno mora desiti. Ispod naslaga nejasnih, za poređenje sasvim neprimerenih detalja iz istorije srpske književnosti te zlovoljnih ekskursu o nasilnom političkom/ideološkom mešanju u razgovor o književnosti, nepažljivi čitalac neće naći mnogo više od gotovo homoerotskog hvalospeva, naivnog u sopstvenoj samorazumljivosti. Politička pozicija profesora i mladića koje promovise, međutim, nije naivna, iako neartikulisane fraze i nevinost opštih mesta mogu zvučati u najmanju ruku nevešto. Jerkov tako primećuje da se Okupljanje grupe P70 odigralo “usred društvenih poremećaja koji ne prestaju od početka devedesetih”, ignorišući *okupljanja* koja su upravo i poremetila društvo još s kraja osamdesetih, kada su udareni teorijski temelji progonu nesrpskog, izdajničkog, stranoplačeničkog i kada je polupismeni patriotluk u puzećem državnom udaru počeo da preuzima institucije kulture, univerzitete i arhive, krojeći novu stvarnost i lepšu i stariju prošlost savremene Srbije. Jerkovljev politički motiv pravdanja estetski naizgled neupitnih vrednosti Okupljenih u P70, nespretno je suspregnut u površan književnoteorijski psalm delima koja su već *uočena*, jer su objavljena, ali i onima kojima se obećava uočenost čim iz “zagonetnosti” predu u napisanost i objavljenost i tako “dopuste sebi da budu ono što jesu”. Ovaj poziv za *izlazak iz ormara* upućen je Marku Krstiću, pokretaču grupe i piscu “o kojem se još ne može pisati kao o piscu”, *Politikinom* kritičaru poezije i izvršnom uredniku Službenog glasnika, skrojenom po modelu savremenog srpskog “mladolidera” koji je, kako Jerkov nevoljno ali ispravno uočava, najslabija karika P70—Krstić se, naime, u svojim istupanjima ukazuje kao čisto politička figura, katalizator Okupljanja i oficir za vezu sa državnim infrastrukturom. “Tumač Dobrice Ćosića”, prema rečima Jerkova, preuzeo je “oksimoronsku” ulogu nepisanja, žrtvujući neotkriveni talenat snu o promenama o kojima, dođuše, sanja cela grupa, mada ne tako intenzivno. Ipak, Marko Krstić, “osmeh sa šeširićem i ešarpom oko vrata”, ujedno je i “čovjek novog vremena”, koga “uspeh projekta upisuje po skraćenom postupku u književno trajanje”.

Nastojeći da dokaže kako je ideologija nekakva demonska sila kojoj P70 uspešno odoleva, Jerkov vozi neverovatno slalom

između neimenovanih autora Betona (arhi-neprijatelja P70 a time i svega što je dobro, lepo, pravedno i srpsko), takođe neimenovanog Kusturice, narodnog supermena u borbi protiv zlog svetskog poretka, globalizacije i “neokapitalističke propagande” i, konačno—Svetislava Basare (!?). Sećanje na starog druga i sve ono što je moglo biti da ga drug nije prezreo (Jerkov, *ab iratio*: “To mora biti napisano što god Basara pisao o meni. Jednom će se postideti ili ražalostiti jer se zlom na dobro ne uzvraća”), do te mere je uzburkalo profesorove emocije da je zapostavio osnovni motiv Pogovora, pretvarajući ga u ličnu prepisku sa, danas otuđenim, drugarima s faksa.

Između ova dva političko teorijska graničnika ukazala se zjapeća praznina, pa su u nju urednici/članovi grupe P70 natrpali kritike, obrazloženja priznanja, stare i nove autorske tekstove samih članova ili nepridruženih prijatelja, pojačavajući legitimitet kroz Dimitrija Vojnova, Milenu Marković, Ajlu Terzić, Sladanu Ilić, Gorana Petrovića i druge. Označeni kao “prijatelji” i smešteni u poglavlje nazvano “Herceg Novi”, ovi autori verovatno su ustupili svoja autorska prava kružoku P70.

Međutim, tekstovi onih koje će diskurzivna pozicija P70 označiti kao “neprijatelje”, smeštene u poglavlje “Subotica”, uzeti su bez pitanja ili, kako to *naš narod* ume da kaže, ukradeni su. Gotovo polovinu zbornika čini nekoliko polemika koje su članovi grupe, *ničim izazvani*, vodili sa svojim, odnosno ideološkim neprijateljima Dobrice Ćosića, *pater patriae*. Polemika vođena na stranama *Politikinog* Kulturnog dodatka uzoran je primer toka “misije P70” koja se, pod viktimizacijskim geslom, odvija u izuzetno naklonjenom ambijentu *mainstream* medija; polemika o jeziku koju je inicirao Marko Krstić (*Danas/Beton*) primer je karakteristične neobrazovanosti i neupućenosti najglasnijih “branitelja” srpskog jezika. Konačno, rasprava vođena na stranama nacional-socijalističkog tabloida *Pečat*, u kom je čitav temat posvećen lažnoj tvrdnji da Narodna biblioteka Srbije sprovodi “kulturni genocid nad Srbima” odstranjujući iz korpusa srpske književnosti srpske pisce izvan Srbije, predstavlja onaj simbolički čin koji će P70 zapravo i stvarno odrediti u istoriji—ne onoj koja se “još nije desila”, već onoj čiji je refren već tako dobro poznat a rimuje se sa brbljanjem profesora i akademika o ideološkoj nevinosti militantnih regruta.

Baš kao i njihovi prethodnici, i nova generacija autora zauzela je mesta u državnim *jaslicama*, gde se književnici i kritičari proizvode kao već tiražni i uticajni. Opojna moć *Večernjih novosti*, *Politike*, Službenog glasnika, neprozirnih subvencija i *poreskih olakšica*, družba slavni i huk klićuće mase. Ko bi umeo tome da se odupre. **E**

STARINA NOGO I DELI KOLJEVIĆ

Rečnik paraknjiževnih termina

ŠTRAFTA U rubrici štrafta Tomislav Marković se pozabavio još jednim novepečenim paraknjiževnim terminom, pesnička hajdučija, koji je skovao Svetozar Koljević pišući panegirik Rajku Petrovu Nogu. Saša Ilić se bavi figurom neprijatelja u srpskoj kulturi na primeru filma *Neprijatelj Dejana Zečevića*, u čijem stvaranju je učestvovao i član grupe P-70 Vladimir Kecmanović

Tomislav Marković

PESNIČKA HAJDUČIJA—pojam koji koristi Svetozar Koljević u tekstu *Epitafi u Nogovoj poeziji*, u zborniku radova *Poezija Rajka Petrova Noga* (Zadužbina Desanka Maksimović, Beograd, 2011). Ovu specifičnu vrstu hajdučije Koljević je detektovao u Nogovom sonetu *Da se naše reči ne razminu* (iz zbirke *Bezakonje*, 1977). Po Koljeviću, taj “sonet—kao epitaf epohi u kojoj se duhovni smisao ne može naći u stvarnosti već samo u pesničkoj reči—predstavlja iskorak iz jave naopakog sveta u pesničke snove kao oblik odmetništva i hajdučije”. Dakle, pošto R.P. Nogo u turobnoj socijalističkoj realnosti (u kojoj je mirno radio kao urednik u izdavačkoj kući Veselin Masleša, deljao svoja stihoklepačka sočinjenja i nije se skiđao sa pesničke pozornice) nije nikako mogao da pronade

duhovni smisao koji je tražio na dnu čaše i ispod stola, nije mu ostalo ništa drugo nego da se odmetne u hajduke. Sasvim logično, pošto su hajduci poznati kao otimači duhovnog smisla, pogotovo hajduci iz XIX veka, koji su orobijavali trgovce i zemljoposjednike, oslobađajući ih smisla u obliku plena. Nogo je potpuno digao ruke od realnosti nedostojne pesnika njegovog ranga, odustao od mimezisa kao podražavanja i uputio se u *bartovsku avanturu jezika*, spreman na sve izazove intertekstualnosti. U potrazi za tekstom koji će zameniti ubogi svet nije otišao predaleko — već iza prve moždane okuke sačekala ga je epska poezija, tako bliska pesniku koji misli guslama. Navedeni sonet Nogo započinje stihom “U stih ko na konja — gori u hajduke” (mada bi poređenje bilo efektivnije i doslednije da je napisao na stih ko na konja, što bi u čitavu papazjaniju bar unelo malo humora, od kojeg je Nogo operisan skalpelom smrtne nacionalističke ozbiljnosti), a završava sa “Stih je što i platno bolanom doččinu”. Na stranu što Dojčin nije hajduk već vojvoda, ostaje nejasno kako je stih istovremeno i konj kojim se odmeće u hajduke i platno koje drži kosti na okupu. Odsustvo elementarne logike bi se moglo nekako i oprostiti, ali problem je što stvar ne stoji ništa bolje ni sa pesničkom logikom. No, to i nije bitno: ko još mari za logiku dok Nogo traži duhovni smisao, a Hilandar gori? Doduše, R.P. ovde demonstrira osnovne principe hajdučije proizvodnjom otimačinom različitih elemenata iz usmene tradicije: svaki plen je dobar. Koljeviću to ne smeta, on u činjenici da ulogu “krpe platna” preuzima pesnička reč vidi “likovanje moralnog sna nad javom”. Upotreba reči “moralno” u vezi sa R.P. Nogom opasno smrdi na oksimoron, ali valjda profesor Koljević zna šta priča.

U ovom male bonding eseju Koljević ide dalje u pohvali Nogovoj hajdučiji, pa kaže: “Nogova pesnička hajdučija je ujedno i krupan korak ka njegovom povezivanju s drugim oblicima našeg književnog nasleđa, s onim što će Nogo kasnije osetiti kao zaveštanje Meše Selimovića, Jovana Dučića, Branka Ćopića, i, iznad svega, kao biblijsku osnovu svog pojanja o devedesetim godinama prohujalog veka u *Nedremanom oku* (2002)”. Kakva je veza hajdučije i *biblijske* osnove, to valjda samo bog sveti zna, mada je moguće da njegovo sveznanje ipak ne dobacuje do nogovsko-koljevićevskih duhovnih visina. Kako je *pesnička hajdučija* kao bekstvo od realnosti odjednom postala sredstvo za pevanje (pardon, pojanje — Nogo je ipak sveštenik kulta srpskog boga Marsenija) o jednom sasvim realnom vremenu i prostoru (*devedesete godine prohujalog veka*), to nije jasno ni Starini Novaku, a kamoli Malom Radojici. Ovde je mnogo zanimljivije nešto drugo. Koljević nijednom rečju ne pominje specifičan oblik *pesničke hajdučije* koja je sprovedena u praksi devedesetih godina na prostoru Bosne i Hercegovine, a čiji je učesnik bio i R.P. Nezadovoljni stvarnošću lišenom svakog duhovnog smisla, duboko frustrirani višedecenijskim odmetanjem u fiktivne literarne svetove — Radovan Karadžić, Miroslav Toholj, R.P. Nogo, Nikola Koljević i njihova književna sabrača počela su da svoje pesničke i ideološke snove primenjuju na postojeći referentni okvir, gradeći *javu naopakog sveta*. Ognjem, mačem, kamom, bombom, granatom i srodnim pesničkim postupcima. Uskoro se *duhovni smisao* razbaškario diljem realnosti BiH, u širokom varijetetu književnih stilova: sonetni logori, snajperska lirika, satirično streljanje, granatiranje za decu, spaljivanje književnih junaka druge nacionalnosti, nož-žica-pesmičica... Za ovaj oblik *pesničke hajdučije* zainteresovani su samo ljubitelji književnosti iz Haga, a i oni samo parcijalno. Domaći profesori književnosti nemaju sluha za ovakvo prožimanje literature i života. Njih zanima samo čista književnost. ■

FIGURE NEPRIJATELJA U DOBA HEROJA

Saša Ilić

Naporedni procesi u kulturi i politici Srbije, koji su se poslednjih meseci sasvim približili i na trenutak objavili kroz praksu pojedinih delatnika, pokazuju možda da je vreme retoričke konfuzije, bar kada je u pitanju nedavna prošlost, sasvim pri kraju i da nastupa doba konačnog *fiksiranja* sećanja, bilo da se radi o kulturnim artefaktima ili vojnim ritualim *kićenja revera*. Nekako u isto vreme kada je film *Neprijatelj* Dejana

Zečevića otpočeo svoj bioskopski život, u javnost je iz Uprave za tradiciju, standard i veterane Ministarstva odbrane dospela informacija o pripremi osam novih spomen-medalja i vojnih spomenica kojima će biti odlikovani “učesnici borbenih dejstava na teritoriji SFRJ, SRJ i Republike Srbije”. U simboličkom smislu, to bi značilo da će i Zečevići filmski junaci, bar oni koji su *umakli* Neprijatelju, biti obuhvaćeni novim sistemom odlikovanja. Ali da krenem redom. Najpre film.

TRANSFORMACIJA DREKAVCA Film *Neprijatelj* Dejana Zečevića tematizuje zbivanja unutar jednog inženjerskog voda Vojske Republike Srpske, koji prvu postdejtonsku nedelju provodi u vrltima Bosne, neznano gde, u polusušenoj kući, čekajući da se komanda (tj. u filmu neimenovani Ratko Mladić, Radislav Krstić, Vidoje Blagojević) oglasi preko *rupovke* i raspusti vojsku. U međuvremenu, događaju se čudne stvari. Vojnici u ruševinama jedne fabrike nalaze zazidanog misterioznog čoveka u civilu (tumači ga Tihomir Stanić) koji niti jede niti pije, voli da “filozofira” na temu *zlog demijurga* i sa sobom nosi princip nereda, haosa i masovnih zločina, što će nam jedan filmski kadar u fabrici na trenutak približiti (pomešana su tela “i naših i njihovih”). Puštanjem ovog fantoma iz fabrike počecće i velike nevolje naših filmskih junaka. Ukratko, oni se skoro svi međusobno poubijaju, preživi samo komandir voda Cole koji tokom filma, od zarobljenog bošnjačkog oficira saznaje da se radi o *šejtanu* kog su on i jedan srpski vojnik zazidali u fabrici. Coletov greh, dakako po komandnoj odgovornosti, samo je u tome što je *šejtan* izveden ponovo na svetlo dana. Šejtan je kriv za međusobna ubijanja Srba i Muslimana (Hrvati se ovog puta ne pominju), jednostavno rečeno, on je taj zajednički Neprijatelj, vinovnik zločina i genocida, element destrukcije koji će na kraju filma srpski komandir *herojski* vratiti nazad u katakombe uništenog socijalističkog fabričkog kompleksa, koji bi se prema ponudnom interpretativnom ključu mogao pročitati i kao pakao Jugoslavije, tj. socijalistička privreda kao izvor destrukcije. Možda bi to i bilo zanimljivo tumačenje da scenarista Vladimir Kecmanović, pisac i zagovornik ćosićevskih ideja o ratu u BiH, nije insistirao na drugim stvarima. Pre svega na prenošenju odgovornosti na metafizičku instancu, te na nivelaciji zločina i konstruisanju (ne)očekivanog koncepta “pomirenja” po formuli *ni mi ni vi, nego neko treći, davo bi ga znao ko je kriv*. Kao uzor je svakako poslužio Dragojevićev film *Lepa sela, lepo gore*, tj. idejna rešenja scenariste Vanje Bulića, koji je patentirao “drekavca iz tunela” kao glavnog krivca za rat. Kecmanovićeva transformacija “drekavca” nije išla faustovskom linijom već očekivanom narodskom, populističkom, koja je publici zamaskirala sve (npr. imena ljudi u komandi i netom počinjeni genocid) a istakla samo nanovo figurisano Ništa koje će poneti breme naše odgovornosti.

KOGA ODLIKOVATI? Ovo pitanje za ljude iz Uprave za tradiciju, standard i veterane izgleda da nije teško. Oni kažu: “Najbolje od najboljih”. Ko su onda ti najbolji u vojsci čiji su generali i politički lideri uglavnom završili u Hagu? Za čijeg načelnika Generalštaba Haško tužilaštvo ovog časa zahteva doživotnu kaznu. Opšte je poznato da je najsvetije pravilo u vojsci pravilo subordinacije. Tako se prenose komande i isto tako se izvršavaju. Ono što pomisli onaj na vrhu, podrazumeva se da izvršava neko na dnu hijerarhije. Dakle, ako je glavno-komandujući pomislio da je “došlo vreme da se osvetimo Turcima na ovim prostorima” onda je to moralo da se sprovede u delo. (Napomena: to nije izgovorio *šejtan* već general Mladić.) Ukoliko neko ne čini tako onda se to ponašanje u vojsci tretira kao “nevojničko, dezertersko i izdajničko”. Postojali su u JNA i takvi ljudi. Generalu Vladi Trifunoviću je suđeno 1994. za izdaju jer je u septembru 1991. iz varaždinske kasarne bez ljudskih žrtava izveo oko 280 vojnika. Zbog toga je skoro dve godine proveo u zatvoru i nastavio da se bori sa državom koja je tek posle dvadeset godina skinula stigmama sa njega i to formulacijom u kojoj se kaže kako je “procenjeno da su oficiri JNA prilikom povlačenja iz kasarne u Varaždinu 1991. postupali u krajnjoj nuždi”. Drugim rečima, general Trifunović se nije suprotstavio *neprijatelju* na način kako je rukovodstvo to zahtevalo od njega i zbog toga je ostao “zazidan” u svojoj sobici samačkog hotela “Bristol” u Beogradu do današnjih dana. Ova inverzija Kecmanovićeve metafore o zazidanju Nečastivog, na primeru iz života generala Trifunovića, može uputiti na jedan mehanizam koji u posttraumatskim društvima postaje dominantan. A to je mehanizam prikrivanja Istine. Slučaj generala Trifunovića baca potpuno drugačije svetlo na rat koji je Srbija vodila tokom devedesetih i na njegov mogući ishod u slučaju da su oficiri JNA većinski odstupili od načela subordinacije, tj. da su se opredelili za odbranu života *postupajući u krajnjoj nuždi*. Ali to nisu učinili. Oni su radili protiv života. Zato je general Trifunović kao Neprijatelj države morao biti zazidan, simbolički i pravno.

SLABOSTI METAFORE Ostaje da se vidi šta će se dogoditi sa odlikovanjima u budućnosti. Hoće li doći do neophodnog diskontinuiteta sa Miloševićevim političkim projektom ili će jurišnici na Vukovar, masovne ubice u Srebrenici, opsadnici Sarajeva i egzekutori u Suvoj Reci postati kandidati za medalje. Dosadašnje političke poruke iz Srbije ostale su na razini Kecmanovićeve nivelišuće metafore iz *Neprijatelja*: I Ovčara i Paulin Dvor, i Srebrenica i Kravica... Takav politički konstrukt podržavaju kako umetnički narativi tako i vojna mirnodopska praksa odlikovanja. Glas Drugog je blokiran, a ekscesi se tretiraju kao *neprijateljski*. Glib se samo prođubljuje. ■

DVE LIRSKE RASPRAVE O IVI ANDRIĆU

VREME SMRTI I RAZONODE Dvojac bez kormilara u sastavu Predrag Lucić i Boros Dežulović uključio se u večnu raspravu na temu čiji je Andrić, travestijama iz tefera reisa Mustafe ef. Cerića i iz zadužbine Emira Neimanje Kusturice

Predrag Lucić & Boris Dežulović

NABIJANJE NA OKOLOKOLAC

(iz tefera reisa Mustafe ef. Cerića)

U lijepom starom gradu Višegradu
Gdje duboka Drina vjekovima teče
Ostade mi samo ružna uspomena
Na Andrića Ivu, na kaursko smeće.

A i jutros, slušam, pevaju slavuju
Što napisa Andrić, kauraska budala,
Da ta cura mala, ruža procvjetala,
Đerzelez Aliji pičke nije dala.

Evo sam ti došo, sjedim na Bikavcu,
Slušam Drina huči, novi dan se sprema,
Sve je kao nekad, Andrić u lektiri,
Đerzelez Alije na djevojci nema.

Višegrade, grade, gdje je moja vlada,
Ministra joj jebem za sport i kulturu,
Andrićeve knjige iznova nek piše,
Alija Đerzelez nek povali curu.

SULL' BELLA VECCHIA CITTÀ DI PIUCITTÀ

(iz zadužbine Emira Neimanje Kusturice)

U lepome starom gradu Andrićgradu
Gde duboka Drina srednjim vekom teče
Nedostaje samo rana renesansa -
Ašik s Miloradom skoro svako veče.

A i jutros slušam, pevaju bageri
Gradilištem starog grada Kamengrada:
Ustaj, Milorade, ružo procvetala!
Već je renesansa Drinu obasjala.

Beograde grade, Simfoniju šalji,
Neka Drinom huči Karmina Burana!
Ide humanizam, ide renesansa,
Cela Srpska biće istočna Toskana!

Na Drini ćuprija, na ćupriji ništa -
Mehmed-pašo, slušaj što je Emir rek'o:
Mesto turske biće armija turista,
Ćuprija će tvoja biti Ponte Vecchio!

S uma sam ti sišo, sedim na Bikavcu,
Buldožere slušam, novi grad se rađa,
Sviće činkvečento, pevaju zidari,
Samo tebe, Mile, na Bikavcu nema.

Andrićgrade grade, gde je tvoja šansa?
Nije tvoja šansa gradnja otomanska -
Već je tvoja šansa rana renesansa
I hrišćanska srpsko-rimska alijansa. ■

BORIS VRGA O VEČERNJAMA, TUBERKOLOZI I KREATIVNOSTI

RAZGOVARAMO S BORISOM VRGOM, PULMOLOGOM, PROUČAVATELJEM UMJETNOSTI I KULTUROLOGOM OPĆE PRAKSE S POSEBNIM INTERESOM ZA KNJIŽEVNE I LIKOVNE TEME, O JEDNOJ OD NJEGOVIH BROJNIH OPSESIVNIH TEMA; NAIME, OVOM SMO PRIGODOM ODABRALI NJEGOVA SUSTAVNA ISTRAŽIVANJA ZENITISTIČKIH VEČERNJI MARIJANA MIKCA

SUZANA MARJANIĆ

U svome članku o zenitističkim večernjama u Petrinji, što je objavljen u časopisu *Generacije 1995. godine*, zadržavate se na Mikčevim zenitističkim večernjama koje je održavao u svrhu promocije zenitizma. Jeste li u međuvremenu došli do nekih novih podataka o tim teorijskim performansima, i slažete li se da navedene večernje možemo odrediti teorijskim performansima?

— Javno djelovanje Marijana Mikca u petrinjskom kontekstu 1920-ih godina vrlo je relevantno, kako za ocjenu književnog djelovanja samog Mikca tako i za uključivanje petrinjskog lokusa u kontekst hrvatske avangardne umjetnosti. Kao vrlo agilni i borbeni protagonist zenitizma, avangardnog pokreta koji je inaugurirao u Zagrebu Ljubomir Micić, pisac zenitističkog manifesta te osnivač i urednik međunarodno profiliranog časopisa *Zenit* (1921.–1926.), Mikac je u Petrinji održao čak dvije zenitističke večernje dajući time iznimni avangardni legitimitet ovome gradu. Prva agitaciono-popularizatorska večernja održana je 11. veljače 1923., svega dvanaest dana nakon one famozne zagrebačke, priređene u predvorju dvorane Glazbenog zavoda. Prema notici objavljenoj u petrinjskom tisku, ista je održana u zgradi gimnazije, a uz plaćanje ulaznice, na istoj su “radi propagande Nove umjetnosti” primani i dobrovoljni novčani prilozima. Radilo se o javnom predavanju nazvanom “Konstruktivizam novoga života ili 180° u strahu” čiji je sadržaj Mikac detaljno teoretski eksplicirao u članku “360:180 = 0”, objavljenom u 24. broju *Zenita* 1923. godine. Narednu zenitističku večernju Mikac je u Petrinji održao 26. kolovoza 1923. godine. Ista se sastojala iz čitanja njegovih pjesama iz upravo objavljene zbirke *Efekt na defektu* (*Pobuna atoma, Zenit – spektar, Kontracveba – gospodična*), odlomaka iz tada još neobjavljenog romana *Fenomen majmun* te obrazlaganja temeljnih načela zenitističke poetike. Budući da je u jednom i u drugom slučaju njihova propagandna programska orijentacija bila svedena na eksplikaciju zenitističkih ideja usmenim putem te njihovu verbalnu prezentaciju u vidu čitanja paradigmatičkih primjera zenitističke poezije i fragmenata romana, što je u pravilu izazivalo reakcije prisutne publike, jasno je da spomenute večernje možemo atribuirati kao teorijske performanse.

BARBAROGENIJE I BALKANIZATORI EUROPE

U tome ste članku zaključili da su se zenitističke večernje održavale kao “provincijska varijanta evropskih dadaističkih istupa”. Zbog čega ste dodali odrednicu “provincijska varijanta” te zbog čega je Mikac odabrao upravo Sisak, Petrinju i Topusko kao prostore koje bi trebalo “zenitizirati”?

— Kvalifikacija ovih večernji, kao provincijskih varijanti dadaističkih matineja, više je geografskog nego poetičkog karaktera. Na pitanje zašto je Mikac odabrao upravo Sisak, Topusko i Petrinju, kao prostore koje treba zenitizirati, odgovorio bih podsjećanjem da je ideolog zenitizma Ljubomir Micić porijeklom s Banije i da je u Glini pohađao osnovnu školu. Godine 1918. on je bio izabran za povjerenika Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za kotar Glinu i Petrinju pri kojem je djelovao kao referent za narodna kazališta. Budući da je Micić u Zagrebu bio poprilično omražen, navodno zbog netrpeljivosti koju je iskazivao prema hrvatskim piscima koji su bili mobilizirani u austrougarsku vojsku, on se odlučio za decentralizaciju zenitističkog pokreta. Kao prečanskom Srbini, Miciću je bilo posebice stalo, da se večernje održavaju upravo u mjestima u kojima je bilo dosta Srba, budući da

su prema programskim intencijama zenitizma, upravo oni trebali biti ključni nositelji barbarogenijstva i balkanizatori Europe. U sklopu rečenog, nisam siguran da je Mikac posve samostalno izabirao mjesta svoga djelovanja, već mi se čini vjerojatnijim da je on samo provodio Micićeve naputke. Prema planu “zenitizacije”, večernje su se trebale održati u Vrginmostu i Glini, no zbog Mikčeve procjene – kako njihovo održavanje u tim mjestima ne bi proizvelo ni materijalni ni moralni uspjeh – iste ondje nisu priređene.

AVANGARDA U SISKU I TOPUSKOM

Što se tiče avangardnih kretanja tih godina, kakvo je bilo stanje u Sisku i Topuskom; koja su avangardna imena nezaobilazna u tim sredinama?

— Takvih je imena bilo, mada se o njima u kontekstu zenitizma govori vrlo rijetko. Jedno od takvih imena predstavlja petrinjski student Zvonko Markovinović, autor suprematičkih i konstruktivnih kolaža, od kojih se u Micićevoj zadržanim čuvaju dva. Jedan je njegov fotokolaž realiziran nanošenjem Mikčeve kvadratne fotografije na površinu crnog kruga à la El Lisicki, a drugi je ostvaren postavljanjem fotografije Mikčeve glave na svijetlu pozadinu. Konstruktivističke intervencije kolažera sastoje se u obrublivanju fotografije crnim širokim linijama i dinamičkom postavom manjih i većih crnih trokuta pri dnu prikaza. Drugo ime na koje valja upozoriti je petrinjski maturant Milan Žinić. On je ručno radio originalne plakate za petrinjsku i sisačku večernju. Prema Mikčevim navodima, izrečenim u pismima Miciću, isti su bili realizirani u duhu zenitističke estetike, u živim bojama, pri čemu su trokutasta slova simbolizirala zenitizam, a kvadratna – konstrukciju svečovječanske epohe. Zanimljivu pojavu predstavlja sisački pomorski kapetan Marko Malić, koji je pod pseudonimom Orolav Nauta u Sisku 1920. objavio brošuru *Veritizam – nova vjera*. U istoj, on se programatski zalaže za slobodu i kulturu čovječanstva te oživotvorenje Europske unije, što se, evo, unatoč tome što ga je lokalni tisak držao za čudaka i čovjeka s “defektom” u mozgu, skoro stoljeće iza toga ostvaruje. Vrijedna je spomena činjenica da je karlovački književnik Stanko Tomašić, koji je referirao o *Zenitu* i ulazio u polemiku s Micićem oko *Manifesta zenitizma* (*Jugoslavenska njiva*, 1921.), pisao pod utjecajem zenitizma, pa je shodno tome, uz dominantno ekspresionističke, pisao i zenitističke stihove, a zenitističke odlike anticipira i njegova slabo poznata drama *Orač drumova* (1923.).

U spomenutom članku navodite kako je jednu Mikčevu zenitističku večernju izvjestitelj *Hrvatske Banovine* (8. rujna 1923.) ocijenio ubojito negativno. Navedimo dio te kritike ispisan kritičkom oštricom: “Predavanje zvučilo je više čarobnjački, ili u pripov(i)jetkama kakove gatalice, koja u karte gledje. R(i)ječju, bez glave i repa”, u okviru čega autor – koji se morfološki potpisao/prikrio sa -ić – završava novinski članak persuzivnom, uskličnom rečenicom: “Ne pohađajmo ovakova predavanja i basta!”. Jeste li u međuvremenu naišli na još neka svjedočenja o Mikčevim večernjama?

— U pravu ste, kada apostrofirate upravo ovu nagovaračku i uskličnu novinarsku rečenicu o potrebi totalnog izbjegavanja ovakvih predavanja, budući da je upravo ona najbolji dokaz u kojoj je mjeri Mikčeva performativna petrinjska akcija zapravo bila uspješna. Vrlo je vjerojatno kako je širom “-ić” potpisan Mijat Lončarević, urednik petrinjskog

tjednika *Hrvatska Banovina*. Njegov angažirani antizenitistički usklik, usmjeren ka negiranju zenitističke umjetnosti, dokaz je kako je on vrlo dobro uočio provokativni karakter Mikčeva nastupa. Mikčevo inzistiranje na dinamičkom, bolje rečeno burnom i ekscenornom odnosu s publikom, zbog čega je istovremeno morao agitirati i braniti se (“bacati bombe i kopati opkope”), rezultiralo je spontanitim pitanjima i komentarima te nereziranim upadicama i uvredama publike što je cijelom predavanju pridavalo karakter hepeninga. I dok je Mikčev aktivizam u Sisku (18. kolovoza 1923.) urodio veselom groteskom u kojoj su “gospodice gutale rupčice od smeha, a starkerle se držali za trbuhe i neprestano brisali naočare, mokre od suza”, u Topuskom (23. kolovoza) je predavačevo “najbezobzirnije ruganje i huljenje” rezultiralo negodovanjem i zgražanjem te odlaskom publike iz dvorane. Mikčeva petrinjska večernja (2. rujna) izazvala je prepirku u kojoj je “gospodin doktor prava (pesnik) izašao sa svojim stihovima” i tražio da ih Mikac obrazloži, “pošto su to stihovi jednog zenitiste, napisani dok je on predavao”. Jedan je profesor zaključio “kako ne razumije zenitizam, pa ispada da je idiot, ali on ipak misli kako to nije”. Prema sadržaju Mikčevog pisma upućenog Miciću, on je kao predavač (performer) dobro iskoristio upravo te neplanirane prekide i prepirke za promociju zenitizma, navodeći kako je cijelo predavanje bilo jedan paradoks, budući da u cijeloj zgradi od dva kata nije bila provedena elektrika već samo u onoj dvorani gdje je on predavao, pa je morao upotrijebiti svijeće. Na osnovu Mikčevih pisama upućivanih iz Petrinje zenitističkom spiritusu movensu Ljubomiru Miciću, može se zaključiti kako su njegove, u suštini, subverzivne i ekscenorne

nakane posve uspijevale, što potvrđuje i Micićev komentar u *Zenitu* po kojem su Mikčeve zenitističke večernje održane na Baniji “imale uspješno dejstvo: smeh na vagane. Nitko nije znao zašto se smeje – to je glavno. Samo predavač imao je o tome jasnu predodžbu. Topusko, stare istorijske varoši Sisak i Petrinja, doživjele su retku čast: da budu zenitizovane bez galvanske struje i počastvovane zenitističkim elanom jednog pesnika za koga su svi držali da je i on – glup kao i mudraci s ćelavim smeškom.”

URBANE LEGENDE O MARIJANU MIKCU

Kad smo se telefonski čuli, rekli ste da ste sve brojeve Zenita prije rata dobili od jednoga pravoslavnoga svećenika. Zanima me postoji li neka usmena predaja, urbane legende o Mikčevu dolasku u te gradove?

— Moram se ispraviti, budući da sam posjedovao samo prvih 24 broja *Zenita*, tzv. zagrebačku seriju časopisa. Nažalost, svi su mi primjerci uništeni, baš kao i najveći dio biblioteke i sve drugo što sam u materijalnom smislu posjedovao, tijekom Domovinskog rata u okupiranoj Petrinji. Mislim da bi se i dan danas, na nekom od petrinjskih tavana moglo naći ponešto od zenitističke literature budući da je Mikac svojim javnim nastupima odista zenitizirao Petrinju, pronalazeći u njoj kupce zenitističkih izdanja te desetak pretplatnika na časopis *Zenit*. Sjećam se, kako mi je pravoslavni svećenik, koji mi je kao mladom literati poklonio sveske *Zenita* i još neke knjige, ponešto natuknuo o Mikcu. Kako je Mikac bio politički emigrant, istaknuti funkcionar u NDH, pisac romana o Bleiburgu i svojedobni urednik Luburićeve *Obrane*, prirodno je da su se nakon 1945. godine ljudi plašili spominjati njegovo ime i sve ono što je bilo u ikakvoj vezi s njime. Slična je situacija bila i s Ljubomirom Micićem, čija su djela često zabranjivana i koji je u kraljevskoj Jugoslaviji optužen za širenje komunističke, a u socijalističkoj Jugoslaviji za “širenje nacionalističke propagande”, što je u političkom kontekstu bivše federalne države predstavljalo crvenu krpu kojom nije bilo preporučljivo mahati bez razloga, tako da sam i ja svoje *Zenite* držao na “nevidljivom” mjestu. Što se tiče urbanih legendi o Mikcu, najznačajnija mi se čini ona karlovačka, povezana s nestankom dvaju ovećih sanduka ispunjenih Micićevim “zenitarijama”, tj. zenitističkim izdanjima i osobnom bibliotekom. Dopremu istih iz Beograda u Karlovac, organizirao je neposredno nakon Micićevog bijega u Pariz, upravo Mikac, koji je tu živio i radio u turanjskoj “Vuni” od 1927. do 1929. godine. Ovi sanduci često su spominjani u prepisci između Micića i Mikca koji je čak tražio dozvolu od Micića da ih otvori i iz njih izuzme svoje zenitističke knjige. Mada je Mikac slovio kao osoba od velikog Micićevog povjerenja, s kojom je ovaj nastavio kontakt i u postzenitističkom razdoblju, tj. nakon policijske zabrane izdavanja *Zenita*

krajem 1926., on nikada nije isporučio sanduke na parišku adresu Ljubomira Micića, tako da ni sam Micić nije posjedovao svih 36 svezaka svoga časopisa. Znajući karlovačke adrese na kojima je Mikac boravio, a to su vila Rendelli na Rakovcu i tvornica “Vuna” na Turnju, animirao sam Karlovčana Radovana Radovinovića, autora knjige *Karlovac: ulice, kuće, ljudi* da istraži ove stambene lokacije, naivno se nadajući kako bismo ih možda na njima još uvijek mogli pronaći. Radovinović je ustanovio kako su obje ove zgrade srušene, pa tako enigma koja prati dragocjene Micićeve sanduke nastavlja i dalje živjeti. Druga pak legenda govori o Mikcu kao “otmjenom starom gospodinu s halbcilindrom i štapom u ruci” koji prisustvuje sahrani Ljubomira Micića u Beogradu 1971. godine. Riječi, za koje očevici navode da ih je nad otvorenim grobom izgovorio jedan nepoznati stariji čovjek, a koje govore o Miciću kao pjesniku koji je pedeset godina gorio na lomači svjetskog pjesništva i bio junak kakve je Dostojevski najviše volio, te kao takav i umro – ponižen i uvrijeđen, odista bi mogle biti Mikčeve.

MEDIJSKA POLITIZACIJA ZENITA

Koliko i danas Micić izaziva ideološke kontraverze pokazuje nedavan slučaj kada je Boris Tadić u Vukovaru Ivi Josipoviću darovao reprint Zenita. Zbog čega se velik dio hrvatske kulturne javnosti usmjerio samo na negativan aspekt zenitizma Ljubomira Micića – dakle, na njegov iracionalistički nacionalizam?

— Poznato je da su 2008. godine objavljena dva reprintna izdanja internacionalnog časopisa za umjetnost i kulturu *Zenit*, koji slovi kao najznačajniji i najartikuliraniji avangardni časopis na nekadašnjem jugoslavenskom prostoru. U svjetskoj povijesti umjetnosti, zenitizam slovi kao jedini autentični izvorni “izam” i avangardni projekt nastao u ovom dijelu svijeta, tako da nimalo ne čudi veliki interes za originalne primjerke ovoga časopisa, kako sa strane bibliofila i privatnih kolekcionara, tako i sa strane svjetskih muzejskih institucija, primjerice njujorške MoMA-e. Privatno reprintno izdanje *Zenita* objavio je Ranko Horetzky iz Zagreba, a drugo fototipsko izdanje publicirala je skupina izdavača koju čine Narodna biblioteka Srbije, Institut za književnost i umetnost iz Beograda te SKD “Prosvjeta” iz Zagreba. Tom prigodom tiskana je i monografija *Zenit 192–1926*, čije su autorice Vidosava Golubović i Irina Subotić, što je sve zajedno na Sajmu knjiga u Beogradu 2008. proglašeno izdavačkim pothvatom godine te dobilo nekoliko uglednih srpskih nagrada. Kako je upravo *Zenit* važan segment zajedničke srpske i hrvatske umjetničke prošlosti, to darivanje kapitalnog reprintnog izdanja i sveobuhvatne monografije o *Zenitu* sa strane srpskog predsjednika Borisa Tadića hrvatskom predsjedniku Ivi Josipoviću doživljam kao podsjećanje na vrijeme kada su hrvatska i srpska umjetnost zajednički sudjelovale u europskim avangardnim gibanjima. Svako drugo tumačenje ovog akta meni se ne čini dobronamjernim, već činom jeftine politizacije i politikanskog marketinga koji se uvijek odvijao na štetu kulture i umjetnosti.

PERFORMATIVNA UNIFORMA MORNARSKOG KADETA

Iz pisama koje je Mikac slao Miciću, a za čija je objavljenje zaslužna Vidosava Golubović, saznajemo i o tehnologiji i dramaturgiji Mikčevih nastupa. Tako u pismu koje šalje iz Petrinje 23. kolovoza 1923. ističe kako je uvijek predavao u uniformi, vjerojatno mornaričkog kadeta. Branimir Donat u svome je članku o dadaističkim performansima naveo da je sâm Micić inzistirao na navedenu Mikčevu odjevnom kodu, a vjerojatno je time, kako detektira Branimir Donat, nastojao potencirati kontrast između društvene uniformiranosti i zagovarane slobode duha. Kakva je vaša interpretacija tog zenitističkog odjavnog koda?

— Istina je da je Mikac svoje zenitističke večernje održavao odjeven u uniformu mornaričkog oficira. Branimir Donat bio je čest i drag gost u mojoj kući i nerijetko je upravo Mikac bio predmet naših razgovora. Slažem se s njegovom tezom, kako je nastupajući u odori mornarskog kadeta Mikac želio potencirati kontrast između društvene uniformiranosti i zagovarane slobode duha. Dakle, nema nikakve sumnje da je nastupanje u tamno-plavoj uniformi za golobradog Mikca bilo u funkciji umjetničkog performansa. No, kao najodanijem vojniku zenitističkog pokreta i nepokolebivom agitatoru zenitističke ideje, uniforma je Mikcu, kao i svakom drugom nositelju, mogla predstavljati simbol moći i stanovite superiornosti, koju je zenitizmu kao ideji, pripisivao upravo Micić.

Stoga je vrlo vjerojatno, kako je Mikcu on osobno sugerirao da je nosi, mada u prepisci Micić – Mikac za ovu tvrdnju ne nalazim direktne dokaze. No, činjenica da je i Mikčev portret u *Zenitu* oličen u mornarskoj uniformi, indirektno navodi na utjecaj Micića, koji o njemu uostalom uvijek piše kao o “marinskom oficiru”, što implicira kako mu je i do ovog kvalifikativa Mikčeve ličnosti naročito stalo. Ne treba posve odbaciti praktično razmišljanje, po kojem je upravo mornarička uniforma štitila Mikca od nepoželjnih, pa možda i fizičkih nasrtaja isprovocirane i šokirane publike, koja prema njegovom mišljenju i nije “zasluživala drugo nego da bude osveštavana s posprdama i porugama”. Da uniforma može biti važan dio ritualne platforme i simboličkog rekvizitarija dokaz je i performans *Einkauf* grupe Laibach, u kojem njezini članovi šeću trgovačkim centrom odjeveni u njemačke uniforme iz Drugog svjetskog rata.

Spomenuli ste da je Mikac izazvao verbalni ispad kad se osnivalo Društvo “Hrvatska žena” u Petrinji; o čemu je točno riječ?

— Mikčev prvi i manje poznati petrinjski performans, nazovimo to tako, bio je verbalni ispad iskazan prigodom osnivanja ogranka Društva “Hrvatska žena” u Petrinji, 31. srpnja 1921. godine. Na osnivačkoj skupštini Društva, prisustvovala su kao gošće iz Zagreba Zora Trnski i Marija Kumičić Enjuškina, čiji je, prema pisanju zagrebačkog *Hrvata*, patriotski govor bio posebno burno pozdravljen. Prepoznavši u njemu, kako u tekstu upućenom uredniku *Nove Evrope* Milanu Čurčinu (koji ga odbija objaviti) navodi Mikac, “sasvim frankovačko, antisrpsko i duboko šovinističko raspoloženje”, reagirao je izražavajući potrebu idejne sloge i političkog zbližavanja među hrvatskim, srpskim i slovenskim ženama. Svoj verbalni performans Mikac je zasnovao na oštrm protestu i radikalnoj kritici ove skupštine, čija je posljedica, kako sâm navodi u spomenutom pismu, bila “urnebesna graja i gromki poklici: *Ne čemo!*” Izazvavši svojim protestom pravu “buru i gungulu”, Mikac je prisutne gospode “potjerao u kuhinju, ka metli i kuhači”, pa odista ne čudi da su ga one izjurile iz dvorane, poručujući mu kako one “metle drže uvijek u pripravi za ovakve derančice”. Spomenuti Mikčev ispad zanimljiv je i zbog negativno konotiranog pojma ženstva, što će doći do gotovo programskog izražaja u njegovoj zenitističkoj poeziji, primjerice u pjesmi *Kontracveba – gospodična*.

Čula sam da vas zovu uomo universale, s obzirom da ste po struci liječnik – pulmolog, ali pritom i strastveni proučavatelj umjetnosti. Recite, kako ste uspjeli ostvariti to čarobno sjedinjenje umjetnosti i znanosti? I – koji vas umjetnici/ice i znanstvenici/ice posebno raduju?

— Bez lažne skromnosti, mislim kako je epitet *uomo universale* poprilično pretjeran. Mada na prvi pogled izgledaju poprilično udaljene jedna od druge, moja liječnička struka i umjetnost zapravo su dosta bliske. I jedna i druga okrenute su čovjeku i svojim humanističkim angažmanom djeluju na kvalitetu njegova življenja. Želim istaći kako se i na samu medicinu gleda kao na umjetnost liječenja. Osim toga, i umjetnost ima medicinsku moć, tj. sposobnost da doživljajem ljepote krijepi, ozaruje i liječi. Već nekoliko godina radim na rukopisu knjige *Tuberkuloza i kreativnost*, u kojem, analizirajući utjecaj tuberkuloze na umjetničko stvaranje naših najvećih slikara – Kraljevića, Steinera, Joba, Plančića, Raškajice, Ivančića, Šebalja, Mezdjica i drugih, nastojim spojiti svoj poziv pulmologa i proučavatelja umjetnosti. Mada je, sudeći po predavanju koje sam na jednom međunarodnom znanstvenom skupu održao u Palači HAZU, interes javnosti za ovu temu popriličan, ne žurim se s objavom, pogotovo stoga što tekst predstavlja pionirski pokušaj da se likovno umjetničko djelo koje je stvorio tuberkulozni bolesnik, točnije, njegova ikonika i stilistika, promotri kroz prizmu ove, za hrvatske likovnjake itekako kobne bolesti. ■

BORIS VRGA, pulmolog, proučavatelj umjetnosti i kulturolog opće prakse s posebnim interesom za književne i likovne teme. Svoje javno umjetničko djelovanje započeo je kao pjesnik, potom kao urednik i (su)izdavač časopisa, te napoljetku kao pisac likovnih monografija. Ovih dana iz tiska mu izlazi knjiga pjesama *Svlak i kruna* u kritičkom izboru i tumačenju Zvonimira Mrkonjića. Intimno ga raduje taj knjiški povratak poeziji s kojom je jednoga davnog dana i započeo literarnu djelatnost.

IDEALIZAM JE (I DALJE) SUBVERZIVAN

UZ PREDSTAVU SUR LA ROUTE FRANCUSKE SKUPINE LES COLPORTEURS, UGOŠĆENU NA FESTIVALU NOVOG CIRKUSA TE PREDSTAVU THE ANIMALS AND CHILDREN TOOK TO THE STREETS BRITANSKE SKUPINE 1927, UGOŠĆENE NA 2. NU: WRITE FESTIVALU.

NATAŠA GOVEDIĆ

Zašto je danas subverzivnije vidjeti ljudsku podršku, negoli ljudsku otuđenost? Zašto je neformalna toplina čovjeka prema čovjeku politički kritičnija od britke i dobro uvježbane ironije? Postoji li posve određeni, iako socijalno teško izmjeriv kapacitet otuđenja i svjesnog zatiranja emocija, zbog kojeg svaka gesta empatije balansira gotovo na rubu ekscesa? Zbog čega tijelo performera Antoine Rigota iz skupine Les Colporteurs i predstave *Sur la route* koje jedva održava ravnotežu na tlu, ali zato uspijeva hodati po žici, uspješno poražava ideologiju "hendikepiranosti"? Kako to da se "molitva" u istoj predstavi mora izvoditi na nerazumljivim, nepostojećim jezicima, dok se tijelo Sanje Kosonen, zaustavljeno u čučnju iznad cirkuske provalije, njiše na gotovo apokaliptički golj žici, bez ikakvih sigurnosnih mjera i zaštita?

BITI NA PUTU Čini se da smo civilizacijski izgubili povjerenje u ljudsku sposobnost nadmašivanja najelementarnijih i najsebičnijih ciljeva. Rat je postao naše nulto stanje percepcije. Svekoliki gubici stalno rastu. No u cirkusu, posebno na Festivalu novog cirkusa umjetničkog ravnatelja i selektora Ivana Kralja, sačuvan je subverzivni trag povjerenja u nemoguće. Ili, kako to formulira Sara Jane Bailes, pišući o skupini Goat Island: možda bismo svi trebali krenuti upravo od *nemogućeg zadatka*, samo zato da vidimo da ga je moguće i transformirati i realizirati. "Ne želim izlagati svoje tijelo, želim učiniti da pleše", zapisuje Antoine Rigot u programskoj knjižici festivala. I to doista i čini: u roli Edipa, ne onoga koji traži istinu, nego onoga koji je njome slomljen i lišen svih mjesta pripadanja, *na stalnom putu*, u društvu svoje kćeri i sestre, Antigone. Rigot je donešen na scenu, ali način na koji se uspravlja, kao i odlučnost njegova lica pri mukotrpnom pobjeđivanju gravitacije i vlastite ukočenosti, govore da pred sobom imamo nekoga tko je navikao na borbu sa sudbinskim "iznenađenjima" i prekoračenjima mjere. Kako veli Marguerite Yourcenar u svojim *Vatrama*: "Mržnja zaražava duše; radiografije sunca muče savjest, ne iscjeljujući njezinu rak-ranu. Edip je oslijepio prekomjerno rukujući tim tamnim zracima. Usamljena Antigona podnosi strijele odapete s Apolonove svjetiljke, kao da joj bol služi umjesto sunčanih naočala. Ona napušta grad od gline pečene na vatri gdje su otvrdla lica načinjena od zemlje s grobova; prati Edipa izvan vratnica koja izgledaju kao da su ga izbljuvala." I u francuskoj predstavi Antigona je junakinja koja svom bratu i ocu Edipu *pokazuje put*. Zanimljivo je kamo taj put vodi: ne u daljnju sramotu (nije li razvlaštenje koje Edip trpi toliko bezgranično da samim time postaje gotovo uzvišeno?), nego u vis, kosinama razapetih žica, baš kao i njihovim visokim ravninama, svakako što dalje od tla zaraženog zločinima, prema nekoj vrsti akrobatskog i dječje naivnog prijestolja, postavljenog na sjecištu cirkusih linija. Edip je ovdje zapravo Kralj Lear, dok je Antigona njegova voljena Kordelija,

uvjerena da se ludilo može izliječiti jedino još pokojom dozom pričina i zajedničke igre. I zbilja, Edip/Lear voli se njišati na žicama tog zajedničkog putovanja. Žice više ne pripadaju nikakvim obiteljskim povijestima, ali postaju "zajedničko tijelo" oca i kćeri, brata i sestre, zajednički oslonac, zajednički teritorij u kojem im je konačno dozvoljena supripadnost koju nitko neće proglasiti *čudovišnom*. Biti na stalnom putu donosi bar neku mjeru olakšanja od nadzornih pogleda "domaćina" ovog ili onog grada. Edip/Rigot razoružavajuće se smiješi kad god uspije podržati ili pružiti oslonac (glavu, ruke ili ramena) svojoj kćeri, koja pak tako suvereno vlada visinama, radi tako precizne premete i piruete i skokove da se čini da bi odletjela da nema tog stalnog utega u obliku očeva i bratova tijela, za koje je privezana. Unatoč njezinoj "odvezanosti" od *krvi i tla*, Antigona u interpretaciji Sanje Konosen nikada se ne udaljava od onemogućala oca. Ona koja će kasnije poginuti zbog svog nesahranjenog brata Polinika, ovdje je postavljena kao neobuzdano dijete koje ni na koji način ne pristaje uz zemlju, ali zato će u elementu zraka pružiti svome ocu apsolutnu podršku. I Edip Antoinea Rigota će je primiti kao pakt njihove zajednički slavljenе ekscentričnosti, poklon pomoću kojega očevi "uče hodati" od svoje djece (a ne obrnuto), oslanjajući se stalno na dječje ruke koje ga pozivaju prema uspravnosti u zraku, kao da je Antigona odjednom div, a Edip dječak koga treba voditi i učiti kako staviti nogu pred nogu. Kako se popeti na tanku uzvisnu i kako hodati linijom koja bi se mogla svakog časa premetnuti u pad. Osim novocirkuskog repertoara akrobatske težine i akrobatske lakoće korištenja žice, predstava *Sur la route* značajna je i zbog jakog dramskog naboja među izvođačima, odnosno zbog veoma sugestivne, nijeme ekspresivnosti izvođačkih lica, kakvu malokad nalazimo u kazalištu koje se edipologijom bavi iz pozicije Sofoklova teksta. Festival novog cirkusa od svojih početaka pred domaću publiku donosi istraživačke i hibridne vrste izvedbenosti, ne pristajući na ideologiju razdvajanja vrlo kompleksnog dramskog repertoara, plesa, starog i novog cirkusa. Upravo zbog toga, festivalska publika Novog cirkusa svake godine prolazi i kroz svojevrsnu izvedbenu edukaciju, a ne samo ispucavanje *prepoznatljivih* selektorskih favorita, karakteristično za niz festivala koji domaćoj publici predstavljaju međunarodnu selekciju (Festival svjetskog kazališta tu je svakako najproblematičniji). Hoću reći da Festival novog cirkusa mijenja ne samo ono što očekujemo od cirkusa, nego i ono što očekujemo od dramskog te plesnog repertoara.

BITI U GETU Predstava *The Animals and Children Took to the Streets* britanske skupine 1927, ugošćena na veoma mladom NU: WRITE festivalu, stilski je zanimljiva zbog interakcije živog performera i filmske animacije koja postiže gotovo sablasnu sposobnost odgoaranja animiranih likova

onome što izriče ili čini osoba na pozornici – kao da je glumac osoba koja ulazi u crtani film i tamo postiže da ga svi likovi koje susreće tretiraju kao ravnopravni, akoprem i "nacrtani" entitet. Tema ove britanske produkcije dijametralno je suprotna Edipovu izgnanstvu, jer britanski likovi ni na koji način ne uspijevaju izaći iz svog siromašnog i nasiljem prožetog geta, unatoč tome što su im snovi ispunjeni vedrim koracima i začaranim vrtinjama ogromnih nacrtanih kotača koji ih odnose na neku manje opresivnu lokaciju. No spirala njihova kretanja usmjerena je prema stalnom povratku u zonu žohara, tepiha natopljenih suzama i povraćanjima uslijed alkoholnih predoziranja, prema truležu ulične prostitucije i dućana s redovito smrskanim i zabarikadiranim izlozima. U trenutku kad gradska vlast izdrogira pobunjeničku, podivljalu djecu *opasne* velegradske periferije, jedina osoba koja je godinama štedjela novac za odlazak iz geta potrošit će ga da bi pokušala spasiti nestale mališane. I tako se krug, uz *veselu* svirku uživo na klaviru (namjerno sardoničnog, brehtijanskog ugođaja) opet vraća na početak pripovijedanja: nitko nikamo ne odlazi, nema puteva koje vode iz labirinta, zločin je najobičnija i najsvakodnevnija pojava, a revolucija koju bi mogli povesti još jedino *djeca i životinje* završava otvaranjem novog kruga ovisničkog životarenja svih vrsta i generacija. Prema samom kraju predstave, izvođači nam nude dva moguća završetka. Jedna strelica upućuje prema realizmu, druga prema idealizmu. Iako zagrebačka publika glasa za idealističku opciju, izvođači biraju takozvani "realizam". Drugim riječima, biraju krah svakog revolucionarnog impulsa.

I u tome je problem ove ljupke, timburtonovske distopije: ako zbilja više nema nijednog virusića idealizma, ako smo svi zajedno drogirani beznađem i osuđeni na ponavljanje onoga što predobro poznajemo, u smislu zajedničke nemoći siromašnih zbog korupcije političkih elita, onda to nije nikakav *dokument* ljudskosti, nego posvemašnji poraz i razuma i srčanosti, kao važnih alata prevratničkog mišljenja. Idealizam je uvijek bio i uvijek će biti subverzivan jer donosi protumodel postojanja: bar neku mjeru nepristanka uz postojeća pravila igre. Kako se može dogoditi da na početku 21. stoljeća Edip bude subverzivniji od generacije koja je odrastala na slobodama o kojima antička djeca nisu mogla ni sanjati? Jesu li slobode današnje djece posve lažne? Postoji li onda barem sloboda unutarne egzila? Zar je sva užad zbilja već stegnuta oko nečijeg vrata ili postoje žice po kojima je i dalje moguće plesati, *uprkos i za inat* ideologiji sveopće blokade izazivačkih pokreta? Francuska predstava *Sur la route* ne bavi se "dekorativnim" aspektom pružanja podrške. Način na koji krhka Sanja Konosen u završnom naklonu uprti na leda svog scenskog partnera Antoinea Rigota da ga još jednom iznese pred lica publike svjedoči o tome da je idealizam *djelotvoran* samo ako je krajnje

KAKO SE MOŽE DOGODITI DA NA POČETKU 21. STOLJEĆA EDIP BUDE SUBVERZIVNIJI OD GENERACIJE KOJA JE ODRASTALA NA SLOBODAMA O KOJIMA ANTIČKA DJECA NISU MOGLA NI SANJATI? JESU LI SLOBODE DANAŠNJE DJECE POSVE LAŽNE? POSTOJI LI ONDA BAREM SLOBODA UNUTARNJEG EGZILA? ZAR JE SVA UŽAD ZBILJA VEĆ STEGNUTA OKO NEČIJEG VRATA ILI POSTOJE ŽICE PO KOJIMA JE I DALJE MOGUĆE PLESATI, UPRKOS I ZA INAT IDEOLOGIJI SVEOPĆE BLOKADE IZAZIVAČKIH POKRETA?

konkretan, neposredan poput fizičke poluge kojom podižemo jedni druge. Upravo zbog te elementarne subrižnosti, revolucija je *praksa povjerenja*, a ne uvriježene otuđenosti i razočaranosti. ■

ALBUM PUŠTANJA

BALTIMORSKI TRIO NOVIM ALBUMOM NASTAVLJA TAMO GDJE JE STAO NA PROŠLOM

IVANA BIOČINA

Future Islands; *On the Water*, Thrill Jockey, 2011.

Baltimorski band Future Islands, poznat po melankoličnom pristupu inače plesnom i razigranom synth-popu, osnovan je 2006. godine u Greenvilleu nakon raspada benda Art Loud & the Self-Portraits. Album prvijenac *Wave Like Home* izdaju 2008. godine. Iste godine sele se u Baltimore, a 2009. izdaju drugi album pod nazivom *In The Evening Air*. Album su snimili u dnevnoj sobi, stvarajući posebnu intimnu atmosferu. Glavna tema je prekid dugogodišnje veze, suočavanje, tuga i borba, kroz melankolično plesne pjesme, dajući okvire, zvukom i općim pristupom, onome što je Future Islands danas. Novim uratkom *On The Water*, koji je producirao Chester Endersby Gwazda, poznat kao producent *Bromsta* Dana Deacona, nastavljaju tamo gdje su stali prije dvije godine, i dalje uhvaćeni u istu emociju. Ipak, daju novu dimenziju stare teme. Osoba, prostor, neki prošli život koji je u sjećanju još uvijek živ, gledanje u prošlost, oplemenjeno međumelodijama, atmosferskim, ponekad sjetnim, ponekad punim nade.

ALBUM ZVUČI KOMERCIJALNIJE I LOGIČAN JE SLIJED NAKON PROŠLOG, ZVUKOM, PRODUKCIJOM, ALI ŠTO JE NAJVAŽNIJE PRIČOM, KONCEPTOM I TEMOM; PREKID, PREBOLJEVANJE, MIR, TUŽAN MIR, SUOČAVANJE, ZRELA PRIJATELJSKA LJUBAV. RAZIGRANIJI SU, PLESNIJI, ALI SU ZADRŽALI SVOJU SPECIFIČNU ATMOSFERU, ŠTO IH I ČINI JEDNIM POSEBNIM MALIM BENDOM

VJERUJEŠ LI U LJUBAV? Album otvaraju pjesmom *On The Water*, atmosferski, zvukovima koje u prvi mah ne možemo prepoznati, a mogu nas podsjetiti na početak još jednog prekrasnog ovogodišnjeg albuma, onog nastalog suradnjom Kinga Creosotea i Jona Hopkinsa, nazvanog *Diamond Mine*. Iako, kod Creosotea i Hopkinsa prepoznajemo odakle dolazi zvučna slika, ovdje možemo samo nagađati, a kako naziv pjesme, i samog albuma, priziva morskou ili neku

sličnu atmosferu, možemo pretpostaviti da se radi o zvuku valova koji udaraju u obalu. Zvučnu sliku ubrzo nadopunjuje polagani sintetički zvuk bubnja, svojstven Future Islandsima, a ubrzo im se pridružuju melodija i snažan bas. Samuel T. Herring, pjevač benda, već će uvodnim riječima, "There are the moments that we save / And the dreams that fade away", dati do znanja da se tematika koja je prožela prošli album nastavlja i na ovom. Gubitak voljene osobe, gorčina i težina svakog trenutka u kojem se priznaje da je jedan odnos došao svome kraju, ali se i dalje pokušava i bori. Tako i ovdje, jednostavno još ne može pustiti; "Can I be the one you hold tonight?". Pjesmom *Before The Bridge*, ako ne tematikom, onda barem ritmom, kreću u plesniju atmosferu. Počinje kao plesni hit, razvija se bogato i slojevito. Pravi pop dragulj, koji sada u još raskošnijoj produkciji, ali i komercijalnijem prizvuku, pokazuje ono što čini esenciju ovog benda – ples, ali jedan poseban ples, onaj uz jaki bas, melankolične zvukove i sjetne riječi – ples sa suzom u oku. Ovdje se, uz pomak prema plesnijem zvuku, događa još nešto veoma bitno, album se otvara prema centralnoj temi – puštanja. Doduše, sjetnog i tužnog, ali s puno topline; "And what is love is regret / And what isn't love is a test". Pjesma doživljava kulminaciju u zadnjoj trećini kada Herring, uz zvukove zvona u pozadini, zapita; "Do you believe in love?". Na kraju zaključuje; "Whatever has us now / I can't forget somehow / For to forget a love is to regret". Slijedi *The Great Fire*, duet s Jenn Wasner iz baltimorskog indie folk benda Wye Oak, koja dolazi kao molba i nada, kompromisi koje smo spremni prihvatiti i učiniti kako bi se vratili na to sigurno mjesto, prije trenutka kad je sve nestalo. Grub Herringov vokal u kombinaciji s nježnom Wasner, koja neodoljivo podsjeća na Florence Welch iz Florence and the Machine, stvaraju lijepo-tužnu atmosferu. *Open* je međumelodija, kao mala intimna misao.

PRIZIVANJE IŠČEKIVANJA I NOVOG POČETKA Album se nastavlja s *Where I Found You*, počinje zaigrano, pop melodijom. Čim smo pomislili da slijedi još jedna pop pjesma, Herring nam daje do znanja da smo u krivu. Pjesma, koja je središnja reminiscencija, prisjećanje detalja, prošlog života kojeg tako teško pušta, mirisa osobe, osmijeha, hoda, sobe u kojoj su boravili. "I loved you / And I still do", reći će i nastaviti ponavljajući; "Look back, look back...". *Give Us The Wind* donosi nadu, prihvaćanje i borbu; "And find something more like the sun in the rain", a samim time i preokret u tematici albuma, ali i uvod u njegov najbolji i najjači dio, onaj završni. Na prvo slušanje čini se da slijedi još jedna Welmersova međumelodija, *Close To None*, prizivajući atmosferom, ali i zvukom, *Apollo* Briana Enoa. Meditativno, puno nade, istraživački, prizivajući iščekivanje i novi početak. Ali, odjednom se razvija ritam i kreće pjesma, plesna. Slijedi himnični *Balance* koji započinje poznatom zvučnom slikom s početka albuma, a utjelovljuje glavnu temu; "And you can clean

PUŠTANJE UZ REMINISCENCIJU. OSOBA, PROSTOR, NEKI PROŠLI ŽIVOT KOJI JE U SJEĆANJU JOŠ UVIJEK ŽIV, GLEDANJE U PROŠLOST, OPLEMENJENO MEĐUMELODIJAMA, ATMOSFERIČNIM, PONEKAD SJETNIM, PONEKAD PUNIM NADE

around the wound / But if you want it to heal / It just takes time". Pjesma koja dolazi kao injekcija optimizma, s mantričnim ponavljanjem; "It just takes time / Hard work and your time / It just takes time / A little trust and your time / You can change your life", dajući do znanja da će sve, ipak, na kraju biti u redu. Uz vrijeme, trud i rad. *Balance* se pretapa u *Tybee Island*, dajući nam do znanja da je zvučna slika s početka – morska, sad je jasnije prikazujući. Herring pjeva sam, uz zvukove valova, kreće atmosferska melodija, ona slična Brianu Enou iz *Close To None*, nadvladava i nastavlja s pjesmom. Najemotivniji trenutak albuma. "No illusions / No replays... Now I'm safe / And I walk away." Otvaranje pjesme *Grease* podsjeća na My Bloody Valentine, a dalje se razvija uz moćni bas. Album zatvaraju s (*Untitled*), završavajući sa zvukovima s kojima su otvorili album, lijepo zaokružujući cijelo djelo.

PLESNA REMINISCENCIJA Future Islands, kao bend, djeluju na tri razine, koliko ima i članova. Prva razina je nevjerojatan Herringov vokal, dubok, pun boli i sjete, ali i ludila. Druga razina je moćan bas Williama Cashiona koji može zvučati glasno i plesno, ali podjednako tako i nadglasati i naglasiti melankoličnu atmosferu. Treću razinu čini Gerrit

Welters koji svojim melodijama pomaže pri gradnji i oblikovanju albuma kao cjeline. Kad sve tri razine djeluju ujednačeno dobivamo najbolje od Future Islandsa. Njihov novi album ima tijek, atmosfera teče, raden je kao cjelina. Iako, snagom zaostaje za prošlim. Zvuči komercijalnije i logičan je slijed, zvukom, produkcijom, ali što je najvažnije pričom, konceptom i temom; prekid, preboljevanje i suočavanje. Album gdje se pušta. Puštanje uz reminiscenciju i lijepa sjećanja. **E**

PJEVATI ILI NE PJEVATI? PJEVATI!

OD NIQUETOVOG JE ISKUSTVA S INTERPRETACIJOM BAROKNE GLAZBE PROFITIRAO I THOMAS – PRVENSTVENO U TRANSPARENTNOSTI INSTRUMENTALNOGA SLOGA, ALI I U VELIKOJ POZORNOSTI KOJA JE DANA JASNOM IZNOŠENJU PJEVANOGA TEKSTA

TRPIMIR MATASOVIĆ

Amborise Thomas, *Hamlet*,
Hrvatsko narodno kazalište,
Zagreb, 21. studeni 2011.

Kada su, krajem osamnaestog i početkom devetnaestog stoljeća, skladatelji u potrazi za opernim sižeima počeli posizati za remek-djelima dramske literature kao predlošcima za libreta ("libretističke drame"), vrlo su brzo otkrili glazbeno-scenske potencijale Shakespeareova opusa. Glazba je, uostalom, bila integralnim elementom njegovih drama, a tradicija uglazbljivanja njegovih (i) dramskih stihova počela je već za njegova života. Ipak, temeljni postulat dvetnaestostoljetnog opernog libreta – mnoštvo dramskih situacija ostvarenih s ograničenim brojem likova i u jezgrovitim rečenicama – već je u početku teško spojiva sa Shakespeareovim dramama. To, međutim, nije bila prepreka – Shakespeare je jednostavno bio predodređen za glazbenu scenu, pa makar to podrazumijevalo i pregrade koje su se dramatično odmaknule od svojih predložaka. Takav je slučaj i *Hamlet* Ambroisea Thomasa, jedino koliko-toliko repertoarno djelo prema tom predlošku (*Ambleto* Francesca Gasparinija iz 1706. praktički je zaboravljen, a istoimena opera Domenica Scarlattija je izgubljena).

LEKTIRNO KAZALIŠTE Ne treba biti preoštara prema Thomasu – osim što je djelovao posve u skladu s estetskim postavkama svoga vremena, ne mogu mu se poreći visoki (i) književni kriteriji. Naime, njegov se *Hamlet* ne poziva izravno na Shakespearea, nego na dramsku preradu koju je, prema Shakespeareu, priredio Alexandre Dumas stariji. Najzačudniji trenuci Thomasove opere potiču upravo od Dumasa starijeg: duh Hamletova oca pojavljuje se višekratno (među ostalim i kao *deus ex machina* na kraju opere), Polonije, Laert i Gertruda ostaju živi, kao i sâm Hamlet, koji na kraju opere biva okrunjen za danskoga kralja.

Tog i takvog Thomasovog *Hamleta* odlučilo je, po prvi put u Hrvatskoj uopće, na scenu postaviti Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu. Odabir naslova posve je u skladu s intendantičinom koncepcijom *lektirnog kazališta*, premda školarce kojima se ne da čitati Shakespeareov izvornik ovu predstavu nipošto ne bi trebalo ponuditi kao surogat za upoznavanje s tim djelom. (Možda bi im u tom pogledu ne bi trebalo ponuditi ni Kunčevićevo dramsko uprizorenje, ali to je već druga tema.) No, ako je već odabran taj naslov, sa svim svojim (iz današnje perspektive) dramaturškim i glazbenim manjkavostima (ili barem začudnostima), dobro je što je odabran i autorski tim koji ga je uspio predstaviti na način koji te manjavosti ne negira, a, istovremeno, u najboljem svjetlu ističe i neke neupitne vrijednosti Thomasove partiture.

APSURD I GROTESKA Nizozemski redatelj (i scenograf) Michiel Dijkema u tom je smislu bio ako ne savršen, onda svakako sretan izbor. On, naime, nije niti pokušao od Thomasove *opère grand* napraviti nešto što ona već po svojoj naravi nipošto nije (glazbeno-scensko djelo koje treba smrtno ozbiljno i shvatiti i prihvatiti) – naprotiv, on je svoju režiju izgradio upravo na potenciranju "nelogičnosti" žanra, dovodeći ih gotovo do ruba apsurda i groteske. Za francusku *veliku operu* karakteristični i neizostavni tipski masovni prizori doneseni su u maniri nalik onoj brodvejskoga mjuzikla (to što je specijalist za mjuzikl Igor Barberić bio asistentom koreografu Leu Mujiću sigurno nije slučajnost!), s gomilom blještavih rasvjetnih tijela, intenzivno uposlenom zakretnom pozornicom i propadalištima, "lascivnim" kostimima i, općenito, svime onime što asociiramo uz lakoglazbeni scenski spektakl (što je u svoje vrijeme velikim dijelom bila i *opéra grand*).

Općenito, Dijkema je, čini se, s posebnim zadovoljstvom potcrtao sve što se odmiče od Shakespearea, koji je i osobno prisutan na pozornici – najprije kao portret (koji je po kratkom postupku izbačen sa scene), potom "kloniran" u likovima četvorice glumaca; u "jednostrukom" obliku ponovno se pojavljuje kao pratilac koji iza zastora čeka (nedočekanu) Polonijevu smrt; zatim kao egzektuor Rosencrantza i Guildensterna (koje nitko drugi nije ubio, jer ih u libretu opere – za razliku od Dumasove obrade – uopće nema); da bi se u finalu, nakon što je Gertruda odignorirala čašu otrovanog vina koju joj uporno nudi, onesvijestio, ne mogavši podnijeti Dumasa i Thomasov isforsirani *lieto fine*.

Sve su to, naravno, zgodne i zabavne dosjetke, ali *Hamlet* je ipak tragedija (pa makar, ovdje, sa sretnim završetkom) i Dijkema je toga itekako svjestan. Snaga najupečatljivijih prizora opere (Hamletovih monologâ, dvopjeva Hamleta i Gertrude te prizora Ofelijine smrti) leži upravo u kontrastu koji postoji u odnosu između tih i drugih, "grotesknih prizora". To su, uostalom, prizori koji su najbliži Shakespeareu; Ofelijino samoubojstvo u operi je, doduše, izravno prikazano prvenstveno kao izlika za sopranističinu *showpiece* ariju, no Dijkema od njega čini najpotresniji trenutak čitave opere, među ostalim i krajnjim reduciranjem scenske opreme – Ofelija je ostavljena sama pred zastorom, a čak se i zbor povukao s pozornice u gledalište.

PJEVAČKI MAKSIMUMI Kvalitetnom režijskom konceptu korespondirala je i jednako kvaliteta glazbena realizacija. Poput Dijkeme, i dirigent Hervé Niquet nije pokušavao prikriti bombastične elemente Thomasove partiture, ali je, s druge strane, pomno oblikovao brojne suptilne lirske momente, imajući prema njima poštovanja čak i kada realno prijete da prijedju u prazan hod. Mnoge je iznenadilo što je

foto: Saša Novković

OFELIJINO SAMOUBOJSTVO U THOMASOVU JE HAMLETU IZRAVNO PRIKAZANO PRVENSTVENO KAO IZLIKA ZA SOPRANISTIČINU SHOWPIECE ARIJU, NO DIJKEMA OD NJEGA ČINI NAJPOTRESNIJI TRENUTAK ČITAVE OPERE

upravo Niquet, inače specijalist za francuski barok, odabran za dirigentsko vodstvo ove predstave. No, od njegovog je iskustva s interpretacijom barokne glazbe profitirao i Thomas – prvenstveno u transparentnosti instrumentalnoga sloga, ali i u velikoj pozornosti koja je dana jasnom iznošenju pjevanoga teksta.

Postavljeni u takav režijski i dirigentski kontekst, gotovo su svi pjevači dobili i iskoristili priliku da iskažu svoj maksimum. Bilo je tu, doduše, povremenih glumačkih vrludanja, u kojima pjevačima nije bilo jasno kada trebaju biti groteskni, a kada ozbiljni, no to u operi u kojoj je većina likova ionako rastrojena na ovaj ili onaj način i nije neki problem. Gostujući britanski bariton George von Bergen mogao je možda

biti i nešto profiliraniji u naslovnoj ulozi, ali ne može svatko biti Thomas Hampson ili Simon Keenlyside – u okviru realnih mogućnosti, njegov je doprinos bio posve korektan.

Premda osim Ofelije i Hamleta drugih velikih uloga u ovoj operi nema, i u onim manjima zasjao je niz pjevača – Dubravka Šeparović Mušović kao Gertruda još je jednom potvrdila da najbolje uloge ostvaruje kad suraduje s kvalitetnim autorskim timom, dok se Ozren Bilušić kao Klaudije pokazao kao pjevač na kojega treba računati i izvan komičnog faha. Domagoj Dorotić svojim je lijepim zapjevom pridao Thomasovom Laertu veći značaj nego što mu je namijenio sâm skladatelj, a uvjerljiva su bila i dva para epizodista – Henrik Šimunković i Tvrtko Stipičić kao Horacije i Marcel, a još i više Siniša Štork i Stjepan Franetović kao grobari.

No, kada bismo značaj pojedinih uloga mjerili razinom interpretacije, Thomasov bi se *Hamlet* u zagrebačkom izdanju trebao zvati – *Ofelija*. Ivana Lazar je, naime, prava zvijezda ove predstave – njena Ofelija je, naime, posebno, ali ne i isključivo u prizoru ludila i samoubojstva, zasjenila sve drugo što se i glazbeno i scenski događalo u ovoj predstavi. Prije ove predstave, teško bi se moglo i pomisliti da će ova pjevačica nadmašiti svoje antologijsko tumačenje naslovne uloge Donizettijeve *Lucie di Lamermoor*, no Ivana Lazar uspjelo je upravo to – i to u ulozi koja je i glazbeno i scenski, zapravo, manje zahvalnija od one Donizettijeve. Novog bi zagrebačkog *Hamleta*, dakle, vrijedilo vidjeti i samo zbog Ofelije. No, za razliku od nekih drugih HNK-ovih predstava, koje treba vidjeti samo zbog nekih pojedinačnih interpretacija, ova je vrijedna pozornosti i kao cjelina. ■

HIPERKRONIJA

PREPOZNATLJIVA POGORELIĆEVA ZASTAJKIVANJA MANIPULACIJA SU – I DOSLOVNO, I U PRENESENOM SMISLU – PROTOKOM GLAZBENOG VREMENA, KOJE SE NERIJETKO USPORAVA, PA I GOTOVO ZAUSTAVLJA NA MJESTIMA POSEBNO BITNIMA ZA AUTOREFLEKSIJU

TRPIMIR MATASOVIĆ

Uz nastupe Ive Pogorelića i Maxa Emanuela Cenčića u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog 6., odnosno 12. studenog 2011. te koncert *Vukovarski memento*, održan 18. studenog 2011. u Muzeju Mimara

Mogao je taj koncert – ako je već morao imati naslov – biti nazvan, recimo, *Večer ruskog romantizma*. Ako se htjelo nešto bombastično, mogao je naziv biti i, primjere, *Iz Rusije s ljubavlju* – jedino što je taj naslov već iskorišten za jedan raniji koncert Zagrebačke filharmonije. I tako je, u nedostatku ičeg inventivnijeg, čitav događaj nazvan jednostavno – *Ivo Pogorelić!* Uskličnik. Da ne kažemo uzvičnik. I koliko god taj i takav naziv bio banalan, ima u njemu neke simbolike. Jer, tog 6. studenog u Lisinskom nisu bili važni ni Petar Iljič Čajkovski, ni Sergej Rahmanjinov, ni Dmitrij Kitajenko, ni Zagrebačka filharmonija, nego samo On. A oko njega zaista sve usklikuje, uzvikuje, urla i vrišti. Anakronični, romantičarski kult Genija koji se oko njega razvio danas već ima ne samo svoje apsolutno božanstvo, nego i sljedbu, rituale, pa čak i svete spise – makar i apokrifne. Sve to rezultiralo je doktrinom, pa čak i dogmom o neupitnosti, bezgrešnosti i nepogrešivosti Njega. Dogma je to u koju se, s obzirom da je se ne može racionalno objasniti, slijepo vjeruje, a svaki pokušaj njenog dovođenja u pitanje povlači za sobom rizik izopćenja iz zajednice posvećenih.

DOK KOLO BOLA STANKA HORVATA I SKRUŠENO RUBENA RADICE ISKAZUJU PRIJE SVEGA NEMOĆ PRED PITANJIMA NA KOJA NAIZGLED NIJE MOGUĆE NAĆI ODGOVOR, POGREBNA GLAZBA HEINRICHA SCHÜTZA SMIRENO NUDI JEDAN OD MOGUĆIH ODGOVORA UPRAVO NA TA PITANJA

Ima, međutim, nešto što tom kultu ozbiljno nedostaje – objava. A te objave nema jer Pogorelić, usprkos onome što se o njemu piše, nije ni prorok, ni guru. On ništa ne objavljuje, ne prorokuje, pa čak niti ne naučava. Ako se već moramo poslužiti popularnim medijskim stereotipom, mogli

bismo reći da je on mistik, koji pasivno, a ne aktivno, potiče na razmišljanje. Njegov je glazbovanje primarno intimni čin istraživanja, propitivanja i promišljanja sâmoga sebe, u kojem je glazba koju izvodi sredstvom, a ne ciljem te autorefleksije. Nasuprot anakroničnom kultu oko njega, njegov pristup glazbi nije ni anakroničan ni anakronijski, nego, eventualno hiperkronijski – onkraj vremena. U odabranim partiturama on uvijek traga za skrivenim, možda čak i ezoterijskim slojevima, a prepoznatljiva zastajkivanja u tom promišljanju manipulacija su – i doslovno, i u prenesenom smislu – protokom glazbenog vremena, koje se nerijetko usporava, pa i gotovo zaustavlja na mjestima posebno bitnima za autorefleksiju.

U tom smislu, ako ćemo govoriti o izvedbi Čajkovskijeva *Prvog koncerta za glasovir i orkestar u b-molu*, možemo reći da je Pogorelićeva hiperkronija bila posve dispartna s anakronijom koju je, u suradnji sa Zagrebačkom filharmonijom, ostvario Dmitrij Kitajenko. Moglo se činiti da je i njegov protok glazbenog vremena usporen i zaustavljen zajedno s Pogorelićevim – no zaustaviti se može samo nešto što je prethodno pokrenuto, a to Kitajenku nije uspjelo ni u Čajkovskijevom koncertu, a ni u kasnijoj izvedbi Rahmanjinovljeve *Druge simfonije*. Na neki začudan način – a nije li, uostalom, sve oko Pogorelića upravo takvo – stekao se dojam da su posjetitelji za cijenu jedne ulaznice dobili dvije posve različite izvedbe Čajkovskijeva djela, kojima je simultanost bila jedinom dodirnom točkom.

A na kraju izvedbe ostalo je u zraku pitanje što je sljedba uopće primila i prihvatila od svog Apsoluta. Naravno, mogla je primiti – jer joj je bio ponuden – poticaj za samopromišljanje. No, to je u kultu nepopularno – lakše je slijepo slijediti zadanu tuđu dogmu, nego je kontemplacijom prisvojiti i učiniti dijelom vlastitog sustava vrijednosti. A, u krajnjoj liniji, na tom je koncertu ionako bilo najvažnije vidjeti i biti viđen – u takvom kontekstu, teško je slušati, a još teže čuti.

EKSTROVERTNA SAMOZATAJ-NOST Kontratenor Max Emanuel Cenčić također ima potencijal da oko sebe stvori kult, ali to se ipak ne događa. To jest, ako se i događa, događa se u razmjerima daleko normalniji od onih Pogorelićev. Cenčić, doduše – kao i Pogorelić – jest pravi *divo*, koji suvereno vlada i umjetnošću i umijećem, a ima i sve brojnije štovatelje vlastitog *lika & djela*, no sâm svoje zvanje (koje, srećom, ne predstavlja kao poslanje) ne mistificira. I još jedna, ključna razlika – dok glazba služi Pogoreliću, Cenčić služi glazbi. Posljednja konstatacija tim je začudnija usporedimo li (prividnu) introvertnost Pogorelićeva glazbovanja s Cenčićevom (prividnom) ekstrovertnošću.

Bilo kako bilo, Cenčićev recital, održan u Lisinskom 12. studenog, u suradnji s grčkim ansamblom Armonia Atenea, bio je manje “koncert Maxa Emanuela Cenčića”, a više praznik Händelove, pa i Vivaldijeve glazbe. (Vivaldija je Armonia

Atenea svirala bez Cenčića, koji je, međutim, neizravno obilježio i izvedbe te, čisto instrumentalne glazbe.) Solist, doduše, bolje vlada pjevačkim nego govorničkim vještinama, tako da su njegove međunajave, obilježene ipak ponajprije golemom erudicijom, u izvedbi – nažalost – bile više groteskne nego (kako se valjda namjeravalo) duhovito.

No to nije važno. Ostaju nakon svega pomno probrani biseri Händelova opernog stvaralaštva, u izvedbi kojih naglašeno virtuozni element (briljantno izveden!) biva stavljen u drugi plan, dok su na prvo mjesto stavljene glazbeno-retoričke geste, kao i duboka emocionalnost, kojoj – paradoksalno – zadani retorički obrasci više pomažu nego odmažu. U svemu tome i Cenčić je, zapravo, hiperkroničan, ali na dijametralno suprotan način od Pogorelića – dok je Pogorelić *onkraj vremena* zato što negira (ili barem ignorira) vrijeme, Cenčić se na tom mjestu nalazi zbog svog umijeća ouhvaćanja raznih vremena – njegov je Händel i barokni majstor i naš suvremenik, koji, pritom, pripada i sâmom umjetniku, ali i njegovoj publici. Cenčić upravo zato (za razliku od Pogorelića) ne može bez publike – on je svjestan da nije samodostatan, i upravo je u toj samozatajnosti velikog umjetnika ključan element kojim osvaja svoju publiku.

UNIVERZALAN PODSJETNIK Vukovarska tragedija nije zaboravljena – svake godine osamnaesti se studenog obilježava nizom prigodnih događaja, pa i glazbenih. No ipak je trebalo proći punih dvadeset godina od pada Vukovara da konačno dočekamo jedan prigodni koncert koji neće upasti u zamku nacionalne pompe i/ili nacionalističke patetike. Ali, eto, dočekali smo – u tom smislu, koncert naslovljen *Vukovarski memento*, što ga je Zbor Hrvatske radiotelevizije pod ravnanjem Tončija Bilića održao u Muzeju Mimara upravo 18. studenog trebao bi biti putokazom kako na primjereni način obilježiti jednu od najvećih otvorenih rana u novijoj hrvatskoj povijesti.

Ključ za koji se pri odabiru programa odlučio Tonči Bilić bio je jednostavan, ali učinkovit – i, što je najvažnije, posve primjeren prigodi. Naime, umjesto da vukovarskoj tragediji pristupi kao pojedinačnom slučaju, Bilić je odabrao djela univerzalnoga (*hiperkronijskog*) karaktera, pokazujući kako su skladatelji na različite načine reagirali na strahote različitih ratova i užas suočavanja sa smrću. Ruben Radica svojom skladbom *Skrušeno* jest, doduše, reagirao upravo na Vukovar i Domovinski rat, no drugi su zastupljeni autori doživjeli neke druge, zapravo jednako strašne ratove – Stanko Horvat Drugi svjetski, a Heinrich Schütz Tridesetogodišnji.

Prva postaja na tom glazbenom Križnom putu bilo je antologijsko *Kolo bola* Stanka Horvata. Premda jedino od odabranih djela koje nastalo u mirnodobsko vrijeme, *Kolo bola* ipak upečatljivo iskazuje nemoć umjetnika pred nepojmljivom boli koju donosi rat. U toj nemoći, Horvat

posiže za arhetipskim – antologijskim aliterativnim stihovima Maka Dizdara, izrazito arhetipskog, gotovo magijskog prizvuka, te slogom stila tijesnih intervala, karakterističnim za najstarije slojeve pučkog glazbovanja u dinarskoj regiji. Na začudan način, Horvat – koji inače nije posezao za folklorom – uspijeva taj stil posvojiti i uklopiti u vlastiti glazbeni izraz, koji je, kao i na tolikim drugim mjestima u njegovom opusu, duboko potresan u svom univerzalnom humanizmu.

Još je veća bila nemoć Rubena Radice u susretu s, ovaj put konkretnom, Vukovarskom tragedijom. Ne nalazeći snage za stvaranjem nečeg posve vlastitog, on u svom *Skrušenom* niže dvanaest varijacija, ili, kako ih sâm naziva, “harmonijskih izraza” također arhetipskog materijala – luteranskog korala *Herzlich tut mich verlangen*. Ti harmonijski izrazi, doduše, jesu prepoznatljivo Radićini, ali su i daleko univerzalniji nego što je to u njegovom opusu inače slučaj. Tome bitno pridonosi ne samo odabrana temeljna grada, nego i izvodilački sastav odabran za ovu prigodu – nasuprot praizvedbi 1993., na kojoj je zbor pratio kvartet saksofona, ovom prilikom za pratnju je bila zadužena “continuo” sekcija, sastavljena od orgulja, violončela i kontrabasa – čime se Radica u zvuku dodatno približio vjerojatno najuniverzalnijem skladatelju svih vremena – Johannu Sebastianu Bachu.

I dok su partiture Stanka Horvata i Rubena Radice iskazivale prije svega nemoć pred pitanjima na koja naizgled nije moguće naći odgovor, *Pogrebna glazba* Heinricha Schütza – svjedoka Tridesetogodišnjeg rata – smireno nudi jedan od mogućih odgovora upravo na ta pitanja. “Skrušena”, ali i monumentalna partitura čak i u svojoj prigušenosti gromoglasno odjekuje gorljivom vjerom u neki viši smisao – vjerom koja u Schützovom slučaju jest luteranska, ali je, zapravo, podjednako univerzalno humanistička kao i ona koju donose glazbeno-duhovni univerzumi Stanka Horvata i Rubena Radice. ■

VOKALNE JEDNADŽBE

NOVI ALBUM ISLANDSKE OFF-POP DIVE

KARLO RAFANELI

Bjork, *Biophilia*, One little Indian, 2011.

Ovaj album, unatoč ambicioznom konceptu popraćenom kampanjom dodatnih iPad aplikacija i bizarno fascinantnim videospotom Michela Gondryja za singl *Crystalline*, Bjork vjerojatno neće donijeti širi krug obožavatelja. Radi se zapravo o boljci, ako je tako možemo nazvati, koja je prati još tamo negdje od *Vespertinea* iz 2001., na koje je ta islandska ekscentrična dobra vila odlučila prestati igrati ulogu trendsetera koju je tako uspješno obnašala kroz cijele devedesete i posvetiti se isključivo svom intimnom i artistskom svijetu. Dijeleći sudbinu s onom rijetkom vrstom komercijalno uspješnih izvodača poput Scotta Walkera, Talk Talk, Petera Gabriela, Laurie Anderson ili Kate Bush, koji su poslovne ambicije podredili osobnim i artistskim hirovima, i Bjork je dosegla točku u kojoj njezine ekscentričnosti šira javnost doživljava kao nepotrebne ispade navodne posebnosti, pseudoavangarde ili, narodski rečeno, preseravanja. Ipak, pozornije slušanje *Biophilie* otkriva da je takvo viđenje daleko od istine. Glavna crta albuma jest doduše pomalo agresivno konceptualna, jer je posrijedi gotovo ritualno poistovjećivanje čovjeka i prirode, no

BIOPHILIA NIJE ALBUM PJESAMA, DOKAZIVANJA INOVATIVNOSTI, A JOŠ MANJE PRODUCIRANJA HITOVA; PRIJE SVEGA RIJEČ JE O OSTVARENJU KOJE DOSTOJNO REPREZENTIRA OSEBUJAN SVIJET SVOG AUTORA

unatoč ograničenjima svoje hermetične prirode *Biophilia* je dobar album. Premda je većim djelom lišen one ogoljele emocionalnosti koja je krasila *Vespertine* i *Medullu*, u pitanju je i dalje iznimno osoban projekt. U ovom stadiju karijere Bjork je uspjela stvoriti autorski svijet koji je toliko neporecivo njezin da ga je jednostavno nemoguće zamijeniti za bilo što drugo. Glazba je na momente možda previše, iako zasigurno namjerno minimizirana, s dominantnom upotrebom različitih žičanih instrumenata te

orgulja, elektronike koja igra uglavnom dezorijentirajuću i na momente uzurpatorsku ulogu, kao u finalima *Crystalline* i *Mutual Core*, gdje elektronski ritmovi postaju toliko agresivni da preuzimaju cijelu pjesmu. Naravno, ta isposnička priroda glazbe, isprekidana iznenadnim iako vrlo rijetkim ispadima živosti, služi prije svega za ono što je neosporno središnje u kasnijem dijelu autorične karijere, a to je vokalna izvedba. Na *Medulli* vokalni su eksperimenti urodili potpunim tehnološkim i emocionalnim trijumfom, a ovdje vokal, iako ovog puta nije sam, i dalje igra glavnu ulogu. Razloga za to definitivno ima, Bjork je naprosto izvanserijska vokalistica, ne samo tehnički besprijeekorna, već i nevjerojatno sugestivna i beskrajno maštovita, tako da je najčešće dovoljno samo slušati kako izgovara riječi: načinom koji je istovremeno krajnje neprirodan i u isto vrijeme posve logičan i razumljiv. Tu negdje dolazimo do ključne poante ovog albuma. *Biophilia* nije album pjesama, dokazivanja inovativnosti, a još manje produciranja hitova; prije svega riječ je o ostvarenju koje dostojno reprezentira osebujan svijet svog autora, a to što nam taj svijet možda i nije

uvijek po volji samo ga čini stvarnijim i, zapravo, vrednijim, jer kakav bi to svijet bio baš svima savršen, do onaj nestvaran i, naposljetku, posve dosadan. ■

CARSTVO LOOPOVA

ARHEOLOŠKA REINTERPRETACIJA POPULARNE GLAZBE I NJEZINE TEHNOLOGIJE

KARLO RAFANELI

Oneohtrix Point Never, *Replica*, Software, 2011.

Vrlo često se čini da, barem kad je u pitanju pop-kultura, živimo u vremenima koja se u velikoj mjeri oslanjaju i reflektiraju na ona protekla. Ta tendencija manjka inovacije i 'šoka novog' urodila je i jednim vrlo zanimljivim fenomenom, odnosno cijelim nizom izvodača, najčešće u undergroundu, koji prošlost ne imitiraju, nego je reinterpreteraju iz svoje specifične vizure, nudeći osobno tumačenje nekog razdoblja kojeg vrlo često nisu ni doživjeli iz prve ruke. Za Daniela Lopatina to razdoblje je otprilike sredina osamdesetih, no on kroz svoj glavni projekt Oneohtrix Point Never ne reproducira niti jedan specifični glazbeni stil tog vremena, nego uzima komadiće u osnovi zastarjele tehnologije i, ono što je još važnije, konotacija koje nosi upotreba te tehnologije. Upotrebom takve manjkave tehnologije uspio je, paradoksalno, stvoriti neke od najmističnijih i najzanimljivijih glazbenih trenutaka posljednjih godina. Dosta ranijih izdanja Oneohtrix Point Never vrte se oko zapravo vrlo osobnog Lopatinovog odnosa prema

GOTOVO PARADOKSALNA BRILJANTNOST ONEOTRIX POINT NEVER-A LEŽI U ČINJENICI DA SE RADI O JAKO JEDNOSTAVNIM IDEJAMA UGLAVLJENIMA U KOMPLEKSNE, KATKADA ČINI SE I NASUMIČNE MEĐUODNOSE

Rolandovom Juno-60 sintesajzeru, kojeg je naslijedio od oca. Gotovo paradoksalna briljantnost Oneohtrix Point Never glazbe leži u činjenici da se u biti radi o jako jednostavnim idejama uglavljenima u kompleksne, katkad čini se i nasumične

međuodnose. U Lopatinovom svijetu sve se odvija u loopovima, a ovdje uvođenjem većeg broja elemenata te interakcije postaju sve složenije. *Replica*, koja nasljeđuje prošlogodišnji, također sjajan, *Returnal* djelomično se temelji na ideji "echojamova" – seriji glazbeno-vizualnih edita koje je prije dvije godine stavio na YouTube, a u kojima se poigrava percepcijom pop-glazbe uzevši samo jedan mali segment neke pjesme te ga vrti dok ne poprmi sasvim drugo, najčešće puno apstraktnije značenje. *Replica* taj koncept odvodi na višu razinu, secirajući arhivski materijal najčešće televizijskih reklama i primijenjene glazbe, dodajući na to i opsesivnu ljubav prema analognim sintesajzerima te, po prvi put, i upotrebu klavira u većoj mjeri, što još više pojačava dojam fuzije u jednu organsko-anorgansku cjelinu. Ipak, cijeli koncept ne funkcionira kao puka nostalgичna dosjetka, već doista kao okidač uspomena, kako onih osobnih, izvučenih i iz najranijeg djetinjstva, tako i onih kolektivnih, a u svakom slučaju i jedne i druge pokrenute su upotrebom

tehnologije koja je barem u jednom trenutku konzumirala naše živote. Takav pristup čini Lopatina manje glazbenikom, a u većoj mjeri arheologom i restauratorom davno prohujale svakodnevnice. ■

EKSKLUZIVNA IZVRSNOST

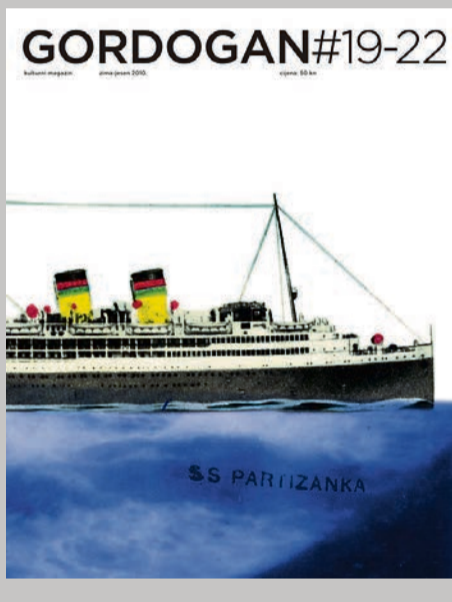
GORDOGAN, BROJ 19-22., NOVI GORDOGAN, UDRUGA ZA KULTURU, ZAGREB

NATAŠA PETRINJAK

Prokletstvo se nastavlja – pomislila sam u trenutku kada sam prije otprilike mjesec dana primila novi svezak časopisa *Gordogan*, a koji nosi oznaku objedinjenih četiri izdanja za 2010. godinu. Usud znanstvene i kulturne periodike zbog kojeg od kako znam (i o čemu svjedoče povijesni izvori) gotovo nikada nije ostvaren željeni ideal svake redakcije, svakog urednika koji se odlučio za taj pedantan i zahtjevan posao – redovno, kontinuirano izlaženje, jedan svezak, jedan broj... Istovremeno, pojačao se i eho glasova koji svako toliko propituju smisao njihova postojanja, jer čemu uopće sav taj napor pa i trošak proizvodnje, kada je publika malobrojna, utjecaj minoran i ne bi li bilo bolje svu tu energiju i pripadajući novac usmjeriti u nešto profitabilno, u kakav magazin što udovoljava tržišnom kriteriju jednokratnog postojanja i brzog priljeva novca. Premda se podatkom o gotovo rasprodanim edicijama proteklih brojeva ruši stereotip o nečitaniosti, time nepotrebnosti postojanja i novi četverobroj *Gordogana* potvrđuje da prava ekskluzivnost odavno ne obitava u šarenilu i sjaju magazina što cure sa kioska kao i da su urednička znanja i umijeća potrebne kvalitete ako se želi proizvesti zanimljivo štivo. Upravo taj spoj čini i ovaj svezak *Gordogana* časopisom koji obiljem i kvalitetom može višemjesečno zaokupiti našu pažnju, ali i potvrđuje neprimjerenost dovođenja u pitanje proizvodnje kulturnog kapitala jedne zajednice. Ovakav se ne proizvodi često.

Uzelac, Gordana Vnuk, kao i brojni vanjski suradnici.

Vrlo zanimljivim konceptom pregleda ogleda o tekstovima iz ranijih brojeva ili knjiga u izdanju *Gordogana*, a objavljenih u drugim medijima *Gordogan* prekida uobičajeno neobičnu navadu da se časopisi i novine čitaju odozda. Taj napor praćenja i bilježenja reakcija, komentara, prikaza drugih iznimno je vrijedan trag ne samo za buduće kroničare i istraživače, nego nam upravo u našoj sadašnjosti daje cjelovitu sliku utjecaja i dometa što ga izaziva i dostiže *Gordogan*. Ne libeći se uvrstiti i one s negativnim predznakom.

VRSNI MINI-TEMATI Nakon britkog i duhovitog teksta Borisa Becka o besmislenim, promašenim i tek ideološkim silovanjima hrvatskog jezika kojima profitira samo mit o jezičnoj pravilnosti i čistoći, a jezik osiromašuje, slijedi još jedan dokaz hrvatske nesnošljivosti i puritanizma – iz intervjua s pravnicom Lovorkom Kušan koja je stala u obranu Roma prema kojima, kako je presudio Europski sud za ljudska prava, Hrvatska provodi rasnu diskriminaciju doznajemo da kaznu jesmo platili, ali osobna i sistemska diskriminacija nesmetano obitava i dalje. Blok svojevrsnih mini-temata koji slijedi vrstan je način kako obrade pojedine teme, tako i zao kupljanja pažnje čitatelja/ica.

Ovaj put Ivan Ott pripremio je onaj o piscu Jamesu Grahamu Ballardu, a pravom ekskluzivom (na koju osobito upućujemo prigodne povjesničare-amatere kojima posljednjih godina obilujemo) možemo nazvati blok o turopoljskom grofu Antunu Danijelu Josipoviću, “najpoznatijem negativcu hrvatske historiografije”. Sastavljena je od do sada neobjavljenog teksta-portreta Josipa Horvata i pojašnjavajućeg *Horvat Horvatom* Stjepana Čosića. Svima koji odbijaju ili je teško prihvatiti istinu o zločinima unutar Katoličke crkve kao i sudbini glasova iz njezinih redova koji na njih ukazuju i žele doprijeti u javnost svakako će koristiti izniman tekst Ladislava Tadića *Kontinuitet regresije; volja za moć i antisemitizam u Katoličkoj crkvi kao obustava vremena*, uz koji se nadovezuje prijevod otvorenog pisma teologa Hansa Künga upućenog katoličkim biskupima cijelog svijeta.

Osim izbora tema, ekskluzivnost Gordogan potvrđuje i izborom djela autora koji iznimnim spisateljskim umijećem, istraživačkom strasti, erudicijom ili kritičkim stavom hrabro razotkrivaju i intiman svijet, pokazujući neodvojivost privatnog i javnog, prožimanju privatnih mogućnosti i izbora i svjetskih povijesnih tokova. Ponašanje to je autobiografski zapis redatelja Božidara Viočića, dio većeg djela na kojem autor još radi, naslovljen *Izlet u NDH*. Zapis je to, fikcionalni i faktičan, o strahu desetogodišnjeg dječaka što ga izazivaju karabinjeri, talijanski policajci, ustaše, hrvatski redarstvenici, četnici. Sviju ih se, kaže i opisuje zašto, bojao.

Vori Lalić razotkriva nam slabo poznatu epizodu egzodusa hrvatskih iseljenika iz Australije u doba Hladnoga rata. Točnije, o četiri plovidbe brodova *Partizanka* i *Radnik*, godina 1948. i 1949. kojima se iz Sidneyja i Fremantla u hrvatske luke vratilo više od 1300 iseljenika. Povezujući ih sa sličnim povratcima iz Novog Zelanda, zemalja Sjeverne i Južne Amerike, autor nam otkriva otiske što su ih takve migracije ostavile ne samo u osobnim životima, nego i one koje opisuju povijesti zajednica – državnih, narodnih, svjetskih.

Treći dio *Memoara jednog skojevca* Darka Suvina zahvaća period od 1945. do 1951. i ponovo je častan memoarski zapis koji ne umiva, ne popravlja, ne prepravljiva i ne pametuje s vremenske distance. A o pisanju, o povijesti, o odnosima što nam grade život, taj nas umirovljeni profesor, strpljivošću velikog eksperta i erudite, nenametljivo poučava najboljem. Tzv. kazališne teme povjerene su ovaj put Gordani Vnuk, direktorici *Eurokaza*, a taj blok čine, između ostalog intervjua s Frédéricom Fisbachom, čijim je *Potomcima uškopljenog admirala* otvoren prošlogodišnji Eurokaz te svojevrsni in memoriam Christophu Schlingensiefelu i njegov posljednji intervjua.

ODGOVORNOST MEDIJA Ustaljenim načinom *Gordogan* završava recenzijama i polemikama, kao što i prijelaze između poglavlja čine prijevodi, ovaj put,

OGLAS

LJEPOTA JEDE LJUDE eksperimentalni je, satirični, lirsko-cijanidni roman o religijskoj bombi za spas svijeta i Isusu koji eutanazira čovječanstvo. Formu mu određuje podnaslov: mp3-roman. Niz tekstualnih fragmenata oponaša kolekciju pjesama na mp3-playeru. Poglavlja su, poput pjesama u mp3-kolekciji, različita stilom i temama kojima se bave (neka su izrazito satirična, neka nadrealna, poetična ili filozofska), no sva ona – zaobilazno i nekontinuirano – grade sliku jedinstvenog svijeta. Taj svijet mutira i postaje sve ludim; umjetnicima je dopušteno sijati užas kako bi šokirali Boga i vratili "stvarnost" u taj objektivno nadrealni svijet; tajanstvene Žive žene na plaži izbacuju ikru iz koje se, čini se, radaju klonirani Isusi, a oni baš ne uljevuju povjerenje; hrpe naravnata sve su veće; meso raste u friziderima i kuja iz njih; ljudi određuju umiru od sreće i čovječanstvo postupno izumire.

Paralelno s tim nizom razvija se priča koja objedinjuje sve te fragmente. Tu je riječ o "Špijuni" koji istražuje ukupnu ljudsku komunikaciju kako bi otkrio "zaslužuje li ljudska vrsta da joj se ponovo dogodi Drugi svjetski rat" jer iz užasnih iskustava tog rata nije ništa naučila. Špijun se koristi softverom Homeraser koji analizira sve postojeće digitalne podatke a njegovi izvještaji zapravo su spomenuti fragmenti iz prvoga pripovjednog niza. Ta se dva niza distorzirano pretapaju jer u obama fatalnu ulogu imaju Isusi i tajanstvena FilipRoberta, čiji se pravi identitet otkriva u završnom "raspletu".

Osnovni je ton romana satiričan jer se u njemu izvrću dominantne pretpostavke "apokaliptičkih" ili "katastrofičkih" scenarija: nema podjele na "dobro" i "zlo", nego se upravo dobro (ljubav) prikazuje kao glavno zlo; katastrofa u ljudi ne izaziva patnju i bol, nego euforiju, a Isusova uloga suprotna je očekivanoj.

ZORAN ROŠKO
LJEPOTA JEDE LJUDE

NOVI ČETVEROBROJ POTVRĐUJE DA PRAVA EKSKLUZIVNOST ODAVNO NE OBITAVA U ŠARENILU I SJAJU MAGAZINA ŠTO CURE S KIOSKA KAO I DA SU UREDNIČKA ZNANJA I UMIJEĆA POTREBNE KVALITETE AKO SE ŽELI PROIZVESTI ZANIMLJIVO ŠTIVO

OLAKŠAVAJUĆE RAZRJEŠENJE Usud se na neki način potvrđuje i iskazom glavnog urednika Branka Matana kojim novi svezak počinje, vrlo osjetljivoj priči razmimoilaženja s troje članova nekadašnje redakcije (Denisom Kuljišem, Ivom Bancem i Andreom Feldman), registracijom novog nakladnika (Novi Gordogan, udruga za kulturu) pa i vlastitih zabluda kada je o mogućnostima suradnje riječ. Premda pomalo mučno svjedočanstvo, ono olakšava, jer razrješava, daljnje prepuštanje tekstovima u čijem su nastanku sudjelovali članovi uredništva – Una Bauer, Boris Beck, Zora Bjelousov, Vesna Cvitaš, Stjepan Čosić, Nenad Ivić, Tatjana Paić-Vukić, Nenad Polimac, Zlatko

HAMBURGER-KNJIŽEVNOST

ROMAN O TALENTIRANOJ SPISATELJICI KOJA SE ZAPOŠLJAVA KOD MOĆNOG BOGATAŠA DONOSI MOTIVE KOJE ĆEMO BEZ VEĆIH PROBLEMA PREPOZNATI NA DOMAĆOJ KNJIŽEVNOJ SCENI

DARIO GRGIĆ

Salvayre nije bulevarski senzacionalistički pisac kao Houellebecq, ali voli provokaciju. Psihijatrica po struci, roditelji Španjolci, francuski piše preko ovog prvog jezika pa se onda francuska apolonska stilska odmjeranost taloži na dionizijsku španjolsku osnovu. Radnja romana: talentirana spisateljica zapošljava se kod kralja hamburgera i najmoćnijeg čovjeka na planeti ne bi li napisala njegov životopis. O kakvoj se planeti radi jasno je kao dan čim netko tko se obogatio na hamburgerima može imati ikakvu moć – kod nas se takva vrsta utjecaja može danomice vidjeti po medijima u kojima nas pilaju upravo ovakvi patrijarsi, odlučujući o svemu i svačemu, od Todorića, Pavića, svojedobno Kutle, i da ne nabrajamo dalje, apsolutno nezanimljivi muflon do muflona, sve, kako je pokojni predsjednik govorio, stoka za čiju je dentizaciju potreban posebno obučavan zubar. Tako da se i Salvayre, što'no kažu, zaigrala.

OSIM FAUSTOVSKIH
DVOJBI SALVAYRE
OPISUJE I EKONOMSKU
POZADINU
MEGAPOSLOVANJA
I ONU KRAJNJE
ZANIMLJIVU NAPETICU
DA MENADŽERI KOJI
UPROPASTE FABRIKU
DOBIJU 10 MILIJUNA
EURA OTPREMINE

VEPROVI VLADAJU Parodirajući životnu putanju jednog poduzetnika kriminalne prošlosti, propustivši je kroz rezon kakav smo mogli vidjeti u publicističkoj knjizi Brune Ballaradinija *Isus pere bjele*, gdje je opisan fantastičan marketinški uspjeh kršćanstva s kojim se glavni junak Salvayričine knjige neprestano uspoređuje i gdje su ishodi uredno u njegovu korist, dala je sliku moderna svijeta u gro-planu. Povijest naših tajkuna teško da će itko pisati jer su snažno povezani s većinom medija (ako ih već ne posjeduju) i na platnoj listi imaju priličan broj pisaca za koje ne možemo reći da su društveno kritični sve dok se god ne dotaknu ove napete teme koja bi nam poručila kako živimo u zemlji kojom vladaju veprovi. Nikom nije do situacije da ostane bez posla, ili da, ne daj Bog, bude sačekan u ulazu od ljudi koji su u školi držali samo do tjelesnog odgoja. Salvayre ima fin osjećaj za detalj, fino uho: opisuje predvorje firme gdje svi imaju interfonjski glas – tako se obraćaju jedni drugima, interfonjski. Opisuje i temelj prodaje duše za Judine škuđe: tajkun, piše ona, instinktivno osjeti rascjep između književnih ideala i potrebe za novcem, rastrganost između transcendentnih težnji i bijedne kompromiserski življene svakodnevice pa onda mlade i talentirane kupuje na sniženju, kao na rasprodaji: u nas je zadnja i vrlo uspješna rasprodaja nastupila nakon FAK-a. Kao što dobro znamo.

Osim faustovskih dvojbi Salvayre opisuje i ekonomsku pozadinu megaposlovanja i onu krajnje zanimljivu napeticu da menadžeri koji upropaste fabriku dobiju 10 milijuna eura otpremine, dokazujući tako da je "pogreška predsjednika uprave tek istina neshvatljiva onima koji nisu predsjednici uprave". Kakvi li su tek gadovi siromašni! Otjeraš ih s vrata, oni se vrata kroz prozor, "na jednom ih mjestu izgladniš, oni se na

drugom prežderu". Najgore od svega dolazi, i vjerojatno se radi o točnom zapažanju ove doktorice za munjene ovoga svijeta: siromašni se, piše ona, stide svoga siromaštva, postali su "prava janjad" i pristaju na sve jer se stide ne podići kredit za neku nepotrebnu glupost, da se ne bi slučajno pomislilo kako su, zapravo, siroti kao crkveni miševi. Dati im veću plaću u takvoj situaciji znači napraviti glupost na kvadrat jer bi podizanje dohotka siromašne prepustilo najgoroj zamislivoj tromosti i izležavanju. Bolje je ovako: da na jeftinim televizorima gledaju reprize ratova u inozemstvu i slave što sami nisu bili poslani na jedno od besmislenih mjesta bezrazložne pucačine, kakve bogati preventivno otvaraju po svijetu čisto lakše kontrole radi.

RAZGIBANI PRIJEVOD Neka se idioti bave rekreacijom, neka idu u zoološki, neka u nebasa dižu vrline obiteljskog života. Neka, na koncu, upišu njemački! Biti koristan! Snimiti im tužnih i sretnih filmova na temu ljudi koji oznojeni od team buildinga hitaju na Sveučilište u Večernju savladati kineski i bugarski, posve ih narkotizirati, usput specijalizirati, dokusirati ih narkolepsijom, izmišljati nove trendove dok još nisu savladali stare, držati im čula u konstantnoj prenadraženosti.

Portret kakav nećemo dočekati u našoj književnosti jer, kako rekosmo, naši pisci, nažalost, nisu ludaci. Igra se u nas na sigurno. Dupence se tu čuva kao da je državni pečat. Prijevod je uglavnom dobar, ali *londonski fog* je ipak, mnim, trebalo prevesti kao londonski maglu (osim ako prevoditeljica nije slijedila slengovanje spisateljice, što uopće nije isključeno jer je prijevod cijelo vrijeme prilično dobar), dok je za naslov Heideggerova djela trebalo konzultirati kojeg filozofa o tome kakav bi taj naslov mogao biti, što

Lydie Salvayre, *Portret pisca kao domaće životinje*, s francuskoga prevela Marija Spajić; Sysprint, Zagreb, 2009.

su zanemarive primjedbe s obzirom na vrlo visoku izvedbu i u hrvatski uhvaćenu gipku rečenicu, odnosno na naškome sve to zvuči razgibano te pomalo zločesto, karikaturno i hiperrealno istovremeno. ■

KOLUMNA

KAPETAN KOMA PREPORUČUJE

JOHN MAUS

Prva reakcija nakon slušanja Mausovih pjesama na albumu *We Must Become The Pitiless Censors Of Ourselves* jest nelagodni *déjà vu* refleksi: ti su nam sintesajzeri odnekud *previše* poznati. Upotreba sintesajzera, kako su zvučali 80-ih i 90-ih, isprva se doima poput nostalgije, ili još jednog retro-eskapizma, ali kod Mause je riječ o *revolverizaciji*, o uporabi starih oružja za borbu protiv trenutne medijske hegemonije i Policije, kako on zove sposobnost kapitalizma da prisvoji i ubije sve što umjetnički vibrira. Iako naslovom albuma – *Moramo postati bešćutni cenzori samih sebe* – citira filozofa Alaina Badioua, Maus nije ni hipsterski Ikea-ljevičar niti *Über*-eksperimentator, nego stvara hipnagogički pop za guljenje mentalnih tapeta masovne imaginacije:

Human League čupa treći korijen iz zuba Joy Divisiona.

U protekle četiri godine, između objavljivanja albuma *Love Is Real*, iz 2007., i ovogodišnjeg skoka u duboku provaliju na nebu, Maus je postao kulturna figura *indie*-glazbe. Muzičar-intelektualac. U intervjuima i svojim tekstovima Maus iz rukava vadi akademski potkovanе ideje i manično uobličena stajališta, što ne iznenađuje, budući da je tijekom dana profesor političke filozofije. No, nije pristalica avangardističke ezoterije, ili politički obojenog elitizma; svojim stajalištem da je "pop istina našeg trenutka" i da je "naš zadatak kao umjetnika, intenzivno se koristiti dominantnim jezikom", tj. jezikom pop-kulture, ograđuje se od autora eksperimentalne glazbe. Ne da bi se priklonio populističkom antiintelektualizmu,

nego zbog pragmatične procjene da se samo tako mogu postići relevantni učinci, tj. suprotstaviti se paralizirajućem, produciranom užitku suvremenog policijskog kapitalizma. Dok pop-kultura stvara zabavu i užitek, *meta*-pop-kultura trebala bi taj užitek pretvoriti u valutu rasprave, možda i u oružje.

Maus uspijeva stvoriti "prave", izvrsne pop-pjesme i istovremeno ih nazupčati tako da se uklope u pankersku filozofsku Rubikovu-kocku njegove lake političke artiljerije. Veza politike i glazbe često polučuje liturgijski, gotički efekt, i zaista – i Maus se doima poput kakva progresivnim idejama napušenog druida koji baca kosti i priziva psihodelične duhove revolucije.

U svom programatskom tekstu *Teze o punk-rocku*, Maus kaže:

"jedini upotrebljiv naziv za proceduru glazbene istine koja je započela s Elvisom Presleyjem, nastavila se s Beatlesima, Sex Pistolsima i drugim bendovima, jest punk-rock.

Punk rock, poput svake istine, jest praznina u nekoj imanentnoj situaciji. Danas je ta situacija Globalni kapitalizam.

Punk-rock, poput svake istine, anarhističan je u tom smislu da sebe daje kao rušitelja poretka Policije."

No sve to možete i zaboraviti te prihvatiti Mausove pjesme kao *samo* ono što ponajprije i jesu – izvrsne pop-konstrukcije nalik pjesmama bendova Human League, *Orchestral Manoeuvres in the Dark* i *Joy Division*. ■ (Zoran Roško)

PRIKAZ HRVATSKOG PARADOKSA

POLAZEĆI OD OBEĆANJA "IMANJE HRVATSKE" IZ RANIH DEVEDESETIH I ANKETE KOJA JE USTANOVILA DA VEĆINA GRAĐANA SMATRA KAKO JE "OPSTANAK NACIJE" NAŠA GLAVNA ZADAĆA, AUTOR RAZVIJA GUSTU FILOZOFSKU ANALITIKU POVIJESNOG TRENUTKA

GORDANA BOSANAC

Jako je malo, ako uopće i postoje, knjiga kojima je pravi čas izlaženja u javnost ujedno i onaj pravi čas same javnosti da se o njima kritički govori i misli. U ovom predizbornom trenutku, po mnogo čemu sasvim posebnom, pojava teksta takove vrste kakvu nudi Paićeva knjiga, predstavlja sintezu sindroma koji se zove "hrvatsko obećanje", njegovu suptilnu analitiku u filozofskom govoru, koji nije lagan, ali koji svoje nosive ideje i misli gradi na suvremenom izričaju najrecentnijih mislilaca, bez psihologističkih ili psihoanalitičkih štaka, tako omiljenih u literaturi političke filozofije u posljednje vrijeme. Paiću ne trebaju ta sumnjiva pomagala, jer je njegov eminentno filozofski artikuliran govor već i ranije u njegovim djelima (*Proizvodnja ideologije, Ruža i križ, Sloboda i strah*) izgrađen i oblikovan ne samo osebnim stilom jedne suptilne spekulativnosti, nego i pripadajućim sredstvima izražajnosti u filozofskom tretmanu svojih tema od početka do kraja knjige. Ivo Paić je na primjeru ovog djela pokazao koliko je još filozofija kao filozofija moćni misaoni diskurs dostatan sebi samom, i kako još može životnim temama ovladavati vlastitim metodama i sredstvima misaonih artikulacija nesvodivih na niži diskurzivni rang psihologijske "jednostavnosti".

SAMO-ZAVOĐENJE ŽELJE Sadržajna okosnica ovog filozofsko-političkog djela ima, kako sam autor kaže, dva poticaja: jedno je *obećanje* izgovoreno na hrvatskoj političkoj pozornici početkom devedesetih: "Imamo Hrvatsku", a drugo, novinski komentar rezultata ankete, odnosno jednog izvješća o stanju nacije na osnovu tih rezultata iz 2002. godine, u kojem se obznanjuje da 77% hrvatskih građana smatra da je "opstanak nacije osnovni zadatak svakog od nas".

Ova dva empirijska poticaja, naoko prostodušna svakodnevnim pogledu na političku stvarnost tog vremena, sama po sebi ne ukazuju na nekakav "problem" i teško je zamisliti da mogu predstavljati nosive ideje misaonih tijekova jedne knjige. Ali one to postaju u vizuri jednog sveobuhvatnog pogleda na način na koji politička i društvena stvarnost postaju taoci ne samo prošlosti kao ideologema, nego cjelokupnog povijesnog vremena u kojem se gube uvjeti budućeg, kako se to, unutar složenih izvoda pokazuje u ovoj knjizi. Njezini osebniji iskazi granaju se i premrežuju sa čitavim nizom vrijednosno-emocionalnih suglasja javnoga mnijenja i političkog govora, gdje ne dobivaju sad samo nekakav intrigantni komentar, nego postaju okosnica jednog složenog spekulativnog zdanja u kojem se vrijednosni obrti i kritičke razine međusobno nadilaze.

Na samom početku autor naglašava kako rečenice jednog obećanja ("imamo Hrvatsku") i jednog podatka ("sedamdeset sedam posto Hrvata") ne analizira fenomenički niti se vodi uobičajenim "kritičkim zapažanjem" njihove pojavnosti.

Ono što autora vodi u ovoj sasvim osebnijoj analitici političko-povijesne situacije, najavljuje u spomenuta dva poticaja, jest

više nego zbudujući paradoks kojega inicira sam izričaj "hrvatske identitetske priče", koja je, kako primjećuje autor, načelno dovršena i ostvarena. No, "u granicama te stvarnosti priča i dalje djeluje" pa se u prijelomu vremena i političko-povijesnog prostora jedno *obećanje* začine kao paradoks: doživljaj raskida s prošlošću (utjelovljeno u izričaju "imamo Hrvatsku") i nastup dimenzije budućnosti, kojoj pripada vrijeme ostvarivanja sada-želje obećanja, njezin *dogmatizam*, kako to autor slikovito naziva, u sukobu je sa samim sobom. Sam paradoks ostaje neosmišljen i nepromišljen, skamenjen konstrukcijom da mu je znano i već spoznato ono "što svojim apriornim zahvatom i *ne može znati*; on ne može znati budućnost kao prostor-vrijeme iskušavanja želje" (...) "U granicama predodžbe vremena – prostora ostvarivanja obećanja, želja je sama sebi referent: u tome se nalazi zagonetka i odgonetka njezina samo-zavodenja..."

U svojoj konsekvenciji samo-zavodenje želje je ostvarivanje obećanja "kao prakse ideologije obećanja, koja ga prikrijući oslobađa, ali i razvija", a dodala bih – i nje-guje, kao "začetak/ishodište neprevladanog hrvatskog paradoksa".

Neprevladani hrvatski paradoks, ocrta va se i izranja naspram jedne druge temeljne kategorije u sustavu ove filozofsko-analitičke dekonstrukcije, a to je: *Situacija*, riječ i nosivi pojam, koju autor uvijek piše velikim slovima.

ONTO-POVIJESNA RAZINA RASPRAVE Kako se i na koji način jedno političko-povijesno *obećanje* u danom povijesnom trenutku nužno preokreće u paradoks, razrađuje sav misaoni raster ovog teksta, postajući fenomenički umnogostručen u posljedicama političkog načina mišljenja i političkoj praksi jednog vremena, koje kao da iz sebe samog ne može izaći. Njegove se posljedice živo kreću u polju javnosti i mnijenja, nacionalnog pamćenja i zaborava, govora i socijalnosti itd., umnožavajući se u nekoj vrsti kruga svijesti koja vlastitim konstruktima stvara samo-zavaravajući kavez.

Već sam pogled na osebnije sintagme *sadržaja* knjige ilustrira ono o čemu je riječ: nakon što u početku objašnjava spomenuta dva poticaja koji prethode razlogu knjige, objašnjava se, ali bez psihologiziranja, "želja obećanja" na onto-povijesnoj razini koja ističe maksimum: "Nabačaj i namjera koloniziraju budućnosti!"

Kroz četiri poglavlja knjige naslovi sami po sebi karakteriziraju autorov govor o stvari. Tako primjerice, u poglavlju "Životi obećanja" naći ćemo: "Ideologiju pripitomljavanja", a unutar nje "primjedbom na manipuliranom manipulatoru", zatim sljedeći odjeljak "Tragovi obećanja" itd., a u drugom poglavlju: "Briga za naše" naći ćemo i znakovito mjesto rasprave "Domovino, tko te najviše voli?", dok cijelo treće poglavlje predstavlja možda i najbolje mjesto cijele knjige, "Ptolomejski svijet Mi-identiteta", gdje se autor, jedan od najvećih filozofskih majstora kritike ideologije u nas, još jednom

na briljantan način okušava u svom eminentnom području.

U ovoj knjizi, autor sasvim originalno prilazi svom predmetu, doista na jedinstven način, ne zavodeći se intrigantnošću javnih političkih iskaza niti njihovim trivijalnim učincima. Njega oni ne zanimaju na razini "političkog trača" niti ga se njihove intriga, glede političnosti njihova doslovna značenja, uopće dotiče. Njegov tekst se ne upire na puke empirijske zgode koje opisuju stanje tranzicijske Hrvatske niti su one u takovom obliku predmetom njegova interesa. Njemu je stalo do uvida u posljedice konstrukata, posebno ideologijskih, iz kojih naviru najrazličitiji slučajevi koji su posljedica neshvaćenog i neprevladanog paradoksa. Autoru nije stalo do toga da posebno ističe način na koji se ideologijski shvaća sam paradoks (jer on se pogotovu u tom obliku ne može samospoznati) niti je knjiga pisana kao upozorenje političarima da "paze na ono što govore" (iako bi to za mnoge itekako dobrodošlo), nego do općeg stanja svijesti u društvu koje paradoks proizvodi, do uvida u ono što on naziva *Situacijom*, a koja ili upija ili odbija sve što je vremenski-prostorno u polju političke i socijalne stvarnosti uopće *moćne*. Pri tome, na jedan teorijski poseban način, ostajući kroz tekst cijele knjige na onto-povijesnoj razini rasprave, pitanja budućnosti i onog što je moguće postavlja s najvećim oprezom, pitajući i sam na kraju: "Što je vrijeme strasti za danas u Stvarnosti trajanja bez alternative?"

Odgovarajući na to s mudrom mjerom opreza i istančanim odnosom spram zamki ideologema i brzoplete bahatosti koja voli raspolagati budućim kao kolonijom vječne sadašnjosti, autor oprezno tek nabacuje okvir odgovora koji nije opterećen strašću ni za prošlo ni buduće, a kojem, isto tako, ne treba strast za danas kao obećanje budućeg. Naprotiv, treba osvijestiti "danas" kao lažni prezent, i vjerojatno još mnogo toga na isti način na koji je ova kritička analitika datosti i zadanosti konstrukata doprla, a kojoj je samo izuzetno obrazovano, hrabro i stoičko strpljenje omogućilo takav doseg.

KARIKATURALNI PRIKAZ SREDNJOVJEKOVNE VELIČINE Ono što Ivo Paić u svom djelu pokazuje može se nazvati prikazom *hrvatskog paradoksa*. Da bi ga objasnio, on, od obje kija o javnom mnijenju do sjajnih sintagmi o Mi-identitetima, od *Situacije* kao prostor-vrijeme povijesnog, koja izmiče političkoj i ideološkoj predodžbenoj moći, do sintetičkih sintagmi o kapitalnom društvu i nacijama u (za)danu kretanju, preko cijeloga teksta razgrađuje iluziju transcendentnog idealiteta kao iluziju ideo-povijesnog društvenog tijela.

Privid da je budućnost vrijeme-prostor ostvarenja želje-obećanja, također je začetak samog paradoksa, koji, razvijajući se u sebi samom sve dublje i dublje tone do socijalnog autizma: "Zato su ideologija nepromjenjivog nacionalnog identiteta i dogmatizam želje obećanja autistični nazori".

Ivo Paić, *Imati Hrvatsku – paradoks jednog obećanja*; Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2011.

Što sve može značiti: *imamo Hrvatsku*, i koje logičko-povijesne posljedice može imati takav izričaj, obrazlaže čitava Paićeva knjiga, koja na jedan misaono gust način, postupcima dekonstrukcije pokazuje dokle dopijeva prisvajanje Hrvatske u ideologijskim naljepnicama njezinih desničarskih opcija, redukcija Hrvatske na goli pojam nacionalne države (prevladava što nad *kako*) itd. Što pak posebno znači *imati Hrvatsku* unutar ili izvan Europe, Hrvatsku blokiranih potencijala, onesposobljenu da odgovori postojećoj verziji ubrzanja povijesti i njezinih učinaka unutar liberalnog kapitalizma danas, Hrvatsku, koju, umjesto svojih najboljih izgleda u budućem napretku, svode na karikaturno konstruirani prikaz sredovjekovne veličine, a koju nimalo metaforički, nego okrutno zbiljski prisvaja tajkunsko-mafijaška klika itd., pokazuje se u ovoj knjizi ne više na klasično kritički način (kakav je, uostalom, prisutan i inače u kritičkim medijima i kritičkoj javnosti), nego daleko snažnije, dramatičnije i pogubnije po sam ishod povijesnih šansi koje su preostale.

Autorova dekonstrukcija povijesno-političkog konteksta vremena i prostora današnje Hrvatske ne najavljuje neke posebne perspektive. To je tekst o samoj ozbiljnosti vremena, pun gorke težine o stanju svijesti jednog konkretnog prostor-vremena naroda koji u krivo vrijeme, na krivi način, naivno ideologizirane svijesti hoće "učiti u povijest", a koja, ubrzavajući se, na samom horizontu nabačenih obećanja ništi upravo ono što s najvećom čežnjom priželjkuje.

Zato je ovo knjiga prilog i prolegomena svakom temeljnom i ozbiljnom promišljanju pitanja: *kako Hrvatska dalje*. ■

ODUŠEVLJENJE POEZIJOM

SOLIDAN PREGLED POEZIJE PJESNIKINJA I PJESNIKA UGLAVNOM GENERACIJSKI BLISKIH AUTORU

DARIO GRGIĆ

Kad sam čuo da ove godine slavi tek sedamdeseti rođendan, bio sam iznenađen. Mislio sam da ima najmanje dvjesto godina. Pomislio sam: Na sedamdeseti ti neću ići. To je još mladost. Tonko Maroević je Hrvat koji kao da je izašao iz one knjige klasične Kine o devet besmrtnika. Jako je dugo ovdje i utjecaj mu je nekako dobro raspoređen. Nikada nije bio nametljivo prisutan, nego više iz pozadine. Možda zato taj dvjestogodišnji efekt.

Prije petnaestak godina objavio je knjigu kritika hrvatskog pjesništva. Sjećam se tih kritika. Knjiga se zvala *Klik*. I zbilja, tamo je Maroević neke poete baš kliknuo. S ove vremenske distance ispada da je o pjesnicima koji su tada bili u naponu snage pisao kao da su već otišli do vrata. Jednom je zamjerio zarobljenost jezičnim igrama, drugom tupost slike, a sve je napravio blago, nenametljivo, iz spomenute dvjestogodišnje perspektive. Recimo, pjesnik napiše stih: "Nema ničeg tužnijeg od vožnje biciklom nizbrdo". Stih, kao što odmah primjećujemo, uključuje mnogo ako i kako. Tužan bi to spust bio vodi li ulica prema ambisu, a bicikl nema kočnice. Lirski će se subjekt strmoglavititi niz padinu i eto zla. Tužna je to vožnja (još bi tužnija bila uzbrdo) ako je autora prethodno nogirala žena koju bezglavo i svesrdno voli. Ali onda je evidentno da tuga u stih nije dobro uglavljena. Kao ni u prethodnom slučaju. Točno napisan, stih bi glasio: "Majku mu, zašto neke ulice završavaju ambisno/ Beskočnički bicikle/ Tugo!" Ili: "Kud me sad ostavi/ Nije li to dosta/O ambise!?"

**MAROEVIĆ
DEFETISTIČKI
ZAKLJUČUJE KAKO
JE NAJRJEDE KUŠANA
MOGUĆNOST ONA
KOJA SE SVODI NA
NEISKUŠAVANJE
IKAKVIH MOGUĆNOSTI**

**SJEĆANJA NA HRVATSKO PRO-
LJEĆE** Međutim, pjesnik, očito smušen od rođenja, na situaciju kalemi tugu koju izmišlja specijalno za ovu priliku: kao, tužno je bicikliranje samo po sebi, nastojeći tako objektivacijom prikriti da je, zapravo, tužan jer nije stigao vidjeti da je posljednji potres presjekao ulicu na dva dijela, ili tu nešto glumi machoa koji neće priznati da ga je upravo najurila žena kojoj je dosta njegova vijanja stihovlja, izvedena uglavnom u ležećem položaju na istočno-zapadnom divanu u dnevnom boravku. Takve je momente pišući o kolegama pjesnicima u spomenutim tekstovima Maroević dobro detektirao, ali je, kao fin gospodin, zaobišao ulaženje u jaču analizu/rasturačinu uzdajući se u onu Peričinu "pametnome dosta" (spomenuti Perica je Đuro Perica). Da

ima većih tuga dobro znade svaki komsolac. Umre ti dijete, žena, i tako dalje. Iako, kada je umro Napoleon, kralju Georgeu njegov je tajnik javio: Mrtav je Vaš najveći neprijatelj. Njegovo je veličanstvo otpovrnulo: Što, zar je umrla? Jer, kralj George, na primjer, nije mnogo mario za svoju suprugu. Tako da je sve relativno. Ali, a važno je to napomenuti, kada bismo na stvari gledali iz zaoštrene perspektive jedne rečenice Simone Weil, koja bi glasila da bismo dobro prošli i u slučaju da nas sad Bog sve sprži zbog sitnih gadosti koje smo dosad uspjeli učiniti – onda se perspektiva mijenja.

Knjigu otvara tekst koji evocira sjećanja na malu kulturološku apokalipsu, hrvatsko proljeće. Maroević se u njemu sjeća i šezdesetosmaškog pokreta, koji je za njega "generacijska pobuna protiv svojevrsne gerontokracije etabliranih pobjednika", a godine koje su uslijedile nakon proljećarenja teško mu je taksonimirati. Politički slom izazvao je "uskratu aktualnosti", onaj hegelovski svjetski duh lokalnoga tipa onemogućen je u razvoju pa, iako se nije prestalo pisati, kao da je to pisanje izgubilo podosta od svoga poleta i zanosa. Odbacuje teze o završetku povijesti. I, zaista, čudno je da ideolozi suvremenih oligarha mogu jedne sekundice biti u uvjerenju kako će činjenica da se mali broj ljudi nevideno nakrao zaustaviti druge ljude na njihovu putu prema bogatstvu. Stvari jednostavno tako ne funkcioniraju. Maroević defetistički zaključuje kako je najrjede kušana mogućnost ona koja se svodi na neiskušavanje ikakvih mogućnosti. Ne samo da se ne treba buniti, nego, kao da želi reći, nije naraslo nezadovoljstvo potrebno ni verbalizirati. Dogodio nam se kraj romantizma. To "nama", naravno, znači "njima". A oni su: Tonči Perasov Maroević, Ivan Slamnig, Marija Čudina, Nikola Martić, Vjeran Zuppa, Milan Milišić, Željka Čorak, i tako dalje. Dakle, predstavnički generacije koju je Maroević tijekom svoga četrdesetogodišnjeg učestvovanja u književnome životu sustavno (ili manje sustavno) pratio iz zbirke u zbirku.

NABAČAJ KRONOLOGIJE Sam je u pogovoru ovo hodanje u stopu za pjesnikinjama i pjesnicima okarakterizirao kao dobronamjerno. Kao uglavnom afirmativno. I kao djelo kritičarevih poznijih pisanja, koja su uslijedila nakon likovnih tema, puno bližih autorovu senzibilitetu. Pišući o Dragojeviću Maroević podsjeća na strategiju velikoga pjesnika, na njegovo diskretno podsjećanje na etimološku povezanost duše i oduševljenja. Kad piše "oduševljenje" Maroević (kao i Dragojević) ne misli na vrskanje i pocupkivanje u zraku, nego na dah (duh i život) koji u stvarnost može ući i medijem poezije. On sugerira da upaljena svjetlost nije samo zov da se leti prema njoj, nego i poziv da se svrne pogled na stvari koje su dosad bile skrivene u mraku.

Jedna od njih, barem kada je poezija u pitanju, po Maroeviću je poezija Arsena Dedića. Za njega bismo znali i da nije bio kantautor. Dobar je pjesnik. Maroević ukoliko nabacuje i karakterizaciju hrvatskoga pjesništva, preuzetu od Mrkonjića.

Četrdesetih godina dominiraju teme kolektiva, zemlje, povijesti. Pedesete su u znaku egzistencijalizma. Šezdesete su jezične. Kasnija razdoblja izmiču taksonomiji (misli se na sedamdesete pa do devedesetih godina) jer su "totalizirajuće epohalne ambicije" postale difuzno razmještene. Označava ih "postmodernima", "neoegzistencijalističkima", poziva se i na sretan Malešov termin "semantičkog konkretizma". Piše kako se nakon sedamdesetih dogodio obrat, svojevrsno vječno vraćanje istoga, politikom izazvanim ponovnim povratkom korijenima, i da je prošli rat još jednom vratio kotač. Hrvati, eto, malo teže utvrđuju gradivo. Da se vratimo Maroevićevo tumačenju Dedića. Za njega kaže kako nije ugađao modama, no nije ni plivao uzvodno. Stajao je po strani i davao glas onima koji imaju samo sluh. A kada piše o Maruni evidentno je kako se radi o pjesničkoj praksi pomalo i stranoj našem kritičaru, Maruna je za Maroevića predirektan, prestvaran.

**HRVATSKA IMA
PJESNIKE TAPETARE,
LJUDE KOJI MOŽDA
MOGU ULJEPŠATI VAŠ
DNEVNI BORAVAK,
MEĐU NJIMA NEMA
MAPARA, ISTRAŽIVAČA
NOVIH TERITORIJA**

već nekoliko stoljeća. Jedan potpuno drugačiji, već pomalo zaboravljeni ton, mirniji nego ovi koji danas prevladavaju. I puno većeg takozvanog znanja. ■

Tonko Maroević, *Skladište mješte sklada*; V.B.Z., Zagreb, 2010.

ZABORAVLJENI TON Sve u svemu, u *Skladište mješte sklada* imamo solidan pregled (u smislu pokrivenosti) pjesničke generacije kojoj pripada autor, on ih je ovdje malo uglačao za buduća vremena. Hrvatska ima pjesnike tapetare, ljude koji možda mogu uljepšati vaš dnevni boravak, među njima nema mapara, istraživača novih teritorija, možda vas najjači među njima mogu primorati da staro vidite na novi način, kao što to Dragojeviću nije problem, on vas s lakoćom "okrene". Među njima bio je jednom jedan kozmolog, Stephen Hawking hrvatske poezije, Nikola Šop, a ostali se uglavnom nisu mnogo udaljili od fotelje. U smislu izvedbe kod ove knjige tekstova odmah primjetite kako se radi o štivima nastalima u sjeni stogodišnjih platana, i to od ruke koja, kako rekospo, pod njima piše

PROZAK / NAVRH JEZIKA Godišnji natječaj **ALGORITMA** i **ZAREZA** za neobjavljene prozne i pjesničke rukopise autora do 35 godina starosti

Antonia Jurić, Najtužnija riječ u hrvatskom

Dobre su vijesti postale oksimoron.

Stavljam med u čaj jer mama tako kaže.
 Napola slušam vijesti s anonimnim licima koja rade sarme i budžete.
 Epizodni glumci u epohalnim ulogama. Uvijek se vrte isti filmovi. Samo su programi neki drugi.
 A Gloria Gaynor preživi svaku zagrebačku klupsku noć.
 Najtužnija riječ u hrvatskom je dosanjati.

Saturday night, Monday morning

Ponedjeljak nosi buđenje s riječima zatomljenima u rukavu jakne pune dima, s poljupcima o kojima se ne govori, a ostaju u zubnoj pasti

pa ih još satima osjećaš na caklini.
 Sitne transgresije i loši razgovori utopljeni u jutarnjoj šalici kave.
 Tlapnje rasplinite prvim zagrljajem hladnoće koja štipa obraze. Je li to još jedna zima nenadano stigla?
 Bacaš kino ulaznice, tramvajske karte i koncertne programe. Snovi zgužvani u dnu džepa od kaputa.
 Zvukovi grada stapaju se s nikad izgovorenim rečenicama. U glavi je soundtrack tvog života na neprestanom repeatu.
 Tvoja stanica.
 Još samo par koraka, do lifta i prvog pozdrava kolega, i nestat će ta stara, posve mala, gotovo nezamjetna Praznina.

Mačka

Uhvatio me noćas grč u lijevom stopalu
 Usred noći
 Same, tišina i ja i paklena bol.
 Sjetih se majčinih briga o samotnom životu.
 Umrla je sama u grču
 Od grča
 Pojele je mačke kojih nema.

Avantura

Došla nam je avantura
 Onako kradomice
 Predala sam ti svoje nevjesto manikirane ruke i usnice napukle od vjetra.
 Uvijek sam tvrdila da veoma je važno poznavati Keatsa
 Onako intimno, prijateljski.
 Ti si tako poznao samo Kiću Slabinca
 Ali nije mi smetalo.

Stric

Zašto Nijemci, pomislila sam, tako nepristojno piju pivu
 U tramvaju
 Piva se pije
 Kulturno
 Ispred dućana ili na klupici u parku
 Gutljaj pjene uz zalogaj života

Stric me
 Nenamjerno
 Poučio stvarima koje najviše volim
 Glazbi, tenisu
 I Alanu Fordu.

Danas drugima dijeli lekcije
 Nenamjerne
 Ispred dućana.

OGLAS

Libra Libera #28

9 771331 986004

WASHINGTON August 2

JANAP 146(E)

SECRET

STATIONS

EXEC

STAFF

20301

US MILITARY

OTHER THAN

ON A NE

revised s

Potential

If order

can conf

Please

outlini

Colonel

securit

request

WIKILEAKS

BORIS RUŽIĆ
 WikiLeaks – katalizator medijske (ne)pismenosti — 5

ANNABELL SYMINGTON
 Tajne WikiLeaksa — 11

NAOMI WOLF
 Poštovani Interpole — 17

UMBERTO ECO
 Ne toliko luda "curenja" — 19

JULIAN ASSANGE
 Istina će uvijek pobijediti — 23

GEERT LOVINK, PATRICE RIEMENS
 Dvanaest teza o WikiLeaksu — 27

JARON LANIER
 Opasnosti vladavine štrebera: Slučaj WikiLeaks — 35

NEIL BOUSFIELD
 Hodajuće sjene — 44

Antinatalisti

JIM CRAWFORD
 Ispovijesti jednog antinatalista — 47

DAVID BENATAR
 Bolje je ne postojati — 91

Darkerice me napaljuju, ali i smiješne su mi

ULRICH HAARBURSTE
 Roman o Royu Orbisonu u celofanu — 105

SAM PINK
 I mrgudi trebaju prijatelje — 135

NOGA FILOLOGA

SUDOKU

BILA JE NA TOM ISPITU JEDNA REČENICA U KOJOJ JE NA IZVJESNOM MJESTU, OD SVIH MOGUĆIH OBLIKA LATINSKOG GLAGOLA, BILO MOGUĆE, DAPAČE NUŽNO, UPOTRIJEBITI SAMO JEDAN JEDINI OBLIK, I TO NIPOŠTO NAJČEŠĆI: JEDAN INFINITIV FUTURA PASIVNOG. I TU NE SAMO DA SAM NAPISAO TOČAN ODGOVOR, NEGO MI JE U TRIJUMFALNOM – I SUDBONOSNOM – TRENUTKU POSTALO SAVRŠENO JASNO UPRAVO TO: DA NA TU CRTU U ZADATKU MORA DOĆI BAŠ TAJ OBLIK I NIJEDAN DRUGI, DA SU SVE OSTALE RIJEČI U REČENICI, SVA PRAVILA LATINSKE SINTAKSE I MORFOLOGIJE – DA JE SVE TO ZAJEDNO TAKO USTROJENO DA NE MOŽE DOPUSTITI UPRAVO NIŠTA OSIM TOG INFINITIVA FUTURA PASIVNOG. E, TO JE SUDOKU

NEVEN JOVANOVIĆ

Postoje na svijetu dvije vrste ljudi: oni koji znaju što je Sudoku, i oni drugi. Pripadao sam dojučer tim drugima, ali dobro se sjećam (iz vremena kad sam se na posao vozio autobusom) pročelavog, niskog gospodina četvrtaste brade koji uvijek sjedi u ZET-ovoj liniji 107, smjer Žitnjak, ranojutarnja šihta, oko petnaest do sedam, i ispunjava polja u računalno isprintanim križaljicama, valjda skinutim s interneta (koristio je crnu aktovku kao podložak).

BROJKE MORAJU BITI SAMCI Sudoku je, kao što znaju oni koji znaju, enigmatski žanr. Imae križaljku od 9x9 polja, i morate je popuniti cijelim brojevima od 1 do 9 tako da svaki stupac, svaki red i svaki manji 3x3 kvadrat sadrže sve raspoložive brojeve, ali nijedan dvaput. Sastavljači zagonetke zadaju vam djelomično popunjenu križaljku čije rješenje morate pronaći kombinatorikom.

Povijest kaže da je Sudoku, poput mnogo drugih fenomena popularne kulture, bio izumljen barem dvaput: jednom između 1892. i 1895. u dvama pariškim dnevnim novinama (*Le Siècle* i *La France*), drugi put 1979. u američkom magazinu *Dell Pencil Puzzles and Word Games*. Samo je ime nastalo kad je, u travnju 1984. zagonetku u Japan uvela izdavačka kuća Nikoli, specijalizirana za igre i enigmatiku; zagonetku su nazvali *Sūji wa dokushin ni kagiru* što, kažu, znači "Brojke moraju biti samci" – naziv je kasnije, prema prvim znakovima složenica, skraćen u Sudoku. Treća faza drugog kruga (uf!) otvorena je 2004. kad je jedan Novozelanzanin, umirovljeni honkonški sudac, nadahnut japanskim zagonetkama napisao računalni program koji može brzo sastavljati Sudoku zadatke, i ponudio taj program – besplatno – britanskim novinama *The Times* (čarolija kojom je umirovljeni sudac kasnije zaradio svoj milijun bila je u tome da su rješenja zagonetki, kao i podrška i dodatni zadaci, dostupni preko internetskih stranica njegove firme, čija je adresa stajala uz svaki Sudoku). Otada do danas – po novinama, ali i na televiziji i teletekstu, na internetu i na računalima svih vrsta – pošast Sudokua širi se kao što se svojedobno širila pošast Rubikove kocke; u lipnju 2008. jedna je

australska porota morala biti raspuštena jer je pet od dvanaest porotnika rješavalo Sudoku umjesto da sluša sudsku raspravu.

Sve je to lijepo i dobro, ali kakve tu ima veze s filologijom?

U BUDUĆNOSTI BITI VIDEN Mogu prilično točno rekonstruirati trenutak u kojem sam dokazao da sam naučio latinski. Bilo je to na završnom ispitu iz latinske deskriptivne gramatike, predmeta ključnog na drugoj godini studija. Jedan je zadatak na tom ispitu "test s rupama" – u rečenici fale predikati, umjesto njih su zadani infinitivi, a vi, kao kandidat, morate rečenicu dopuniti odgovarajućim oblicima. I bila je jedna od tih rečenica – ne sjećam se više koja točno, mada bi bilo dojmliivije da se sjećam – u kojoj je na određenom mjestu od svih mogućih oblika latinskog glagola bilo moguće, dapače nužno, upotrijebiti baš jedan jedini, i to nipošto najčešći: infinitiv futura pasivnog (takav je oblik, recimo, *spectatum iri* – neprevodiv na hrvatski, a znači nešto kao "u budućnosti biti viden"). I ne samo da sam napisao točan odgovor, nego mi je u trijumfalnom – i sudbonosnom – trenutku postalo savršeno jasno upravo to: da na tu crtu u zadatku mora doći baš taj oblik i nijedan drugi, da su sve ostale riječi u rečenici, sva pravila latinske sintakse i morfologije – da je sve to zajedno tako ustrojeno da ne može dopustiti upravo ništa osim tog infinitiva futura pasivnog. Stvar je jednostavno kliknula. E, to je Sudoku.

TEK ŠTO JE SVRŠIO DAN Pričam o svemu ovome jer sam nedavno imao prilike odigrati još jednu verziju latinističkog Sudokua. Prijatelj iz Splita i ja radili smo ono što je osnova filološkog posla: čitali smo jedan rukopis. Točnije, dvije stranice jednog šesnaestostoljetnog rukopisa iz Vatikanske apostolske knjižnice (signatura: Vat. lat. 2835); ondje se nalazi prijepis latinske elegije "Ad puerum forma superbientem" ("Dečku koji se oholi zbog ljepote"). Autor elegije u rukopisu je identificiran kao *Andronicus Tragurinus* – neki "Andronik" iz *Trogira*. Obzirom da i stranice i rukopisi, poput knjiga u cijelosti, imaju specifične sudbine – *habent sua fata libelli* – mi zapravo

nismo čitali same stranice rukopisa, nego njihove fotografije, čak: računalne skenove njihovih crno-bijelih fotografija (uf!) . Fotografije su potjecale iz ostavštine trećeg filološkog kolege, Spličanina Vedrana Gliga (1918-1994). (Gligo je smatrao da je elegija iz vatikanskog rukopisa djelo Trogirana Frana Trankvila Andreisa (1490-1571), ali skeptik bi upozorio da bi pjesma mogla pripadati bilo kojem šesnaestostoljetnom Andreisu Trogiranu.) Imamo i Gligov prijepis prijepisa pjesme, no nepotpun; šesnaestostoljetni pisar pisao je, blago rečeno, nehajno. Mi smo, stoga, morali dopuniti Gligov prijepis: odgonetnuti ono što on nije mogao pročitati.

(Dok se mi zabavljamo, vi se, naravno, pitate o čemu je elegija. Ništa senzacionalno – razrada poznatog antičkog motiva o prolaznosti ljepote, s tim da je ovaj tekst lagano škakljiv jer je upućen muškarcu, te bi se bez problema mogao interpretirati homoerotski, posebno obzirom na stihove pri koncu pjesme "Et si quando ulli talis meditaberis esse, / ipsum ego te qualem sensi in amore meo" – "pa ako ikad ikom budeš namjeravao biti onakav / kakvim sam te doživio ja u svojoj ljubavi...")

ZICFLAJŠ Posljednji su stihovi elegije (dolaze odmah nakon netom citiranih) na našoj početnoj točki izgledali ovako: "Suspici - - - formosa rosaria - - - / Quae vix exacta languid - - - cadunt." Premećući latinske riječi, pravila metrike, pjesničke konvencije, bogme i zavirujući u digitalne zbirke poput *Poeti d'Italia in lingua latina* radi malo sufliranja, ali najviše se oslanjajući na plemenito svojstvo koje Nijemci zovu *zicflajš* – došli smo, nakon nekoliko krugova kombiniranja, rekombiniranja i emajliranja, do sljedećeg: "<Aspice purpurei> formosa rosaria <Pesti> / Quae vix exacta languida <luce> cadunt." ("Pogledaj prekrasne ružičnjake purpurnoga Pesta [antičkoga grada u Kampaniji] / koji uveli klonu tek što je svršio dan.") Tu, što se mene tiče, sve štima: i smisao, i gramatika, i metrika.

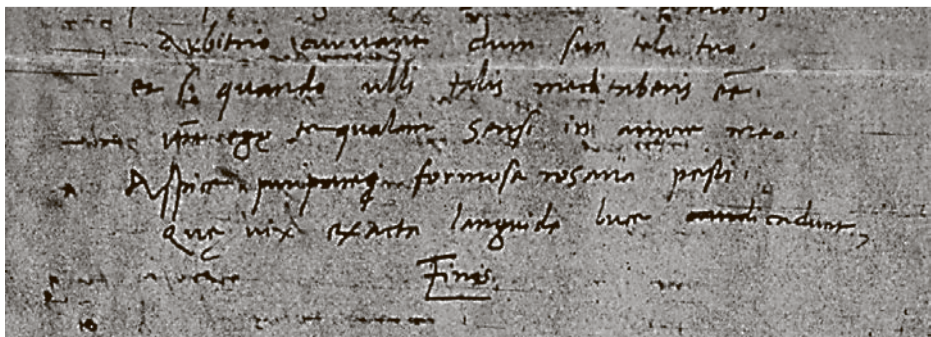
Malo-pomalo uspjeli smo na sličan način uspjeli malo-pomalo popuniti sve praznine koje su ostale u prvom prijepisu. I bili smo, moram priznati, zadovoljni kao prašćići.

UBITI VRIJEME Sudoku je, napisao sam na početku, fenomen popularne kulture: razbibriga za sve dovoljno strpljive i dovoljno dokone, uz uvjet da raspolažu elementarnim poznavanjem brojki. S te je strane sličan svim onim tetrisima i minolovcima, pasijansima i križaljicama, pazlima i ljutitim pticama koje su ljudi izmislili kako bi "ubili vrijeme" u kojem se s njima nitko drugi ne želi igrati (na primjer, na poslu ili u autobusu koji vozi do posla).

S druge strane, užitak koji Sudoku iza ziva – užitak rješavanja problema, popunjavanja rupa, stvaranja skladnih obrazaca (je li po tome sličan štrikanju?) – i pitagorejci i platonisti proglasili bi karakterističnim užitkom u savršenstvu forme. A Platon bi napomenuo: užitak je dodatno pročišćen time što forma "ne služi" ničemu, što ne donosi nikakvu praktičnu materijalnu korist.

Filologija nema tu platonsku čistoću. Popunivši rupe u prijepisu pjesme Andreisa Trogirana učinili smo nešto načelno korisno: povećali smo razinu postojećeg znanja, spasili dio nacionalne duhovne baštine, tralala. No, gušt koji smo pritom osjećali (radeći zajedno uspjeli smo još pritom i jedan drugoga bodriti, pretvoriti zadatak, ako ne u prijateljsko nadmetanje, onda barem u "gdje ja stadoh, ti ćeš poći") jasno govori da se nismo bavili *samo* društveno korisnom djelatnošću, niti *samo* poslom za koji nam iz državnog proračuna plaćaju toliko i toliko norma sati mjesečno. A opet, prepoznavanje srodnosti našeg gušta s guštom rješavača Sudokua potaklo me da to isto – isti užitak dobro riješenog problema, isto zadovoljstvo dobro obavljenim poslom – uočim i na drugim mjestima: kod inženjera, kod sportaša (koji se bave individualnim sportovima), kod muzičara, u konačnici kod svakog dobrog majstora – svuda gdje je "protivnik" prvenstveno materija, a ne (izravno) drugi čovjek.

Tako da je Sudoku, kad se sve zbroji, ne samo dobar kondicioni trening za filologiju, nego i dobra forma za razumijevanje jedne vrste ljudskog užitka. Što ne znači da će mi biti drago ako na sljedećem mome predavanju zapazim nekoga kako u zadnjoj klupi popunjava prepoznatljivu 9x9 rešetku. Tome ću bez milosti uvaliti stranicu latinskog rukopisa da je dešifriram. **E**

**O ZEMLJI U
KONTEKSTU
LJUDSKIH PRAVA**

Deveto izdanje *Human Rights Film Festivala* održat će se od 5. do 10. prosinca u zagrebačkom kinu Europa i Dokukinu Croatia. Tematski fokus ovogodišnjeg festivala je zemlja - kao pitanje ekologije, ekonomije i politike. Nakon što su prošla izdanja festivala propitivala teme gradskog prostora i javnosti, na ovogodišnjem HRFF-u pažnja je usmjerena na zemlju iz perspektive tla, zemljišta i teritorija. Grabež zemlje, izvlaštenje seljaka s njihove zemlje, ekološka devastacija - to su samo neke od specifičnih tema kojih se HRFF dotiče u svom programskom fokusu. Glavni filmski program uključuje niz dugometražnih igranih i dokumentarnih filmova aktualne svjetske produkcije koji odabirom tema ukazuju na probleme i/ili fenomene suvremenog društva. Drugi igrani film francuske autorice Céline Sciammæ, *Tomboy*, donosi priču desetogodišnje djevojčice Laure: potaknuta pogreškom vršnjaka koji je na temelju njezine frizure u stilu Jean Seberg i "muških" manira proglašavaju dečkom, ona nastavlja koristiti slučajno nametnuti identitet. U društvu prijatelja ona je Mikael, a kod kuće u krugu obitelji ostaje Laure. Ova drama o dopuštenim granicama potrage za vlastitim identitetom ujedno govori o odnosima između vršnjaka, između djece i roditelja, ali i o odnosu između vlastitih emocija i tijela te ujedno funkcionira kao mikrokozmos šireg suvremenog društva. Dokumentarac *Ako i jedno stablo padne: priča o Fronti za oslobođenje Zemlje (If a tree falls: a story of the Earth Liberation Front)* donosi nesvakidašnji prikaz radikalne ekološke aktivističke skupine koju FBI naziva "najvećom američkom terorističkom prijetnjom". Autor Marshall Curry cijenjeni je dokumentarist čiji je prvijenac *Street Fight* bio nominiran za nagrade Oscar i Emmy. Kroz priču o transformaciji jednog člana Fronte, Daniela McGowana, film dokumentira nevjerojatnu priču o usponu i padu ove organizacije u periodu od 1995. do 2001. kada su se ekološki aktivisti borili sa kompanijama uključenim u drvnu industriju. Pored glavnog filmskog programa, popratni festivalski program uključuje brojne teme vezane uz kršenje i promicanje ljudskih prava i to kroz predavanja i diskusije. U suradnji s udrugom *Filmaktiv* dio programa bit će prikazan i u riječkom Art-kinu Croatia od 12. do 16. prosinca.

**JEDNA ŽENA –
JEDAN VEK**

U srijedu, 30. studenog s početkom u 19 sati u kinu Tuškanac održat će se premijera filma Želimira Žilnika *Jedna žena – jedan vek*. Film je nastao na temelju iskaza, intervjuja i rekonstrukcije, a kroz životnu priču danas 99-godišnje Dragice Srzentić, osvjetljava niz značajnih događaja i osoba vezanih za jugoslavensku povijest prije i poslije Drugog svjetskog rata. Kroz sliku jednog stoljeća života žene-heroja (koja je, među ostalim, 1948. godine osobno odnijela Staljinu u Moskvu čuveno Titovo "Ne"), otvaraju se rijetko spominjani segmenti jugoslavenskih intelektualnih i ideoloških labirinata kroz koje se prolazilo u stvaranju i propadanju brojnih država u kojima je živjela ova Istranka rodom iz Sovinjaka. Nakon filma održat će se rasprava u kojoj će sudjelovati Želimir Žilnik i Dragica Srzentić, a moderirat će je Mima Simić i Petar Milat.

**ELECTRONIC
BEATS FESTIVAL U
ZAGREBU!**

Electronic Beats Festival međunarodni je glazbeni projekt koji oko sebe okuplja uglavnom mlade izvodače. Već deset godina putuje europskim metropolama, a ove će ga godine, 25. studenog (s početkom u 21 sat) ugostiti i zagrebačka Tvornicu kulture. Festival u svaki grad dolazi s cijelim produkcijskim timom, pri tome vodeći računa o tome da ambijent u kojem se Festival održava bude vizualno zanimljiv i atraktivan. U Tvornici kulture izmjenjivat će se profilirana imena svjetske elektronske scene, kao i izvodači u usponu koje podržava i promovira ovaj glazbeni program: Roisin Murphy, Digitalism, When Saints Go Machine, Totally Enormous Extinct Dinosaurs, How Convinent i DJ Itch. Roisin Murphy će se hrvatskoj publici predstaviti samostalnim projektom u kojem DJ-ira, VJ-ira i pjeva. Uz Roisin, drugi je glavni izvođač Digitalism, glazbena skupina koja je u srpnju ove godine svojim energičnim live nastupom već oduševila posjetitelje EXIT festivala. Uvod u glazbenu priču 25. studenog pripao je zagrebačkom

bendu How Convinent, koji će publici predstaviti svoj LP *Sexes*, dok će posjetitelje tijekom stanki između nastupa zabavljati DJ Itch.

**ZVUČNA
INSTALACIJA
SIRENE – GLAZBA
SFERA**

Hrvoje Hiršl, hrvatski umjetnik i dizajner, u galeriji Močvara predstavlja zvučnu instalaciju *Sirene – glazba sfera*. U tamnom prostoru bivše tvornice na Trnjanskom nasipu privremeno će se nastaniti tri mistična okrugla objekta: crvena, plava i žuta sfera. Svaka okrugla konstrukcija proizvodi različitu boju zvuka, a zvuk se u prostoru aktivira nasumično, iznenadujuće i nepredvidivo. Time nastaju beskrajne zvučne kompozicije koje nagoviještanjem glazbenog vrhunca uzrokuju treperavo stanje neizvjesnosti, napetosti i iščekivanja. Glazbene sfere tako u svijesti evociraju nikada zaboravljena, očaravajuća mitološka bića poznata po svojoj hipnotičkoj privlačnosti - bića koja se smatraju krivima za mnoge brodolome i pomorske kalvarije. Za program Galerije Močvara u 2011. i 2012. godini zadužen je Kontejner - biro suvremene umjetničke prakse, nevladina, neprofitna organizacija koja je kroz kustoski rad, produkciju umjetničkih projekata, organizaciju izložbi i teorijsku kontekstualizaciju usmjerena na kritičko propitivanje uloge i značenja znanosti, tehnologija i tijela u suvremenom društvu. Izložba Hrvoja Hiršla otvorena je 23. studenog, a može se pogledati i poslušati do 25. studenog.

**USUSRET ZGRAFU
– DANAS JE JUČER
BILA BUDUĆNOST**

Međunarodna izložba grafičkog dizajna i vizualnih komunikacija, Zgraf 11., održat će se od 15. ožujka do 5. travnja 2012. u Zagrebu. Kao uvod u jedanaesto izdanje organizirana je izložba "Ususret Zgrafu - Danas je jučer bila budućnost" koja se otvara 29. studenog u 20 sati u Galeriji ULUPUH (Tkalčićeva 14). Izložba će dati kronološki uvid u dosadašnja izdanja manifestacije i predstaviti komunikacijski dizajn 11. izdanja koji potpisuje autor Damir Bralić. Za jedanaesto izdanje Dejan Kršić u tekstu "Danas je jučer bila budućnost" ističe: "Zgraf 11. želio bi iznova tematizirati pitanja o odnosu dizajna i društvene, socijalne i političke modernizacije u postindustrijskom vremenu. Afirmirati ideju dizajna koji je više na strani društvenog razvoja nego pukoga gospodarskog rasta. Koja je uloga dizajnera u javnom posredovanju tih ideja i dizajnerske ruke u njihovom ostvarenju? Ukoliko dizajn i vizualne komunikacije danas relativno uspješno reklamnim diskursom prenose i konstruiraju fiktivne slike stvarnosti, da li je zamislivo da podjednako uspješno

prenose i informacije o drugačijim stvarnostima, da konstruiraju i u javni prostor unesu slike mogućih stvarnosti, društva budućnosti? Drugim riječima, opet bismo htjeli postaviti pitanja o karakteru i značenju dizajna kao profesije danas. Kako se u uvjetima duboke strukturne krize globaliziranog postindustrijskog društva oduprijeti redukciji shvaćanja pojma i prakse dizajna? Koje su mogućnosti kritičke prakse dizajna danas? Kakva je tu uloga i potencijal obrazovanja za dizajn i edukacije putem dizajna?" Izložbu je moguće pogledati do 13. prosinca 2011. godine.

**ANARHIZAM U
KANADI**

Kanadski anarhistički hip-hop dvojac pod imenom Test their logik 25. studenog u 18 sati u prostorima AKC Medike govorit će o kanadskom anarhističkom pokretu te sukobima i represiji u toj zemlji. Tijekom razgovora gosti će pokriti teme antikapitalističkih aktivnosti, antikolonijalne borbe kanadskih Indijanaca i ostalih tema kojima se pokret u Kanadi bavi. O svima koji će sudjelovati ovisi i to kuda će razgovor otići i koje su teme koje će detaljnije obraditi. Nakon razgovora slijedi koncert koji je ujedno i jedinstvena prilika da se poslušaju anarhistički hip-hop.

**LUDIZAM BRUNA
POGAČNIKA**

Prva samostalna izložba Bruna Pogačnika otvorit će se u četvrtak, 1. prosinca u prostorijama Laube (Baruna Filipovića 23a). Site-specific instalacija *The Magic is gone (But the Filth is still there)* nastala je baš za prostor Laube te objedinjuje težnje i aspiracije ovog umjetnika sakupljene u posljednje tri godine. Bruno Pogačnik oduvijek se bavio umjetnošću mimo tradicionalnog poimanja medija. Javnost ga je godinama pratila prvenstveno kao uličnog umjetnika. Od 2004. godine radi ilegalne instalacije na ulicama Zagreba, Rijeke, Splita, Dubrovnika, Ljubljane, Postojne, Graza, Beča, Venecije, Heilbronna, Lillea, Luxembourga i drugih gradova. Prepoznavalo ga se pod različitim pseudonimima, no dva najpoznatija u gotovo desetogodišnjem radu svakako su Filjio i Puma 34. 2009. godine osnovao je prvi hrvatski street zine Zagrebstreetzine. Otvaranje izložbe je u 20 sati, a započet će razgovorom s umjetnikom koji moderira kustosica Vanja Žanko. Nakon razgovora slijedi druženje uz svirku Symbolonea. E

**NA NASLOVNOJ
STRANICI:
NENAD JALŠOVEC,
REZULTATI OBDUKCIJE
BIRAČKOG TIJELA**

U svoju bilježnicu skupljam i nešto što zovem "pojmovi potčinjenosti". Pojmovi označavaju zanimljive uloge za koje se od pojedinca traži da ih preuzme, jer inače... Meko-represivne "ponude" uloga dolaze s pretpakiranim dozama implicitnih imperativa submisivnosti. Ovi imperativi djeluju kompartmentalizirano u svojim poljima ali posjeduju snažan sinergični učinak u pravcu općeg slabljenja volje. Nema volje - nema inicijative, nema ni djelovanja, itd. Ljudi završavaju s potpuno anestetiziranim kapacitetima. Rezultantna sporokapajuća eutanazija sabotira i bajkoviti a navodno esencijalni mehanizam koji zovemo parlamentar_* štogod. Rečeni proces zbog toga asimptomatski teži statusu kulise nominalnog showbiz događaja. Zdravose-ljački rečeno; od ljudi se radi budale. Onemoćale budale. Svaki puta kada birate, beba-McLuhan i beba-Becker plaču u duetu.

Popularni suplementarni moment: The whole aim of practical politics is to keep the populace alarmed (and hence clamorous to be led to safety) by menacing it with an endless series of hobgoblins, all of them imaginary. -- H. L. Mencken

NENAD JALŠOVEC
grafički dizajner i dizajner video igara iz Zagreba.

zarež, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva
Vodnikova 17, HR-10000 Zagreb,
tel: +385 1 4855 449, 4855 451
fax: +385 1 4813 572
e-mail: zarež@zg.htnet.hr
web: www.zarež.hr
uredništvo prima
pon-pet 10-14h

nakladnik
Druga strana d.o.o.
za nakladnika
Andrea Zlatar
glavni urednik
Boris Postnikov
zamjenici glavnog urednika
Nataša Govedić, Srećko Horvat i Marko Pogačar
izvršni urednik
Nenad Perković
poslovna tajnica
Dijana Cepić
uredništvo
Dario Grgić, Hana Jušić, Silva Kalčić, Katarina Luketić, Suzana Marjanić, Trpimir Matasović, Jelena Ostojić, Nataša Petrinjak, Srećko Pulig, Zoran Roško i Gioia-Ana Ulrich
dizajn
Ira Payer, Tina Ivezić
lektura
Darko Milošić
prijelom i priprema za tisak
Davor Milišević
tisak
Tiskara Zagreb d.o.o.
Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

